

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Διαλεσιώτης Στέφανος
Φεβρουάριος 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ,
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

Επιβλέπων Καθηγητής: Καλλιώρας Δημήτρης

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Σε αυτό το στάδιο των σπουδών μου, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου σε όλους όσους ενεπλάκησαν σε αυτή την προσπάθεια, ο καθένας ξεχωριστά από τη θέση ευθύνης του και με τον τρόπο του.

Αρχικά, ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κύριο Καλλιώρα για την καθοδήγηση και την υποστήριξη του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας, στην οποία έδωσε το χαρακτήρα, που της αρμόζει. Τον ευχαριστώ για την υπομονή και τις πολύτιμες συμβουλές του, οι οποίες υπήρξαν καταλυτικές για την ολοκλήρωση της. Χωρίς τη βοήθειά του δεν θα μπορούσα να ολοκληρώσω το στόχο μου.

Ακόμη, θέλω να ευχαριστώ από καρδιάς την οικογένειά μου, που μου έδωσε τη δυνατότητα να ολοκληρώσω το σκοπό μου, προτρέποντάς με πάντα για το καλύτερο και με στήριξε όλο αυτόν τον καιρό.

Τέλος, ευχαριστώ το Θεό, που με αξίωσε να φτάσω μέχρι εδώ...

*Μετά τιμής,
Στέφανος Διαλεσιώτης*

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή
τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Δήλωση

Βεβαιώνω ότι η παρούσα εργασία είναι δική μου, δεν έχει συγγραφεί από άλλο πρόσωπο με ή χωρίς αμοιβή, δεν έχει αντιγραφεί από δημοσιευμένη ή αδημοσίευτη εργασία άλλου και δεν έχει προηγουμένως υποβληθεί για βαθμολόγηση στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας ή αλλού. Βεβαιώνω ότι είμαι εν γνώσει των κανόνων περί λογοκλοπής του ΤΜΧΠΠΑ και ότι στο πλαίσιο αυτού έχουν τηρηθεί όλοι οι κανόνες κατά την ακαδημαϊκή δεοντολογία, σχετικά με αναφορές, βιβλιογραφία, κ.λ.π., τόσο από έντυπες όσο και από ηλεκτρονικές πηγές. Σε περίπτωση λογοκλοπής αποδέχομαι όλες ανεξαιρέτως τις ποινές που προβλέπουν οι εκάστοτε Κανονισμοί του ΠΘ, του ΤΜΧΠΠΑ.

Ημερομηνία: 14/02/2019

Όνοματεπώνυμο: Στέφανος Ν. Διαλεσιώτης

Υπογραφή:

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	5
Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή και μεθοδολογικός προσανατολισμός	6
1.1. Η ανθεκτικότητα του πρωτογενούς τομέα των ελληνικών περιφερειών κατά την διάρκεια της ελληνικής οικονομικής κρίσης.....	6
1.2. Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	8
Κεφάλαιο 2: Θεσμικό περιβάλλον	15
2.1. Αρμοδιότητες περιφερειών και διαρθρωτικά προβλήματα πρωτογενούς τομέα.....	15
2.2. Θεσμικό περιβάλλον και οικονομική κατάσταση περιφερειών	17
2.3. Επίδραση των θεσμικών οργάνων.....	20
2.4. Επίδραση του χώρου	22
Κεφάλαιο 3: Φυσιογνωμία των ελληνικών περιφερειών	26
3.1. Παρουσίαση των ελληνικών περιφερειών με εστίαση στον πρωτογενή τομέα: συγκριτική επισκόπηση.....	26
Περιφέρεια Αττικής.....	32
Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας.....	33
Περιφέρεια Πελοποννήσου	35
Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας.....	37
Περιφέρεια Θεσσαλίας	38
Περιφέρεια Ηπείρου	40
Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας.....	41
Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας	43
Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης	44
Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου	46
Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου	48
Περιφέρεια Κρήτης	49

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή
τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Περιφέρεια Ιονίων Νήσων	51
3.2. Η παραγωγικότητα του πρωτογενούς τομέα ανά περιφερειακή ενότητα....	52
Κεφάλαιο 4: Η έννοια της ανθεκτικότητας	55
4.1. Η συσχέτιση της ανθεκτικότητας με τον πρωτογενή τομέα σε περίοδο κρίσης.....	55
4.2. Υπολογισμός της ανθεκτικότητας του πρωτογενούς τομέα και συμπεράσματα περιφερειακής ανάπτυξης	56
Κεφάλαιο 5: Στρατηγικός σχεδιασμός	74
5.1. Στρατηγικός σχεδιασμός και περιφερειακή πολιτική σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	74
5.2. Συμπεράσματα: Περιορισμοί και πρόταση πολιτικής.....	78
Βιβλιογραφία	82
Παράρτημα	89
1.Υπολογισμένη ανθεκτικότητα των περιφερειών και περιφερειακών ενοτήτων με βάση την απασχόληση	89
2. Στοιχεία τομεακής απασχόλησης περιφερειών	100
3. Στοιχεία ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (ΑΠΑ) περιφερειών	104

Περίληψη

Η διπλωματική εργασία με τίτλο «*Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας*» αποτελεί προαπαιτούμενο για την απόκτηση του ομώνυμου πτυχίου Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και είναι αποτέλεσμα μελέτης (α) της αναπτυξιακής φυσιογνωμίας των 13 Δευτεροβάθμιων Οργανισμών Τοπικής Ανάπτυξης της χώρας (β) της σχέσης τους με τον Πρωτογενή Τομέα και (γ) της συσχέτισης αυτών των αναπτυξιακών ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων με την έννοια της περιφερειακής ανθεκτικότητας.

Στόχος της εργασίας είναι να αναδειχθεί η σημαντικότητα της γεωργίας, της αλιείας, της δασοκομίας, της κτηνοτροφίας και των λοιπών κλάδων του πρωτογενούς τομέα για τις 13 ελληνικές περιφέρειες και η σχέση τους με την περιφερειακή οικονομική ανάπτυξη, θέτοντας θέμα στρατηγικής αξιολόγησης της ανάπτυξης, αλλά και της καθυστέρησής της.

Η μεθοδολογία της παρούσας διπλωματικής εργασίας διακρίνεται από μία αρχική παρουσίαση της έννοιας της ανθεκτικότητας, ακολουθούμενη από μία συνοπτική παρουσίαση των βασικών περιφερειακών μεγεθών, με εστίαση στον πρωτογενή τομέα, ενώ στα τελευταία στάδια του έργου υπολογίζεται συνολικότερα η ανθεκτικότητα των ελληνικών περιφερειών κατά την διάρκεια της κρίσης, σε ένα γενικότερο πλαίσιο περιφερειακής ανάλυσης, ώστε να καταλήξει, ως συμπέρασμα, σε στρατηγικού περιεχομένου λύσεις και παρεμβάσεις που απαιτούνται σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο.

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή και μεθοδολογικός προσανατολισμός

1.1. Η ανθεκτικότητα του πρωτογενούς τομέα των ελληνικών περιφερειών κατά την διάρκεια της ελληνικής οικονομικής κρίσης

Η έννοια της οικονομικής κρίσης, παρότι εξαντλείται αρκετές φορές στην διεθνή βιβλιογραφία σε μακροοικονομικά μεγέθη και ισορροπίες, φέρει στο εσωτερικό της δομικές μεταβολές σε όλα τα κοινωνικοοικονομικά επίπεδα: είναι η στιγμή που ένα παλιό καθεστώς φθάνει στα όρια του, «πεθαίνει», και ένα νέο αγωνίζεται να αναδυθεί και επιβιώσει (Aggarwal & Evenett, 2012, Aglietta, 1997, Bresser-Pereira, 2010, Greenspan, 2008, Ioannides & Pissarides, 2015, Vlados, Denizos, Chatzinikolaou, & Demertzis, 2018).

Η Ελλάδα βρίσκεται αντιμέτωπη με μία από τις πιο ακραίες μορφές οικονομικής κρίσης, σχεδόν πρωτοφανή για την σύγχρονη ιστορία της, βρισκόμενη στα πρόθυρα χρεοκοπίας, ως αποτέλεσμα εξωγενών (π.χ. παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση) και ενδογενών (π.χ. δομικά οικονομικά προβλήματα, γραφειοκρατία, πελατειακές σχέσεις) μεταβλητών. Και αυτή η κρίση εμπιστοσύνης στην ελληνική οικονομία μπορεί να μελετηθεί σε βάθος, στα δομικά οικονομικά μεγέθη, αξιοποιώντας την έννοια της ανθεκτικότητας και, ειδικότερα, της ανθεκτικότητας του πρωτογενούς τομέα των επιμέρους ελληνικών περιφερειών (Giannitsis & Zografakis, 2015, Katsimi & Moutos, 2010, Psycharis, Kallioras, & Pantazis, 2014).

Όσον αφορά συγκεκριμένα τον πρωτογενή τομέας στις 13 ελληνικές περιφέρειες, αυτός χαρακτηρίζεται από ανισοκατανομή πόρων, παραγωγής και ανάπτυξης στους κλάδους της γεωργίας, κτηνοτροφίας, αλιείας, δασοκομίας και εξόρυξης μεταλλεύματος (Petraikos & Artelaris, 2008). Οι ανισότητες (Dunford & Perrons, 1994) διαμορφώνονται από τα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά τους (δημογραφικά, ανθρωπογεωγραφικά, γεωφυσικά, κλιματολογικά, αστικά/βιομηχανικά), από τον βαθμό δικτύωσης στο εμπόριο και την τεχνολογία, από την απόστασή τους από τα αστικά κέντρα, από την χρηματοοικονομική κρίση κ.λπ.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι περίπου ο μισός πληθυσμός της Ελλάδας ζει στα δύο αστικά κέντρα (Αθήνα και Θεσσαλονίκη), συνεπάγεται μία άνιση κατανομή στις υποδομές, τις υπηρεσίες και τις ευκαιρίες ανάπτυξης στον πρωτογενή τομέα. Οι αστικές περιοχές των δύο αυτών μεγάλων κέντρων σημειώνουν την υψηλότερη πληθυσμιακή πυκνότητα, αρκετά υψηλότερη από τον μέσο όρο του συνόλου της χώρας ενώ, ειδικότερα, οι βόρειες και κεντρικές ορεινές περιοχές στην Ελλάδα έχουν λιγότερους από πενήντα κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο (Καλογερέσης, Θάνης, & Λαμπριανίδης, 2016).

Επίσης, τόσο τα οικονομικά όσο και δημογραφικά μεγέθη εμφανίζουν μία σαφή συσχέτιση. Για παράδειγμα, οι περιφέρειες που ενισχύθηκαν πληθυσμιακά κατά τα έτη 1961-2001 έχουν και το υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης σήμερα (Αττική, Νότιο Αιγαίο, Κεντρική Μακεδονία), διαμορφώνοντας, για το τρέχον έτος, περισσότερο από το ήμισυ του Α.Ε.Π.. Σε αντίθεση, σημαντικές πληθυσμιακές απώλειες σημειώθηκαν στο Βόρειο Αιγαίο, στην Πελοπόννησο, στην Δυτική Μακεδονία και στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, οι οποίες χαρακτηρίζονται από σημαντική σχετική υπανάπτυξη.

Η νότια και ανατολική περιοχή, η οποία συμπεριλαμβάνει την Αθήνα, το Νότιο Αιγαίο, τις Κυκλάδες και την Κρήτη σημειώνει κατά κεφαλή ακαθάριστο εγχώριο προϊόν παραπάνω από τον εθνικό μέσο όρο. Αυτό το γεγονός το οποίο είναι ευνοϊκό οφείλεται στις υπηρεσίες και στις δραστηριότητες υψηλής τεχνολογίας στην περιοχή της Αττικής, όπως και στην ανάπτυξη του νησιωτικού τουρισμού, αφήνοντας στην δεύτερη θέση τον πρωτογενή τομέα (Saratsis, Kotios, & Galanos, 2012).

Η ελληνική οικονομία, ως εκ τούτου, αντιμετωπίζει σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα (McMillan & Rodrik, 2011), με έντονο πρόβλημα περιφερειακών ανισοτήτων. Αυτού του είδους οι περιορισμοί επιτρέπουν την εξαγωγή επιμέρους συμπερασμάτων και αποτύπωση γενικών τάσεων, που μπορούν, ωστόσο, να διευκολύνουν την κατανόηση και παρακολούθηση της σχέσης μεταξύ της οικονομικής κατάστασης και των ανισοτήτων του πρωτογενούς τομέα των περιφερειών της χώρας.

1.2. Βιβλιογραφική επισκόπηση

Η έννοια της ανθεκτικότητας έχει λάβει μεγάλη προσοχή τις τελευταίες δεκαετίες. Ξεκινώντας από τους πρώτους θεμελιώδεις ορισμούς που προσφέρονται από τους Holling, Pimms και Perrings (αναφέρεται στους Reggiani et.al, 2001) σε περιβάλλον οικονομικο-οικολογικής μοντελοποίησης, η έννοια της ανθεκτικότητας εξελίσσεται σταθερά στους τομείς ενδιαφέροντος, καθώς και στα συναφή διαφορετικά μέτρα που λαμβάνονται σε σχέση με το χρόνο επίδρασης σε ένα τομέα (Gialis, Tsampra, 2015). Η έννοια και ο υπολογισμός των μεταβλητών που επηρεάζουν την ανθεκτικότητα συναντάται κυρίως στη Μηχανική, την Ψυχολογία, την Οικολογία και στη Διοίκηση Οργανισμών (Braes, Brooks, 2011, αναφέρεται στις Κακδέρη, Τασοπούλου, 2015). Η ανθεκτικότητα υπολογίζει την αντίσταση σε διαταραχές, όπως και την ταχύτητα που το σύστημα επιστρέφει σε καταστάσεις ισορροπίας. Όσο το δυνατόν συντομότερα το σύστημα επιστρέφει στην προηγούμενη κατάσταση (bounceback), τόσο πιο ανθεκτικό είναι (Buheji, 2013).

Σύμφωνα με τον Καλλιώρα (2011), «η έννοια της ανθεκτικότητας (*resilience*) προέρχεται από τις επιστήμες του περιβάλλοντος, της υγείας και της κοινωνίας και περιγράφει τη(ν) (βιολογική) ικανότητα της προσαρμογής και της ευδοκίμησης ενός (οικο)συστήματος ή ενός οργανισμού υπό αντίξοες (περιβαλλοντικές) συνθήκες, έπειτα από μία διαταραχή (*disturbance/shock*). Μεταφερόμενη στο πεδίο της οικονομικής επιστήμης, η ανθεκτικότητα εκλαμβάνεται στη βάση της ικανότητας επιστροφής μιας οικονομίας σε συνθήκες ισορροπίας».

Οι κύριες διακρίσεις της Ανθεκτικότητας είναι η Εξισορροπητική (Equilibrium Resilience) και η Εξελικτική (Evolutionary Resilience):

- Η εξισορροπητική ανθεκτικότητα (Equilibrium Resilience) ερμηνεύει την ανθεκτικότητα ως επιβίωση του συστήματος, η οποία συνδέεται ως επί το πλείστον με συντηρητικές πολιτικές επιλογές και οι οποίες υιοθετούν μία λογική επιστροφής στο παλαιότερο καθεστώς (Business as usual) (Ficenec, 2010). Η εξισορροπητική ανθεκτικότητα αφορά την ικανότητα μιας οικονομίας να διατηρεί την υπάρχουσα κατάσταση μπροστά σε ένα εξωγενές σοκ ή μία ικανότητά του συστήματος να επιστρέφει σε προηγούμενα επίπεδα ανάπτυξης, ρυθμό εκροών ή

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

απασχόλησης κ.λπ. (Bristow, et al., 2013). Ο επιθυμητός στόχος είναι η ικανότητα του συστήματος να επανέρχεται στην προηγούμενη κατάσταση, ενώ έμφαση δίνεται στην επιστροφή στην κανονικότητα (Buheji, 2013).

- Όσον αφορά την εξελικτική ανθεκτικότητα (Evolutionary Resilience), αυτή διαφωνεί με την ιδέα μίας μοναδικής κατάστασης ισορροπίας ή επιστροφής σε κάποια κανονικότητα, δίνοντας χώρο στις συνεχιζόμενες εξελικτικές διαδικασίες αλλαγής και τονίζοντας την ικανότητα προσαρμογής (Buheji, 2013).

Άλλες διακρίσεις της ανθεκτικότητας είναι η μηχανική και η οικολογική:

- Αναφορικά με την μηχανική ανθεκτικότητα (Engineering Resilience), αυτή αφορά την ικανότητα ενός συστήματος να επιστρέφει σε μια κατάσταση ισορροπίας (ή σταθερή κατάσταση) μετά από μια «ενόχληση», όπως για παράδειγμα μία φυσική καταστροφή (π.χ. πλημμύρα ή σεισμοί), είτε μια κοινωνική αναταραχή (πχ. τραπεζικές κρίσεις, πόλεμοι ή επαναστάσεις) (Bristow, et al., 2013). Αποδίδει κρίσιμη σημασία, ωστόσο, στην επιβίωση, η οποία εντοπίζεται στις εννοιολογικές ρίζες των επιστημών της οικολογίας και διαχείρισης καταστροφών. Προς αυτήν την κατεύθυνση, ευάλωτα άτομα και ομάδες ή οργανισμοί προσπαθούν να επανέλθουν σε μία προ-κρίσης κατάσταση (Ficeneq, 2010).
- Τέλος, στην οικολογική ανθεκτικότητα (Ecological Resilience) αναλύεται το μέγεθος μίας ενόχλησης ή διαταραχής που ένα σύστημα μπορεί να απορροφήσει ένα προτού αλλάξει σε δομικούς όρους (Buheji, 2013). Η έμφαση σε αυτήν την προσέγγιση δεν δίδεται στο χρονικό πλαίσιο του συστήματος για να επανέλθει από το σοκ, αλλά στον αριθμό και ποιότητα των «κραδασμών» που μπορεί ένα σύστημα να αντέξει. Πρόκειται, κυρίως, για μία εναλλακτική προσέγγιση και συνήθως μέσα από αυτήν συνεπάγεται η δυνατότητα ενός συστήματος να είναι βιώσιμο και να διατηρηθεί και όχι απλώς να επιβιώσει (Bristow, et al., 2013).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Στο υπό μελέτη πεδίο της περιφερειακής επιστήμης, η ανθεκτικότητα εκφράζει το βαθμό της αναπτυξιακής μεταβολής ενός τομέα υπό το πρίσμα των εξελίξεων στο πεδίο αυτό. Η οικονομική κρίση έχει αναδείξει ακόμη περισσότερο την αξία της ανθεκτικότητας στις περιφερειακές οικονομίες αφού οι τελευταίες ταλανίζονται από την αναπτυξιακή ανασφάλεια και αβεβαιότητα (Καλλιώρας, 2011).

Η πολύπλευρη έννοια της ανθεκτικότητας είναι όμως διαφορετική από την έννοια της ευπάθειας. Σύμφωνα με τους Briguglio et.al. (2006), Briguglio et.al. (2008) (αναφέρονται στον Καλλιώρας, 2011), «η ευπάθεια εκλαμβάνεται ως η ανικανότητα ενός συστήματος να αντιμετωπίσει μια διαταραχή». Ως αποτέλεσμα, οι διαφορές και η συμπεριφορά της κάθε μία έννοιας μπορούν να συνοψιστούν ως εξής (Πίνακας 1.1):

Πίνακας 1.1.: Συμπεριφορά της Ανθεκτικότητας και της Ευπάθειας απέναντι στον κίνδυνο των διαταραχών ενός συστήματος

Ρίσκο	=	Ευπάθεια	-	Ανθεκτικότητα
<i>(πιθανότητα ανάκυψης επίμονα δυσμενών επιπτώσεων έπειτα από μια διαταραχή)</i>		<i>(βαθμός κατά τον οποίο μια περιφέρεια είναι ευάλωτη σε μια διαταραχή εξαιτίας των εγγενών της χαρακτηριστικών)</i>		<i>(βαθμός κατά τον οποίο μια περιφέρεια είναι σε θέση να αντιμετωπίσει ή να αποφύγει, με βάση τα επίκτητα χαρακτηριστικά της, τις αρνητικές επιπτώσεις μιας διαταραχής)</i>

Πηγή: Καλλιώρας, 2011

Συνεπώς, η έννοια της ανθεκτικότητας εξηγεί πώς μικρές οικονομίες μπορούν να επιτύχουν ένα σχετικά υψηλό επίπεδο του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕΠ) ανά κάτοικο, εφόσον υιοθετήσουν κατάλληλες πολιτικές (Röhn, et al., 2015). Τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης μπορεί να χρησιμοποιηθούν ως εργαλείο στη διαμόρφωση των πολιτικών, που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών της οικονομικής ευπάθειας (Bristow, et al., 2013). Έτσι, η οικονομική ανθεκτικότητα ορίζεται ως η ικανότητα μίας οικονομίας να επαναφέρει όλα τα χαρακτηριστικά της σε επίπεδα που προσεγγίζουν αυτά που υπήρχαν πριν από την εμφάνιση μίας διαταραχής.

Όμως η έννοια ανταποκρίνεται σε δύο ερμηνείες, αφού μπορεί να μελετηθεί από δύο σκοπιές. Η μία αναφέρεται στην ικανότητα της οικονομίας να επανέλθει σε παρόμοια επίπεδα ύστερα από μία διαταραχή και η δεύτερη αναφέρεται στην ικανότητα μιας οικονομίας να αντέχει στην επίδραση μιας διαταραχής (Ficenec, 2010).

- Η πρώτη σχετίζεται με την ευελιξία μίας οικονομίας και με τη δυνατότητα της να επανέρχεται σε προηγούμενες, πιο υγιείς καταστάσεις. Η ικανότητα αυτή μπορεί να περιοριστεί σοβαρά αν υπάρχει μια χρόνια τάση για μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα (Bristow, et al., 2013). Ωστόσο,, αυτή η ικανότητα ενισχύεται όταν μία οικονομία διαθέτει κατάλληλα εργαλεία πολιτικής, τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν ως αντιστάθμισμα των επιπτώσεων των αρνητικών σοκ Αυτό το είδος της ανθεκτικότητας συνδέεται με την αντιμετώπιση μιας διαταραχής.
- Εν αντιθέσει, η δεύτερη προσέγγιση σχετίζεται με την ικανότητα μιας οικονομίας να απορροφά τους ενδεχόμενους κραδασμούς, έτσι ώστε τα αποτελέσματα της εκάστοτε διαταραχής να είναι αμελητέα (Maurer, A., 2016). Τέτοιο είδος ανθεκτικότητας παρατηρείται όταν μία οικονομία διαθέτει τους απαραίτητους μηχανισμούς για την απορρόφηση των κραδασμών. Η ύπαρξη ενός εργατικού δυναμικού, για παράδειγμα, ευέλικτου ή περισσότερο ειδικευμένου θα μπορούσε να λειτουργεί ως μέσο απορρόφησης κραδασμών, όπως αρνητικές εξωτερικές διαταραχές στην ζήτηση, οι οποίες επηρεάζουν έναν συγκεκριμένο τομέα οικονομικής δραστηριότητας και μετατοπίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο οικονομικούς πόρους σε άλλους τομείς με περισσότερη ζήτηση (Buheji, 2013).

Κατά αυτό τον τρόπο, υπάρχουν τρεις περιπτώσεις που συναντώνται όταν μία οικονομία αντιμετωπίζει ένα σοκ: (α) η ικανότητα επανάκαμψης γρήγορα από ένα σοκ, (β) η αντοχή στην επίδραση ενός σοκ, και (γ) η πλήρη αποφυγή ενός σοκ (Bristow, et al., 2013):

- ❖ Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη περίπτωση σχετίζεται με την ευελιξία της οικονομίας και την ικανότητα επιστροφής στην κανονικότητα (Maurer, A., 2016). Αυτή η ικανότητα θα περιοριστεί σοβαρά αν υπάρχει μια χρόνια τάση για μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα ή υψηλά ποσοστά ανεργίας (Buheji, 2013). Από την άλλη πλευρά, αυτή η ικανότητα θα ενισχυθεί όταν η οικονομία διαθέτει διακριτή διαχείριση εργαλείων πολιτικής, τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει για να αντισταθμίσει τις επιπτώσεις των αρνητικών διαταραχών, όπως η ισχυρή δημοσιονομική θέση (Ficenec, 2010).
- ❖ Η δεύτερη περίπτωση αναφέρεται στην ικανότητα μίας οικονομίας να αντέχει σε κραδασμούς. Κάτι τέτοιο σημαίνει ότι μία δυσμενής επίδραση μίας κρισιακής κατάστασης (σοκ) υπάρχει η δυνατότητα να απορροφηθεί ώστε το τελικό αποτέλεσμα να είναι μηδενικό ή αμελητέο. Αυτό το είδος της ανθεκτικότητας παρατηρείται όταν η οικονομία έχει θέσει μηχανισμούς για να αντιδράσει ενδογενώς σε αρνητικές κρίσεις για να μειωθούν οι επιπτώσεις τους (Bristow, et al., 2013).
- ❖ Η τρίτη περίπτωση, τέλος, αναφέρεται στην δυνατότητα μιας οικονομίας να αποφεύγει τους κραδασμούς (Röhn, et al., 2015). Αυτό το είδος της ανθεκτικότητας θεωρείται ότι είναι εγγενές και μπορεί να εκληφθεί ως η άλλη όψη της οικονομικής ευπάθειας (economic vulnerability) (Buheji, 2013).

Έτσι, στην περιφερειακή επιστήμη η ανθεκτικότητα μπορεί να χαρακτηριστεί ως η δυνατότητα μιας περιφέρειας να προβλέψει την επέλαση μιας διαταραχής του συστήματος, να την αντιμετωπίσει ομαλά και να μπορέσει να ανακάμψει, επανερχόμενη στο σημείο που βρισκόταν προ διαταραχής (Καλλιώρας, 2011). Το κατά πόσο θα το επιτύχει αυτό θα κρίνει και το βαθμό της ανθεκτικότητας της περιοχής αυτής μετά το τέλος της διαταραχής. Όμως, το πέρας μιας διαταραχής του συστήματος θα μεταβάλλει την υφιστάμενη κατάσταση σε τέτοιο βαθμό που η περιφέρεια θα πρέπει να προσαρμοστεί στα νέα υπάρχοντα δεδομένα και με επιτυχία.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Μπορούμε να διακρίνουμε την ικανότητα αυτή συγκριτικά μέσα από τρεις παραμέτρους, όπως διακρίνεται στον παρακάτω πίνακα: την μοναδιαία ισορροπία, την πολλαπλή ισορροπία και την σύνθετη προσαρμογή (Πίνακας 1.2).

Πίνακας 1.2: Αποτίμηση της ανθεκτικότητας έπειτα από μία διαταραχή του συστήματος

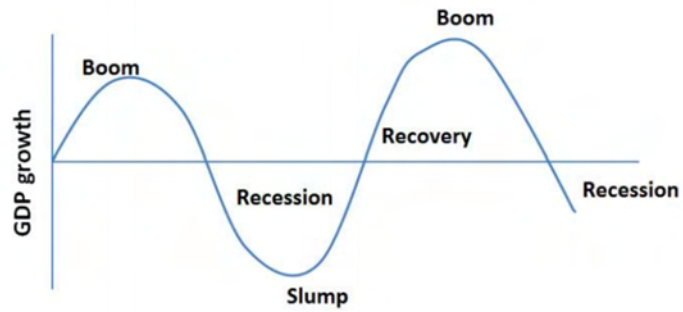
	Μοναδιαία Ισορροπία	Πολλαπλή Ισορροπία	Σύνθετη Προσαρμογή
Οξεία Διαταραχή	Επιστροφή στην κανονικότητα (π.χ. διατήρηση ρυθμών μεταβολής της απασχόλησης)	Εγκαθίδρυση νέας κανονικότητας (π.χ. μεταβολή απασχόλησης με διαφορετικούς ρυθμούς)	Συνεχής προσαρμογή (π.χ. αναδιάρθρωση της οικονομίας και μεταβολή απασχόλησης με ίδιους ή διαφορετικούς ρυθμούς)
Βαθμιαία Διαταραχή	Διατήρηση της κανονικότητας (π.χ. διατήρηση επιπέδων πλήρους απασχόλησης)	Βελτίωση της απόδοσης (π.χ. βαθμιαία αύξηση της απασχόλησης)	Συνεχής προσαρμογή (π.χ. ήπια προσαρμογή της οικονομίας και μεταβολή απασχόλησης με ίδιους ή διαφορετικούς ρυθμούς)

Πηγή: Καλλιώρας, 2011

Προς αυτήν την κατεύθυνση, σύμφωνα με τον Καλλιώρα (2011), τα στάδια εισόδου και εξόδου έπειτα από μια διαταραχή είναι τα εξής: αντίσταση, ανάκτηση, αναπροσανατολισμός και ανανέωση της περιφέρειας στις αλλαγές που προκύπτουν. Αυτές αναφέρονται στις επιπτώσεις της διαταραχής, στην ταχύτητα ανάκαμψης της περιοχής, στην αναδιάρθρωσή της και στην αλλαγή της περιφέρειας κατόπιν της κρίσης αυτής. Σύμφωνα με αυτά τα διαδοχικά στάδια, τελικώς, μια περιφέρεια μπορεί να χαρακτηριστεί ως «οικονομικώς ανθεκτική», ως «ανθεκτική στη διαταραχή» και ως «μη ανθεκτική» (βλέπε Γράφημα 1.1, για την συσχέτιση της ανθεκτικότητας με την κυκλικότητα των οικονομικών φαινομένων).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Γράφημα 1.1: Η ανθεκτικότητα ακολουθεί τη ροή των Οικονομικών Κύκλων

Πηγή: Κακδέρη, Τασοπούλου (2015)

Κεφάλαιο 2: Θεσμικό περιβάλλον

2.1. Αρμοδιότητες περιφερειών και διαρθρωτικά προβλήματα πρωτογενούς τομέα

Η έννοια της περιφέρειας έχει μετατραπεί ως ο βασικός ενδιάμεσος του αναπτυξιακού προγραμματισμού, σχεδιάζοντας η ίδια με τα θεσμικά της όργανα την αναπτυξιακή της πορεία, ενώ κομβικός καθίσταται και ο ρόλος της ως προς τα έργα και τις υποδομές. Μία εκ των βασικών προϋποθέσεων είναι η επαρκής στελέχωσή, αλλά και η αξιοποίηση της πείρας και τεχνογνωσίας των αντίστοιχων υπηρεσιών των κρατικών Περιφερειών, ορισμένες εκ των οποίων μεταφέρονται μαζί με τους διαθέσιμους πόρους τους στις νέες Περιφέρειες (Γεωργίου, 2016, 2012, Φ.Ε.Κ. 87/2010). Έτσι, στην Περιφέρεια μεταφέρονται συνολικά οι αρμοδιότητες που σχετίζονται με το σύνολο του περιφερειακού αναπτυξιακού προγραμματισμού. Στις εν λόγω αρμοδιότητες εντάσσονται η κατάρτιση και εκτέλεση των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων, όπως και η συμμετοχή στην συνολικότερη διαδικασία κατάρτισης και εφαρμογής του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου αναφοράς (Ε.Σ.Π.Α.) για τις εκάστοτε προγραμματικές περιόδους. Οι αυτοδιοικούμενες Περιφέρειες γίνονται επίσης, σταδιακά, το θεσμικό όχημα της πράσινης ανάπτυξης (Γεωργίου, 2016, 2012, Φ.Ε.Κ. 87/2010).

Αιτίες που οι Περιφέρειες αναδιαμορφώνουν τις αρμοδιότητες τους, σύμφωνα με τον νόμο 3852/2010 «*Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης, Πρόγραμμα Καλλικράτης*» (Γεωργίου, 2016, 2012, Φ.Ε.Κ. 87/2010), είναι η ύπαρξη ενός συγκεντρωτικού κράτους, το οποίο έχει περιορισμένης έκτασης αποκεντρωμένες αρμοδιότητες, όπως και μία μη-ορθολογική κατανομή των αρμοδιοτήτων ανάμεσα στο κράτος και στην αυτοδιοίκηση, η οποία είναι παράγοντας που ευνοεί την ύπαρξη ισχυρής γραφειοκρατίας.

Αναφορικά με τον πρωτογενή τομέα παραγωγή (γεωργία, αλιεία, δασοκομία και κτηνοτροφία), οι Περιφέρειες αποτελούν τον βασικό πυλώνα τόσο του ετήσιου όσο και του πολυετούς αναπτυξιακού σχεδιασμού (Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Αλιείας και Θάλασσας 2014 – 2020, 2017).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Στην περιφέρεια μεταβιβάζεται μεγάλο μέρος αρμοδιοτήτων που ήταν στην ευθύνη τόσο των κρατικών Περιφερειών όσο και των Νομαρχιακών Αυτοδιοικήσεων. Εκτός των άλλων, οι Περιφέρειες γίνονται υπεύθυνες και αρμόδιες για να εκπονούν, υλοποιούν και αξιολογούν προγραμματικά σχέδια και μέτρα ανάπτυξης, να σχεδιάζουν, παρακολουθούν και υλοποιούν έργα υποδομής, να εντάσσουν επενδυτικά σχέδια σε προγράμματα γεωργίας και κτηνοτροφίας, να προστατεύουν και αναπτύσσουν την φυτική και ζωική παραγωγή, καθώς και οργανώνουν καλύτερα τις γεωργικές καλλιέργειες (Ράντου, 2012, Τομεακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία», 2017). Ακόμα, σημαντική πτυχή του νέου θεσμικού πλαισίου είναι και η αρμοδιότητα πλέον της Περιφέρειας να εποπτεύει τους Γενικούς Οργανισμούς Εγγείων Βελτιώσεων (Γ.Ο.Ε.Β.) καθώς και ότι είναι σε θέση να ασκεί αποφασιστικού χαρακτήρα διοικητικές αρμοδιότητες (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2017, 2012).

Ο λόγος της άνω διαμόρφωσης των αρμοδιοτήτων των 13 Περιφερειών είναι η αντιμετώπιση των διαρθρωτικών προβλημάτων του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα, τα οποία αναφέρονται κυρίως στον πολυκερματισμό των αγροτικών καλλιεργειών. Οι μικρές καλλιέργειες είναι το κύριο πρόβλημα του ελληνικού πρωτογενούς τομέα για αυτό και η συμβολή του στο ΑΕΠ υπάρχει μόνον σε μικρό βαθμό (Παρόλας, 2018).

Πιο συγκεκριμένα, διαρθρωτικό πρόβλημα είναι ότι σε κάθε αγροτική εκμετάλλευση αντιστοιχούν πολλοί μικροί αγροί, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να λειτουργήσουν οι οικονομίες κλίμακας (η καθαρή προστιθέμενη αξία ανά γεωργική εκμετάλλευση είναι περίπου η υποδιπλάσια αυτής της ΕΕ) (Παρόλας, 2018), υπάρχει υψηλό κόστος παραγωγής, χαμηλή ενσωμάτωση σύγχρονων τεχνολογιών και υψηλό κόστος μετακίνησης από τον ένα χώρο καλλιεργειών στον άλλο. Σημαντικό πρόβλημα αποτελεί και η γήρανση του αγροτικού πληθυσμού σε σχέση με το εργατικό δυναμικό των άλλων τομέων της οικονομίας, καθώς δεν υπάρχει είσοδος νέων στην αγροτική παραγωγή και οι υπάρχοντες αγρότες συνεχίζουν να ωριμάζουν ηλικιακά (Παρόλας, 2018).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Επίσης, πρόβλημα αποτελούν και τα διαρκώς μειούμενα μεγέθη των επενδύσεων και η έλλειψη των εργατικών χεριών σε περιόδους συγκομιδής, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα με υψηλά εργατικά κόστη. Ένα άλλο πρόβλημα του πρωτογενούς τομέα είναι και η χαμηλή αγροτική εκπαίδευση, με αποτέλεσμα να υπάρχουν μειωμένες ικανότητες πρόσληψης, αφομοίωσης και εφαρμογής νέων και καινοτόμων ιδεών και τεχνολογιών στο επίπεδο της παραγωγής, της διαχείρισης, της πιστοποίησης, προώθησης και εμπορίας των αγροτικών προϊόντων. Αποτέλεσμα είναι να περιορίζεται η παραγωγικότητα, να παρεμποδίζεται η γεωργική ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός των εκμεταλλεύσεων (Παρόλας, 2018).

Όλα τα παραπάνω δεν βοήθησαν την Ελλάδα να αυξήσει τις εξαγωγές της κατά την τελευταία δεκαετία, αφού η αύξηση της παραγωγικότητας εν καιρώ κρίσης προορίζεται για εσωτερική κατανάλωση και όχι για εξωτερική προώθηση (Παϊταρίδης, 2015).

2.2. Θεσμικό περιβάλλον και οικονομική κατάσταση περιφερειών

Όσον αφορά το θεσμικό περιβάλλον, ειδικότερα, με βάση τον νόμο 3852/2010 «*Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης, Πρόγραμμα Καλλικράτης*» (Φ.Ε.Κ. 87/2010) για τις αυτοδιοικούμενες Περιφέρειες, σύμφωνα με τις καταργημένες διατάξεις για το θεσμό των Νομαρχιών που αντικαταστάθηκε με το β' βαθμό αυτοδιοίκησης των Περιφερειών (Γεωργίου, 2016, 2012), εντοπίζονται τα παρακάτω κρίσιμα χαρακτηριστικά.

Αρχικά, οι 195 θέσεις των Αντινομαρχών έχουν αντικατασταθεί πλέον από τις μισές θέσεις Αντιπεριφερειάρχων, ενώ οι 1.496 νομαρχιακοί σύμβουλοι έχουν αντικατασταθεί από 703 περιφερειακούς συμβούλους ενώ, επίσης, από την μείωση αυτών των εν λόγω θέσεων πραγματοποιείται εξοικονόμηση έως και 60% ετησίως σε περιφερειακούς πόρους (Γεωργίου, 2016, 2012, Φ.Ε.Κ. 87/2010).

Σημαντικό είναι επίσης ότι στις προϋποθέσεις και διαδικασίες για να λάβει μία Περιφέρεια ένα δάνειο συμπεριλαμβάνονται πλέον τα εξής: α) το ετήσιο κόστος εξυπηρέτησης της δημόσιας πίστης κάθε Περιφέρειας δεν πρέπει να υπερβαίνει το 5,5% των ετήσιων τακτικών εσόδων και β) το συνολικό χρέος μίας Περιφέρειας που

πραγματοποιεί δανεισμό δεν πρέπει να υπερβαίνει το ποσοστό των συνολικών εσόδων της. Εδώ, το αρνητικό στοιχείο αφήνει τους λόγω συντάγματος εξαρτημένους από την Κεντρική Διοίκηση δήμους εκτεθειμένους, αφού ήδη πολλοί δήμοι δεν διαθέτουν πλεονάσματα, που ούτως ή άλλως δεν μπορούν να καλύψουν με το απεριόριστο ύψος του δανεισμού που ίσχυε, υπερχρέωση ή αδυναμία κάλυψης πάγιων, οργανικών αναγκών, εκτάκτων υποχρεώσεων. Το θετικό στοιχείο εισάγει το μέτρο και όριο στον ανεξέλεγκτο μέχρι τώρα δανεισμό της αυτοδιοίκησης. Επιπρόσθετα, για το συνολικό χρέος υπολογίζονται οι συνολικές μακροπρόθεσμες και βραχυπρόθεσμες υποχρεώσεις μίας Περιφέρειας (Γεωργίου, 2016, 2012, Φ.Ε.Κ. 87/2010).

Ακόμη, η Περιφέρεια έχει υποχρέωση να καταθέτει πενταετές Επιχειρησιακό Πρόγραμμα στους πρώτους εννέα μήνες κάθε πέντε χρόνια (Γεωργίου, 2016, 2012, Φ.Ε.Κ. 87/2010). Επίσης, η Εκτελεστική Επιτροπή της Περιφέρειας συγκεντρώνει και αξιολογεί προτάσεις των υπηρεσιών της επιμέρους Περιφέρειας για το Ετήσιο Πρόγραμμα Δράσης και τον προϋπολογισμό της Περιφέρειας, κάνοντας εισήγηση στην Οικονομική Επιτροπή, προκειμένου η Οικονομική Επιτροπή να τις καταθέτει στο Περιφερειακό Συμβούλιο (Γεωργίου, 2016, 2012, Φ.Ε.Κ. 87/2010).

Υπό αυτές τις συνθήκες, η Περιφέρεια δημιουργεί μία συνοπτική οικονομική κατάσταση του προϋπολογισμού της, όπως αυτός ψηφίζεται από το περιφερειακό συμβούλιο, παράλληλα με μία τριμηνιαία έκθεση πορείας, η οποία και αναρτάται στην ιστοσελίδα της Περιφέρειας. Κατά αυτόν τον τρόπο, ο προϋπολογισμός, το ετήσιο πρόγραμμα δράσης, όπως και η έκθεση της οικονομικής επιτροπής και οι αποφάσεις του περιφερειακού συμβουλίου, οι οποίες αφορούν την επιβολή φόρων, τελών, δικαιωμάτων και εισφορών, υποβάλλονται στον Ελεγκτή Νομιμότητας. Εάν ο Ελεγκτής Νομιμότητας προχωρήσει στην διαπίστωση ουσιαστικών ή τυπικών προβλημάτων επιστρέφει πίσω τον προϋπολογισμό καλώντας το Περιφερειακό Συμβούλιο να τον αναμορφώσει αντίστοιχα εντός τριάντα ημερών. Προς αυτήν την κατεύθυνση, η Οικονομική Επιτροπή, κατόπιν εισηγήσεως του αρμοδίου των οικονομικών υπηρεσιών της υποβάλλει τριμηνιαία έκθεση στο Περιφερειακό Συμβούλιο για τα αποτελέσματα εκτέλεσης του προϋπολογισμού. Το Ελεγκτικό Συνέδριο, επίσης, πραγματοποιεί γενικευμένο προσυμβατικό έλεγχο νομιμότητας σε συμβάσεις άνω των 100.000 ευρώ την οποία συνάπτουν οι δήμοι, οι περιφέρειες και

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

τα νομικά τους πρόσωπα καθώς και οι επιχειρήσεις τους (άρθρο 278 Συντάγματος) (Γεωργίου, 2016, 2012, Φ.Ε.Κ. 87/2010).

Σε διαχειριστικό επίπεδο η οικονομική κατάσταση των 13 Περιφερειών διαμορφώνεται με τους δείκτες μέτρησης των περιφερειακών ανισοτήτων, όπου ο συνηθέστερος είναι (α) το κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (κ.κ. Α.Ε.Π.) για κάθε μια από αυτές και (β) η ανεργία ή η απασχόληση ως ποσοστό του ενεργού πληθυσμού (Gillis, et.al., 2011).

(α) Σε σχέση με το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, υπάρχει διαφορά μεταξύ κατά κεφαλή Α.Ε.Π. και του πραγματικού εισοδήματος των κατοίκων μιας χωρικής ενότητας (περιφέρειας) (Lesser, 2009):

- Αυτό επειδή, το συχνότερο, όσο αυξάνουν οι επιχειρήσεις σε μέγεθος ούτε οι ιδιοκτήτες, αλλά και πολλές φορές ούτε οι εργαζόμενοι, είναι κάτοικοι της περιφέρειας που μια επιχείρηση πραγματοποιεί τις δραστηριότητες της (Γεωργακόπουλος, 2012). Για παράδειγμα, η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου περιλαμβάνει μεγάλες εξωστρεφείς ξενοδοχειακές μονάδες, στις οποίες απασχολείται πλήθος εισαγόμενων εποχιακών εργαζομένων (Ινστιτούτο Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων, 2017).
- Η έκταση της παραοικονομίας που δεν καταγράφεται στο Α.Ε.Π. μπορεί και εμφανίζει περιφερειακές διαφοροποιήσεις, σε μεγάλο βαθμό (Γιώτη – Παπαδάκη, 2011).
- Οι μεταβιβαστικές πληρωμές (μεταναστευτικά εμβάσματα, εισοδηματικές ενισχύσεις, συντάξεις κ.λπ.), αντίστοιχα, δεν είναι αναλογικά κατανεμημένες στις περιφέρειες (Καλαϊτζιδάκης, Καλυβίτης, 2008).

(β) Σε σχέση με την ανεργία, ο ακριβής υπολογισμός της επηρεάζεται κυρίως από το πώς διαρθρώνεται κλαδικά η κάθε περιφέρεια: για παράδειγμα, σχετικά περισσότερο αναπτυγμένες αγροτικές περιοχές δεν είναι εύκολο να μετρηθούν ως προς τον αριθμό του ενεργού πληθυσμού (φαινόμενο οικογενειακής εργασίας), υποκρύπτοντας, κατά αυτόν τον τρόπο, μία εκτεταμένη υποαπασχόληση. Παρομοίως, οι περιοχές που εμφανίζουν υψηλό βαθμό εποχιακής εργασίας και αυτοαπασχόλησης, όπως οι τουριστικές περιοχές, δεν μπορούν να μετρηθούν με ακρίβεια ως προς το ποσοστό του ενεργού πληθυσμού (Καραγιάννης, Έξαρχος, 2015).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Οι δύο αυτοί δείκτες (Α.Ε.Π. και απασχόληση) κυριαρχούν στην περιφερειακή ανάλυση, αποτελώντας παράλληλα τα βασικά κριτήρια ερμηνείας των περιφερειακών αναπτυξιακών προβλημάτων και, κατά συνέπεια, του τρόπου ενίσχυσης τους από τα υπάρχοντα θεσμικά καταρτισμένα όργανα πολιτικής (κατανομή πόρων Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης και Διαρθρωτικών Ταμείων, επενδυτικές ενισχύσεις στις επιχειρήσεις κ.ά.) (Καραμούζης, Χαρδούβελης, 2011).

2.3. Επίδραση των θεσμικών οργάνων

Η κατανομή της ανάπτυξης στις 13 Περιφέρειες της χώρας διενεργείται σύμφωνα με το βαθμό του ωφελιμισμού που διακατέχει τα πολιτικά και τα εκτελεστικά όργανα και θεσμούς της, σύμφωνα με το γαλλικό μοντέλο δημόσιας διοίκησης στο οποίο ανήκει ο β' βαθμός αυτοδιοίκησης της Ελλάδας (Γεωργίου, 2016, 2012, Χλέπας, 2005).

Κατ'αρχήν, στο πλαίσιο εκείνο μέσα στο οποίο συναντιώνται ο β' βαθμός αυτοδιοίκησης των 13 Περιφερειών με βασικές παραμέτρους του ωφελιμισμού, οι πρώτες βρίσκονται ανάμεσα σε 2 επιλογές: (α) να ικανοποιεί όσο γίνεται τα αιτήματα των πολιτών για είσοδο των απασχολούμενων και των ανέργων στον πρωτογενή τομέα (Ιωσηφίδης, Τερκενλή, Χωριανόπουλος, 2007), (β) να ακολουθήσει ένα δρόμο μοναχικό σχεδιασμού και έργων ανάπτυξης μακριά από τον πρωτογενή τομέα, ανεξάρτητα από τις όποιες επικρίσεις των πολιτών (Βαρσακέλης, Κουτσουλιάνος, Ζήκου, 2010).

Ειδικότερα, στην πρώτη περίπτωση, οι Περιφέρειες έχουν το πλεονέκτημα της δημοφιλίας και της προσέγγισης στον πολίτη, αφού θα ικανοποιήσουν το ενδιαφέρον τους για είσοδο στον πρωτογενή τομέα απασχόλησης. Σε ορισμένες περιφερειακές ενότητες το ενδιαφέρον αυτό αυξήθηκε με την έλευση της κρίσης (π.χ. Κω, Νοτίου Αιγαίου) και παρά το γεγονός, ότι αποτελεί κατεξοχήν τουριστική περιοχή με παραδοσιακή ιστορία στον τριτογενή τομέα (παροχή υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης, τέταρτος τουριστικότερος προορισμός της χώρας) (Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2017, Τομεακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία», 2017).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Η ενδιάμεση λύση σχεδόν εξασθενεί κάτω από τη διπλή πίεση των άκρων: ασφαλώς κι επιδίωξη είναι ο συνδυασμός των δύο ως άνω σε μια αρμονική συνύπαρξη (Παπακωνσταντινίδης, 2002). Ειδικά στην Ελλάδα, ο θεσμός του Περιφερειάρχη είναι περιτριγυρισμένος από μια σειρά γραφειοκρατικών λειτουργιών, που δεν του αφήνει περιθώρια για δράση (γαλλικό μοντέλο δημόσιας διοίκησης ή franco-group) (Χλέπας, 2005).

Ως προς τον ωφελιμισμό που καλείται να αντιμετωπίσει η Περιφέρεια σε σχέση με την κατανομή της ανάπτυξης επιγραμματικά ισχύουν τα εξής, σύμφωνα με την Επιστήμη της Περιφερειακής Ανάπτυξης και της διαδικασίας της Διαπραγμάτευσης στην Τοπική Κοινωνία (Παπακωνσταντινίδης, 2007): ωφέλεια νοείται μια λίστα προτεραιοτήτων/παθών σε καθαρά ατομικό επίπεδο (κι όχι σε συλλογικό) σε αντίθεση με τους οραματισμούς του Jeremy Bentham που διατύπωσε στην εποχή της γαλλικής επανάστασης (Παπακωνσταντινίδης, 2007). Ακόμη, η λογική τίθεται στην υπηρεσία των παθών, που είναι ο κινητήριο μοχλός της ανθρώπινης δράσης (Παπακωνσταντινίδης, 2007). Επιπλέον, η έννοια της «ωφέλειας» είναι σήμερα απολιτική (σε αντίθεση με τη Κλασική Οικονομία της «καλής καγαθής κοινωνίας»). Και, σήμερα, απενοχοποιείται η τάξη του άμεσου πλουτισμού, αλλά και της τάξης που τον αφορά (χρηματιστές, στελέχη πολυεθνικών κ.λπ.) (Κιτσομπανίδης, Καμενίδης, 2003). Οπότε, η συσώρευση του πλούτου σε ένα μόνο τομέα παραγωγής, κλάδο, πεδίο, τομέα ή γεωγραφική περιοχή δικαιολογείται στα πλαίσια μιας στρεβλής κατανομής της ανάπτυξης (Κορλιούρος, 2011, Παπακωνσταντινίδης, 2010, 2005).

Συνεπώς, από τη στιγμή που οι επιθυμίες κυριαρχούν της λογικής, το επόμενο βήμα είναι να αναζητηθούν τα λογικά βήματα που χρειάζονται για να ικανοποιηθούν αυτά τα πάθη (=στόχοι). Άρα, τίθεται θέμα μεθόδευσης της λογικής με τη χρήση κάθε πρόσφορου μέσου (Λαγός, 2007, Παπαδασκαλόπουλος, 2009).

Με βάση τα ως άνω, τίθεται στον Περιφερειάρχη το ζήτημα του αν αποδέχεται ορισμένα ή όλα τα σημεία αυτά, αλλά και το πώς τοποθετείται επιτελικά σε αυτά: έτσι, αν επιλέξει τον ωφελιμισμό του Bentham κινδυνεύει να χαρακτηριστεί ως μη συνεπής με τις σύγχρονες ανάγκες της Περιφέρειας, ανεξάρτητα από την ωφέλεια που της αποδίδει ο πρωτογενής τομέας (Λαδιάς, 2015, Παπακωνσταντινίδης,

2010, 2005). Στις περιπτώσεις αυτές, συνήθως ο Περιφερειάρχης δεν αναλαμβάνει τον κίνδυνο να προχωρήσει σε τοπικό παίγνιο διαπραγμάτευσης για την παραγωγή τοπικού κοινωνικού κεφαλαίου μέσα από την αύξηση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα (Παπακωνσταντινίδης, 2010, 2005). Τέτοια παραδείγματα υπάρχουν σε όλες τις περιφερειακές ενότητες που μελετήθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο, κατά τα οποία ο πρωτογενής τομέας ήταν σε χαμηλά ποσοστά απασχόλησης την περίοδο 2000 και, έπειτα, κατά την περίοδο της κρίσης, συνάντησε καθολική μείωση με εξαίρεση τις περιφερειακές ενότητες της Κω, της Καλύμνου, της Καρπάθου και της Ρόδου της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου που συνάντησαν αύξηση και μέχρι σήμερα κινούνται ανοδικά. Δείχνοντας, έτσι, ότι ο πρωτογενής τομέας δεν αποτελεί προτεραιότητα των θεσμικών οργάνων της δευτεροβάθμιας αυτοδιοίκησης και γι' αυτό δεν δόθηκε προτεραιότητα (παρά τον αριθμό των απασχολουμένων που έδειξαν την προτίμησή τους σε αυτόν με την εισοδό τους στο επάγγελμα). Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι τα ποσοστά απασχόλησης παρέμειναν χαμηλά ανοδικά και σταθερά, δηλαδή δεν δόθηκαν κίνητρα εισόδου επιπλέον εργαζομένων.

Στον αντίποδα, ο εκτελεστικός Περιφερειάρχης που έχει θέσει στόχο την προτεραιότητά του για διαιώνιση του ονόματός του μέσα από το έργο που επιτελεί, μπορεί να παρατηρήσει την αύξηση του ποσοστού απασχόλησης και, ειδικά σε περίοδο οικονομικής κρίσης, να δώσει κίνητρα για παραμονή των ιδίων στον κλάδο και για είσοδο νέων εργαζομένων και να δημιουργήσει το λεγόμενο τοπικό κοινωνικό κεφάλαιο μέσα από τον πρωτογενή τομέα. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και στις περιπτώσεις μείωσης του ποσοστού απασχόλησης (Παπακωνσταντινίδης, 2010, 2008, 2005).

2.4. Επίδραση του χώρου

Επιπρόσθετα, η επίδραση του χώρου στην οικονομική συμπεριφορά σχετικά με την απασχόληση των 13 Περιφερειών στον πρωτογενή τομέα είναι ιδιαίτερα σημαντική (Αργύρης, 2009). Η μεταβλητή του χώρου αποκτά συνεχώς μεγαλύτερη σημασία στην επιδίωξη της μεγιστοποίησης της κοινωνικής ευημερίας (Lesser, 2009). Τα προβλήματα που δημιουργούνται από τις κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές διαμορφώνονται σε ένα χωρικό επίπεδο, το οποίο επηρεάζουν και επηρεάζονται από αυτό (Γιώτη – Παπαδάκη, 2011).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Τα κρίσιμα προβλήματα του χώρου που διαμορφώνουν την κατανομή της ανάπτυξης στις 13 Περιφέρειες συσχετίζονται με τη συγκέντρωση ή διασπορά του πληθυσμού και των οικονομικών δραστηριοτήτων (χωροταξική ανισορροπία), την εξέλιξη των μέσων επικοινωνίας, συγκοινωνίας και πληροφορικής, τα προβλήματα των αστικών συγκεντρώσεων πληθυσμών και πόρων, την άνιση ανάπτυξη των περιφερειών των χώρων του Νότου, όπου ανήκει και η ελληνική περιφέρεια, το περιβάλλον και η προστασία του (Ιωσηφίδης, Τερκενλή, Χωριανόπουλος, 2007, Καλιώρας, Πανταζής, Ψυχάρης, 2016).

Ακόμη, οι διαστάσεις του χώρου συνδέονται με τη διαδικασία για την κοινωνικά επιθυμητή χωροταξική κατανομή και ανακατανομή των οικονομικών πόρων του πρωτογενή τομέα είναι τρεις και είναι η επιφάνεια (Έδαφος = συντελεστής παραγωγής), η απόσταση (επιρροή στην επιλογή του τόπου εγκατάστασης) και ο τόπος εγκατάστασης οικονομικών δραστηριοτήτων (Κορλιούρος, 2011).

Έτσι, στις 13 ελληνικές Περιφέρειες έχει σημασία η απόσταση των περιφερειακών ενοτήτων τους από τα κέντρα ανάπτυξης (Kasimis, 2010, Καραγιάννης, Έξαρχος, 2015, Παπακωνσταντινίδης, 2010, 2007, 2005). Για παράδειγμα, οι περιφερειακές ενότητες της Πελοποννήσου, όπου ανέκαθεν αντιμετώπιζαν πρόβλημα απομόνωσης και σύνδεσης με την υπόλοιπη Ελλάδα, δεν μπόρεσαν να αξιοποιήσουν στο βαθμό όπου θα έπρεπε τα συγκριτικά πλεονεκτήματά τους, όπως η καλλιέργεια ελιάς και πορτοκαλιών στη Μεσσηνία, όπως φαίνεται από τα χαμηλά ποσοστά απασχόλησης στην Π.Ε. (Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2017).

Επιπλέον, οι περιφερειακές ενότητες του Βορείου και του Νοτίου Αιγαίου έχουν παράδοση στην αλιεία λόγω γεωγραφικής θέσης και νησιωτικότητας, όμως δεν έχουν αξιοποιήσει την παραγωγή πρώτων υλών (οπωροκηπευτικών, σιτηρών κ.λπ.), παρ' όλο που τα μεγαλύτερα σε έκταση έχουν τη δυνατότητα λόγω έκτασης και γεωμορφολογίας (κλίμα κ.λπ.) (Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, 2017, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, 2017). Αυτό ανάγκασε τους κατοίκους να καλλιεργήσουν περισσότερο τον τριτογενή τομέα και την παροχή υπηρεσιών καταλύματος και εστίασης (σημαντικότερη συμβολή στο Α.Ε.Π., συγκέντρωση μεγάλου αριθμού κλινών φιλοξενίας ανά κάτοικο, υψηλότερο ποσοστό επισκεψιμότητας στη χώρα, τουριστικότεροι προορισμοί), ώστε να καλύψουν το κενό επιβίωσης που δημιουργείται από την απουσία του πρωτογενή (Καραγιάννης, Έξαρχος, 2015,

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, 2017, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, 2017). Παρ' όλα αυτά, οι γεωγραφική απομόνωση από την υπόλοιπη Ελλάδα ωθεί τις ως άνω Ε.Π. να εισάγουν τα γεωργικά προϊόντα τους από την Τουρκία παρά να τα παράγουν οι ίδιες (Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, 2017, Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, 2017, Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας, 2017).

Επίσης, η Περιφέρεια Θεσσαλίας παρότι μια κατεξοχήν απασχολούμενη στον πρωτογενή τομέα περιοχή, διαβλέπουμε ότι έχει στραφεί περισσότερο στις υπηρεσίες, απομακρυνόμενη από τον πρωτογενή τομέα, ως σημάδι αστικοποίησης των αγροτικών περιοχών (Περιφέρεια Θεσσαλίας, 2017, Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας, 2017).

Τα ως άνω αποτελούν μερικά παραδείγματα της άνισης κατανομής ανάπτυξης από την απουσία του πρωτογενούς τομέα στις 13 Περιφέρειες. Ως εκ τούτου, όταν υπάρχουν μεγάλες διαφορές στην κατανομή των παραγωγικών δραστηριοτήτων μεταξύ των περιφερειών, δεν επιτυγχάνεται αποτελεσματική χρήση των πόρων της οικονομίας (Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας, 2017, Ράντου, 2012, Τράπεζα της Ελλάδος, 2017). Στις περιφέρειες όπου συγκεντρώνεται υψηλός βαθμός οικονομικής δραστηριότητας παρουσιάζεται συνήθως το φαινόμενο μίας υπερβάλλουσας ζήτησης σε γη και εργασία, κάτι που αυξάνει τα κόστη εργασίας και κατοικίας και, κατά συνέπεια, τροφοδοτεί τον πληθωρισμό, π.χ. Περιφέρεια Αττικής (Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας, 2017, Ράντου, 2012, Τράπεζα της Ελλάδος, 2017).

Αντίθετα, στις περιοχές μειωμένης συγκέντρωσης δραστηριοτήτων οι παραγωγικοί πόροι παραμένουν αναξιοποίητοι, π.χ. Περιφέρεια Ηπείρου (Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας, 2017, Ράντου, 2012, Τράπεζα της Ελλάδος, 2017). Έτσι, μια νέα δραστηριότητα που θα κατευθυνθεί υποβοηθούμενη από την άσκηση πολιτικής προς μια μειονεκτούσα περιφέρεια, συμβάλλει στη χρησιμοποίηση αδρανών παραγωγικών πόρων και συνεπώς αυξάνει την κοινωνική ευημερία (κριτήριο αποτελεσματικότητας) και ταυτόχρονα συμβάλλει στην εξισορρόπηση των περιφερειακών ανισοτήτων (κριτήριο ισότητας) (Ινστιτούτο Εργασίας Γενικής Συνέλευσης Εργαζομένων Ελλάδος, 2014).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Σαν αποτέλεσμα, οι μισθοί πιέζονται προς τα κάτω σε περιοχές υψηλής ανεργίας, το εργατικό δυναμικό μεταναστεύει από περιοχές με χαμηλές αμοιβές σε περιοχές υψηλών αμοιβών (εδώ από το βορρά στο νότο, Αττική και Νότιο Αιγαίου) και οι επιχειρήσεις μετεγκαθίστανται από περιοχές υψηλού κόστους εργασίας σε περιοχές χαμηλού κόστους (Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, 2015).

Συμπερασματικά, από την ανάλυση που προηγήθηκε στα διαθέσιμα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2017) διαφαίνεται ότι η άσκηση περιφερειακής πολιτικής είναι αναγκαία προκειμένου να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις των κριτηρίων αποτελεσματικότητας και ισότητας και να επιτευχθούν αυξημένοι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης με παράλληλη χωρική ομοιογένεια στην κοινωνική ευημερία. Ο μηχανισμός της αγοράς δεν είναι από μόνος του ικανός να φέρει αυτό το αποτέλεσμα ενώ και η εφαρμογή άλλων επιμέρους πολιτικών μπορεί να αυξάνει τις περιφερειακές ανισότητες ή να μην αξιοποιεί επαρκώς τους διαθέσιμους πόρους του πρωτογενή τομέα της οικονομίας. Η πραγμάτωση των στόχων της περιφερειακής πολιτικής, ωστόσο εξαρτάται από τα χαρακτηριστικά και την αποτελεσματικότητα των ασκούμενων μέσων πολιτικής, εφόσον οι πόροι υπάρχουν.

Κεφάλαιο 3: Φυσιογνωμία των ελληνικών περιφερειών

3.1. Παρουσίαση των ελληνικών περιφερειών με εστίαση στον πρωτογενή τομέα: συγκριτική επισκόπηση

Για να μπορέσουμε να αντιληφθούμε που βρίσκεται σήμερα η ελληνική περιφερειακή οικονομία, χρήσιμο είναι να κάνουμε μία επισκόπηση των επιμέρους περιφερειών. Προς αυτήν την κατεύθυνση, αξιοποιήσαμε δευτερογενή δεδομένα¹, εστιάζοντας, πιο συγκεκριμένα, στους δείκτες της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα των περιφερειών και επιμέρους περιφερειακών ενοτήτων.

Στους παρακάτω πίνακες (3.1, 3.2, 3.3) και γραφήματα (3.1, 3.2, 3.3, 3.4) απεικονίζονται (έτος βάσης, 2017) οι περιφερειακές ενότητες με το υψηλότερο και χαμηλότερο αντίστοιχα ποσοστό απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, ενώ παρουσιάζεται η συνολική κατάταξη των περιφερειών με βάση την απασχόληση στον πρωτογενή τομέα. Επίσης, παρουσιάζονται, ανά περιφερειακή ενότητα, τα επιμέρους ποσοστά απασχόλησης (έτος βάσης, 2017), όπως και η εξελικτική πορεία της απασχόλησης κατά τα έτη 2000-2014, ενώ ακολουθεί μία επισκόπηση του συνόλου των απασχολούμενων σε κάθε περιφέρεια κατά τα έτη 2000-2014. Τέλος, απεικονίζεται και το μερίδιο (%) των εξαγωγών ανά περιφέρεια για το 2015).

---

¹ Τα στοιχεία που ακολουθούν στην παρούσα ενότητα και για τις 13 Περιφέρειες είναι αποτέλεσμα επεξεργασίας και ανάλυσης των διαθέσιμων δεδομένων από την Eurostat (2017), την ΕΛ.ΣΤΑΤ. (2017), των ιστοσελίδων των 13 Περιφερειών (2017), του Ε.Σ.Π.Α. 2014 – 2020 (2017), του Ε.Π. Αλιείας και Θάλασσας 2014 – 2020 (2017), του Τομεακού Ε.Π. Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία (2017), του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας 2007 – 2013 (2012), της μελέτης για τη Συμβολή της Γεωργίας και της Αλιείας στην Έξοδο από την κρίση του Ευρωπαϊκού Κέντρου Αριστείας Jean Monnet (2012), των Υπουργείων Εσωτερικών και Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων (2017), του ΕΛ.Γ.Α. (2017), του Ι.Ε.Γ.Σ.Ε.Ε. (2014), του Ι.Σ.Ε.Τ.Ε. (2017), του Ι.Ο.Β.Ε. (2015) και της Τράπεζας της Ελλάδος (2017).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Αυτά τα στοιχεία είναι χρήσιμα για να αντιληφθούμε πληρέστερα, στο επόμενο βήμα, ποια είναι η υπάρχουσα κατάσταση, αλλά και πως εξελίσσεται η φυσιογνωμία των ελληνικών περιφερειών, κυρίως κατά την διάρκεια της κρίσης. Προς αυτήν την κατεύθυνση παρουσιάζουμε

Πίνακας 3.1: Κατάταξη των περιφερειών με βάση την απασχόληση στον πρωτογενή τομέα παραγωγής

Περιφέρεια	Κατάταξη με βάση την απασχόληση στον πρωτογενή τομέα	Απασχολούμενος πληθυσμός
ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	1η	69.563
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ	2η	50.439
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ	3η	41.954
ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	4η	40.248
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗΣ	5η	38.787
ΚΡΗΤΗΣ	6η	33.258
ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	7η	30.495
ΑΤΤΙΚΗΣ	8η	17.528
ΗΠΕΙΡΟΥ	9η	16.002
ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	10η	11.792
ΒΟΡΕΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	11η	9.000
ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΩΝ	12η	6.898
ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	13η	6.245
ΣΥΝΟΛΟ ΧΩΡΑΣ		372.209

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017 και ίδια επεξεργασία

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Πίνακας 3.2: Περιφερειακές ενότητες με το υψηλότερο ποσοστό απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα

Περιφερειακή ενότητα	Κατάταξη με βάση την απασχόληση στον πρωτογενή τομέα	Απασχολούμενος πληθυσμός	Επί του συνόλου της χώρας %
ΛΑΡΙΣΑΣ	1η	17.222	4,63%
ΗΛΕΙΑΣ	2η	15.859	4,26%
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ	3η	14.660	3,94%
ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ	4η	14.536	3,91%
ΠΕΛΛΑΣ	5η	14.363	3,86%
ΡΟΔΟΠΗΣ	6η	13.180	3,54%
ΦΘΙΩΤΙΔΑΣ	7η	10.389	2,79%
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ	8η	7.552	2,03%
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	9η	5.046	1,36%
ΛΕΣΒΟΥ	10η	4.847	1,30%
ΚΟΖΑΝΗΣ	11η	3.833	1,03%
ΚΕΡΚΥΡΑΣ	12η	2.510	0,67%
ΡΟΔΟΥ	13η	1.396	0,38%

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017 και ίδια επεξεργασία

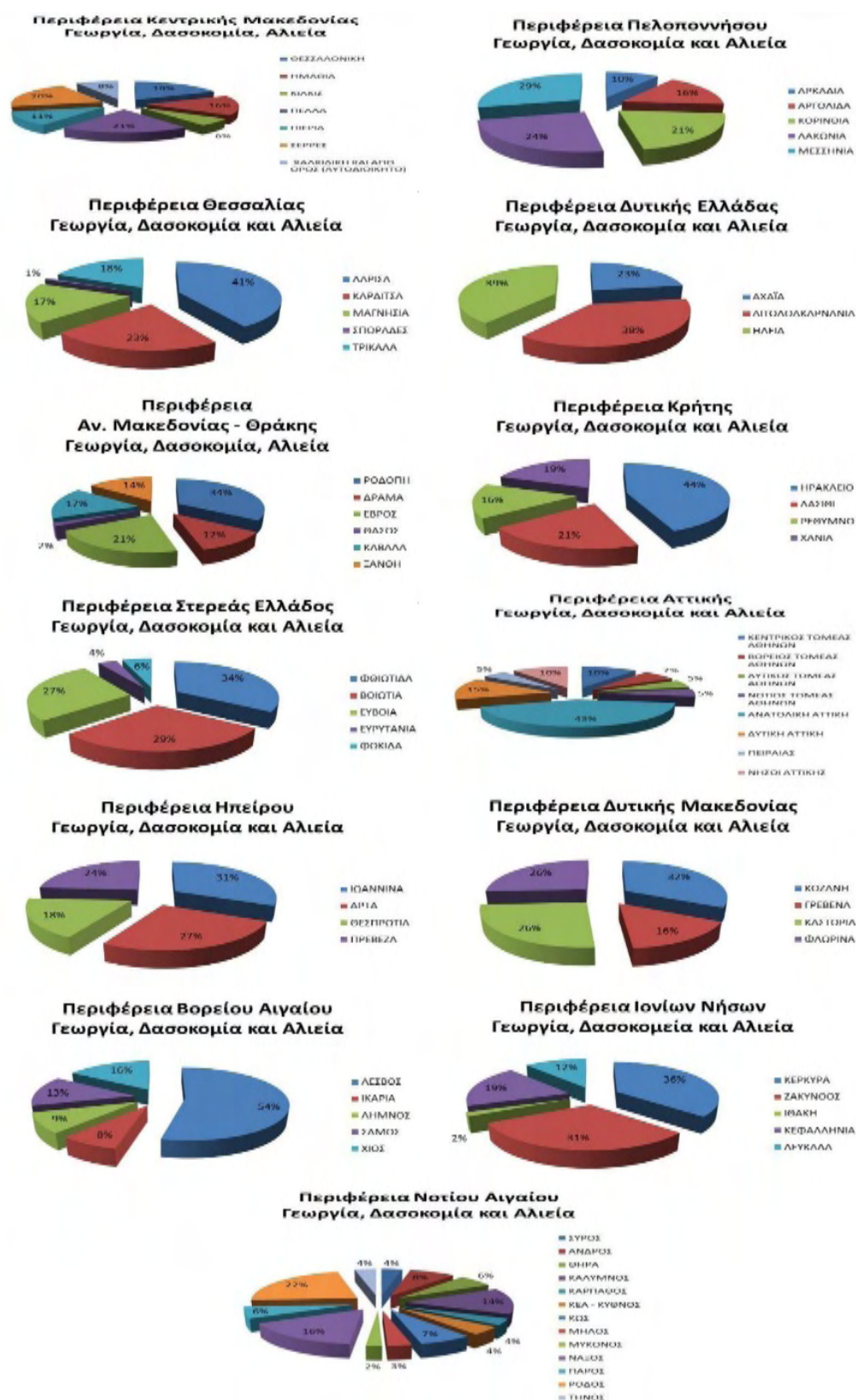
Πίνακας 3.3: Περιφερειακές ενότητες με το χαμηλότερο ποσοστό απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα

Περιφερειακή ενότητα	Κατάταξη με βάση την απασχόληση στον πρωτογενή τομέα	Απασχολούμενος πληθυσμός	Επί του συνόλου της χώρας %
ΑΧΑΪΑ	1η	9.053	2,43%
ΡΕΘΥΜΝΟ	2η	5.139	1,38%
ΑΡΚΑΔΙΑ	3η	5.070	1,36%
ΚΙΛΚΙΣ	4η	4.143	1,11%
ΘΕΣΣΠΡΩΤΙΑ	5η	2.864	0,77%
ΓΡΕΒΕΝΑ	6η	1.892	0,51%
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ	7η	1.081	0,29%
ΠΕΙΡΑΙΑΣ	8η	834	0,22%
ΙΚΑΡΙΑ	9η	703	0,19%
ΘΑΣΟΣ	10η	648	0,17%
ΣΠΟΡΑΔΕΣ	11η	315	0,08%
ΜΥΚΟΝΟΣ	12η	135	0,04%
ΙΘΑΚΗ	13η	122	0,03%

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017 και ίδια επεξεργασία

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Γράφημα 3.1: Ποσοστό απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα: γεωργία, δασοκομία και αλιεία

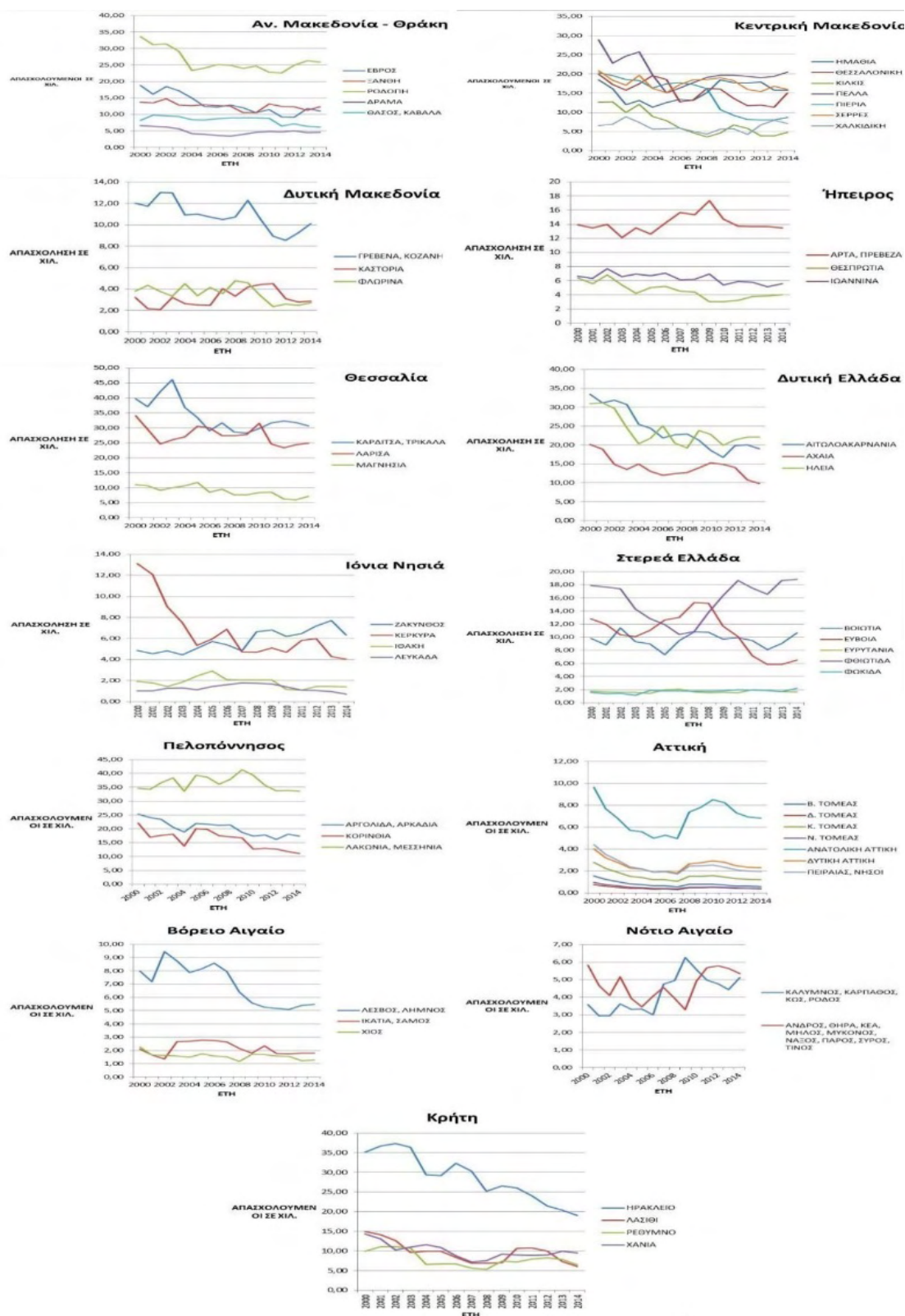

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017 και ίδια επεξεργασία

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Γράφημα 3.2: Εξελικτική πορεία απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα ανά περιφερειακή ενότητα κατά την περίοδο 2000-2014

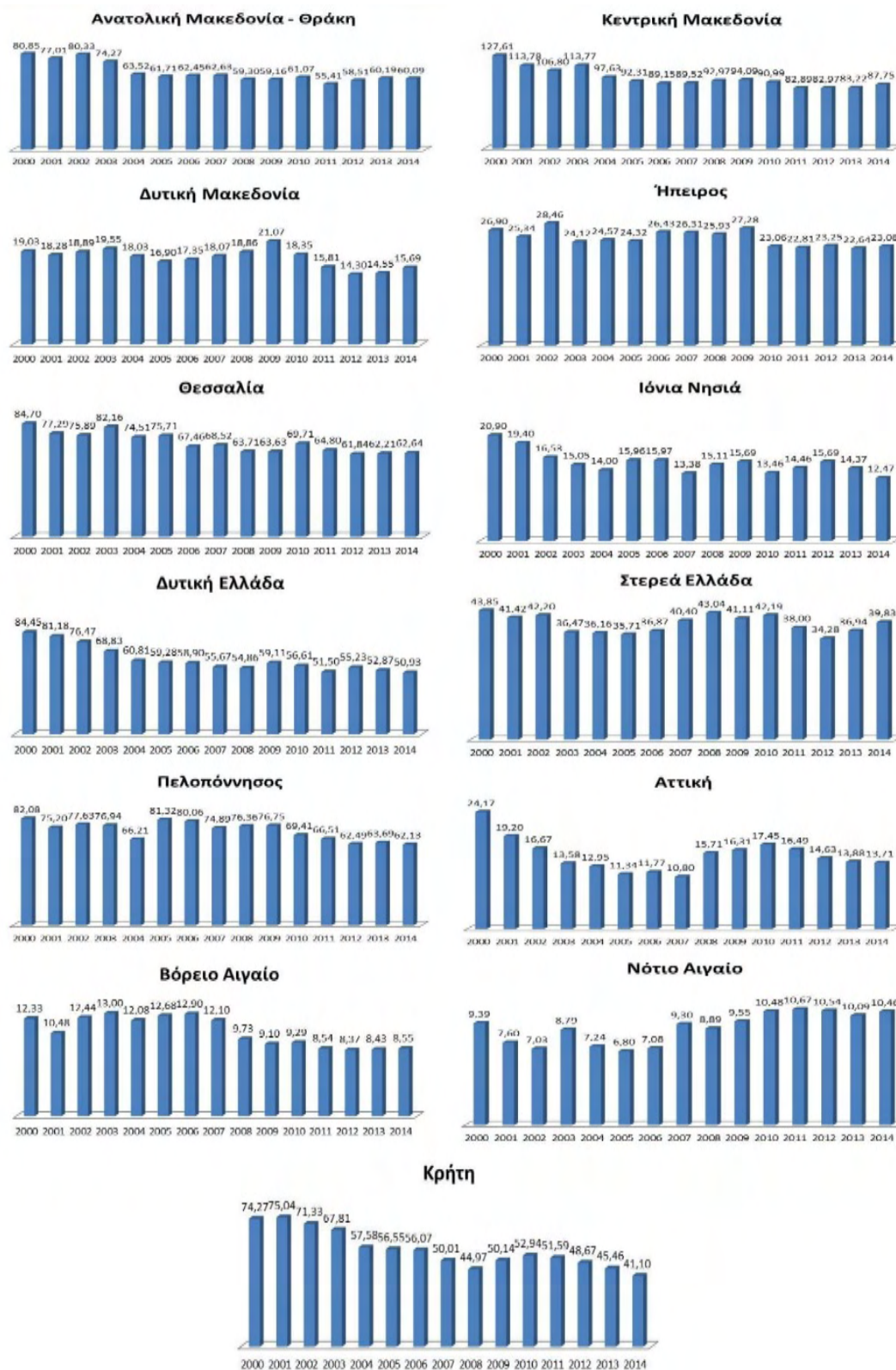

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017 και ίδια επεξεργασία

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Γράφημα 3.3: Απασχολούμενοι στον πρωτογενή τομέα κατά την περίοδο 2000-2014 για το σύνολο της περιφέρειας

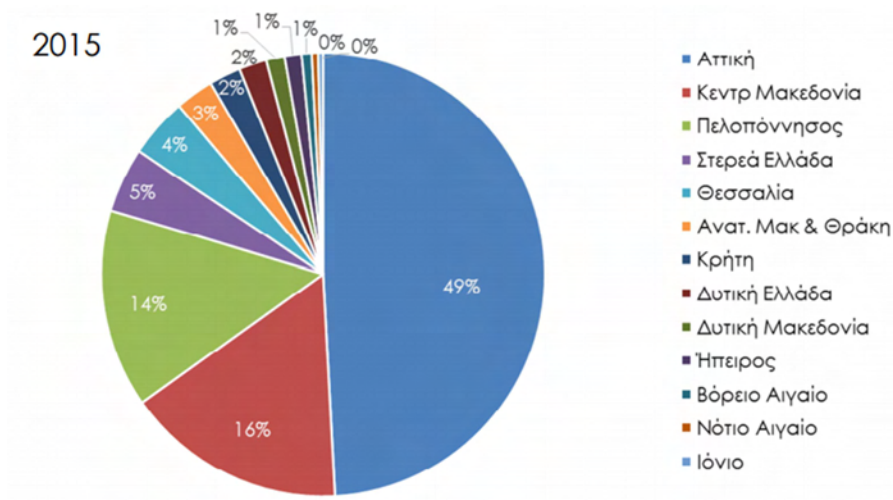

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017 και ίδια επεξεργασία

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Γράφημα 3.4: Μερίδιο ποσοστού εξαγωγών ανά περιφέρεια (2015)

Πηγή: Ινστιτούτο Εξαγωγικών Ερευνών και Σπουδών Σύνδεσμος Εξαγωγέων Βορείου Ελλάδος (2015)

Περιφέρεια Αττικής

Η περιφέρεια Αττικής παράγει το 40% του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος της χώρας. Στο σύνολο της χώρας, η περιφέρεια Αττικής παράγει το 3,2% του αγροτικού προϊόντος, το 38% της μεταποίησης (ποσοστό που βαίνει αυξανόμενο τα τελευταία χρόνια), το 41% των υπηρεσιών (που συνεισφέρει κατά 4/5 στο συνολικό της προϊόν), το 1,8% των καλλιεργούμενων εκτάσεων στη χώρα, το 34% της παραγωγής αυγών (1η σε εθνικό επίπεδο) και το 5% της παραγωγής κρέατος.

Η περιφέρεια Αττικής είναι επίσης μια εκ των σημαντικότερων εξαγωγικών περιφερειών της Ελλάδας, αφού το 45% (τρέχουσες τιμές) των εξαγωγών για το 2017 πραγματοποιήθηκαν από την συγκεκριμένη περιφέρεια. Επομένως, η οικονομία της μπορεί να χαρακτηριστεί συγκριτικά εξωστρεφής, σε σχέση με τις άλλες περιφέρειες και σε διακλαδικό επίπεδο, καθώς μεγάλο τμήμα της μεταποιητικής παραγωγής, όπως και οι υπηρεσίες «τρίτογενούς φύσεως» (π.χ. τουρισμός) προσανατολίζονται στις διεθνείς αγορές και, κυρίως, σε ευρωπαϊκές. Η απότομη μείωση, ωστόσο, των κατασκευαστικών επιχειρήσεων και τα μειωμένα εισοδήματα μπορούν να εξηγήσουν εν μέρει τη σημαντική αύξηση της ανεργίας από 6,5% (2008) σε 28,2% (2017) – δηλαδή προ και μετά κρίσης.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, δασοκομία και αλιεία) κατά τα έτη 2000-2014, όλες οι περιφερειακές ενότητες ακολούθησαν παρόμοιο μοτίβο: ενώ κυμαίνονταν σε χαμηλά σχετικά ποσοστά απασχόλησης, από το 2006 έως και το 2010 είχαν ανοδική πορεία και στη συνέχεια καθοδική. Εξαιρέση αποτελεί η Ανατολική Αττική, η οποία συγκεντρώνει τα υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης του κλάδου (43%). Στον πρωτογενή τομέα, οι δυναμικοί κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας της περιφέρειας Αττικής αφορούν την ανθοκομία, τα κηπευτικά, τις αμπελοκαλλιέργειες και τα αλιευτικά προϊόντα (υδατοκαλλιέργειες). Η Αττική, ωστόσο, αποτελεί κομβικό σημείο για τις υπηρεσίες (τριτογενής τομέας) στην ελληνική επικράτεια ενώ, εκτός από το εμπόριο, έχει και άλλους σχετικά αναπτυγμένους τομείς, όπως η τριτοβάθμια εκπαίδευση, οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, οι μεταφορές, η υγεία, το real estate, η αναψυχή, η έρευνα και οι επιχειρηματικές υπηρεσίες.

Η περιφέρεια Αττικής και, ειδικότερα, η Αθήνα είναι μία ευρωπαϊκή μητρόπολη, όπου με βάση την τυπολογία του ESPON (Ευρωπαϊκό δίκτυο Χωρικού Σχεδιασμού), κατατάσσεται στην τρίτη κατηγορία των ισχυρών Ευρωπαϊκών Μητροπολιτικών Περιοχών Ανάπτυξης, μαζί με το Ελσίνκι, το Μάντσεστερ, το Δουβλίνο, το Γκέτεμποργκ, τη Γενεύη και το Όσλο. Οι εν λόγω πόλεις χαρακτηρίζονται από το σχετικά μεγάλο τους μέγεθος, την ανταγωνιστικότητα των οικονομιών τους και το ισχυρό τους ανθρώπινο κεφάλαιο.

Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας

Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, ο πληθυσμός της περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας παρουσιάζει μία μείωση κατά 9,66%, η οποία είναι συγκριτικά πολύ μεγαλύτερη από το συνολικότερο μειούμενο ποσοστό (1,61%) του συνόλου της χώρας. Την ίδια στιγμή, παρόμοια τάση παρουσιάζουν και οι επιμέρους περιφερειακές ενότητες, όπου η μεγαλύτερη μείωση εντοπίζεται στην Π.Ε. Ευρυτανίας, ενώ κοντά στον μέσο όρο της χώρας είναι η μείωση στην Π.Ε. Εύβοιας. Ο πληθυσμός της περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας το 2011 ήταν 546.870 μόνιμοι κάτοικοι, ποσοστό 5,07% του συνόλου του πληθυσμού της Ελλάδας.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Η προστιθέμενη αξία του πρωτογενούς τομέα, σε αντίθεση με την πλειοψηφία του συνόλου των ελληνικών περιφερειών, αυξήθηκε συγκριτικά περισσότερο, ενώ διατηρεί και την μεγαλύτερη συγκριτικά συγκέντρωση σε σχέση με το μερίδιο της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας της (7,0%) στο σύνολο της χώρας (3,2%), αλλά και της Ευρώπης (1,7%).

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 σχεδόν καμία μεταβολή δεν παρουσίασαν οι Π. Ε. Φωκίδας και Ευρυτανίας, υποδηλώνοντας τη μικρή σημασία που έχει ο κλάδος στον τοπικό πληθυσμό. Αντίθετα, έντονες διακυμάνσεις γνώρισε η Π.Ε Φθιώτιδας και Εύβοιας. Το μεγαλύτερο μέρος απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Φθιώτιδας (34%), ενώ το μικρότερο ποσοστό στην Π.Ε. Ευρυτανίας (4%), λόγω κυρίως της ορεινότητας της περιοχής, όπου δεν μπορεί να αναπτυχθεί η αλιεία.

Σε σχέση με τον τριτογενή τομέα, σε διαχρονικό επίπεδο, η προστιθέμενη αξία των υπηρεσιών της περιφέρειας παρουσιάζει μία τάση μείωσης, η οποία συνάδει με την γενικότερη τάση που παρουσιάζεται σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια. Κατά την περίοδο της ελληνικής οικονομικής κρίσης, η μείωση του τριτογενούς τομέα στην περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας εμφανίστηκε υψηλότερη σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες. Αυτό το γεγονός αποτελεί μία ένδειξη της συγκριτικά χαμηλής ανταγωνιστικότητας της περιφέρειας, ειδικότερα σε επίπεδο τριτογενούς τομέα.

Η Στερεά Ελλάδα, όπου διαβιεί το 5,1% του συνόλου του πληθυσμού της Ελλάδας είναι, ωστόσο, ένα κέντρο μεταποίησης, που ευνοήθηκε συγκριτικά λόγω κυρίως της εγγύτητας της με την περιφέρεια Αττικής, ενώ είναι πέμπτη σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιφέρειες στις εξαγωγές, στην τρέχουσα περίοδο της ελληνικής οικονομικής κρίσης.

Η περιφέρεια της Στερεάς Ελλάδας διαθέτει έναν σχετικά αναπτυγμένο αγροτικό τομέα και έναν αναπτυσσόμενο τομέα των υπηρεσιών. Πάρα ταύτα, η συγκεκριμένη περιοχή έχει ως χαρακτηριστικό της μία έντονη γεωγραφική και οικονομική ετερογένεια, καθώς οι αστικές της περιοχές είναι περισσότερο αναπτυγμένες από τις αντίστοιχες αγροτικές και ορεινές. Σε αυτό το πλαίσιο, ο δευτερογενής τομέας της περιφέρειας είναι ζωτικής σημασίας, καθώς το 2011 αντιστοιχούσε σε 35,8% της συνολικής περιφερειακής Α.Π.Α., ενώ το μερίδιο των

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

υπηρεσιών ήταν 56,7%. Οι πιο δυναμικοί τομείς, σε όρους υπηρεσιών, είναι η ακίνητη περιουσία, η ενοικίαση και οι επιχειρηματικές δραστηριότητες, οι δημόσιες υπηρεσίες, οι υπηρεσίες μεταφορών, το εμπόριο, ο τουρισμός και οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες. Ακόμα, γύρω από την περιοχή της Βοιωτίας βρίσκονται κάποιες από τις μεγαλύτερες παραγωγικές μονάδες παραγωγής της χώρας, όπως η κατασκευή ηλεκτρικών μηχανών και συσκευών, η παραγωγή βασικών μετάλλων, η παραγωγή μη-μεταλλικών ορυκτών προϊόντων, η κατασκευή προϊόντων από ελαστικό και πλαστικές ύλες και η κατασκευή ξύλου.

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον της ελληνικής οικονομικής κρίσης, ο μοναδικός τομέας που παρουσίασε τάσεις αύξησης, σε σχέση με την συνολική περιφερειακή απασχόληση, ήταν ο αγροτικός τομέας, με 7% αύξηση κατά μέσο όρο.

Περιφέρεια Πελοποννήσου

Η περιφέρεια Πελοποννήσου χωρίζεται σε 5 επιμέρους περιφερειακές ενότητες, μέσα στις οποίες βρίσκονται είκοσι έξι δήμοι, με την έδρα της περιφέρειας να είναι η Τρίπολη και μεγαλύτερη της πόλη η Καλαμάτα. Είναι το νοτιότερο χερσαίο σημείο της Ευρώπης, καλύπτοντας το 11,7% (15.490 τ.χλμ.) του συνόλου της έκτασης της Ελλάδας.

Ο πληθυσμός της περιφέρειας Πελοποννήσου είναι περίπου το 5,4% (2011) του συνόλου του πληθυσμού της Ελλάδας (581.980 κάτοικοι), ενώ οι μεγαλύτερες σε έκταση και πληθυσμό Π.Ε. είναι αντίστοιχα της Αρκαδίας με 25,5% της συνολικής έκτασης (4.419 τ.χλμ.) και της Μεσσηνίας με το 28,02% του συνολικού πληθυσμού της περιφέρειας (163.110 κάτοικοι). Η πληθυσμιακή πυκνότητά της, σύμφωνα με τα στοιχεία απογραφής του 2011, είναι υπο-διπλάσια της χώρας (37,57 κάτοικοι ανά τ.χλμ.), αποτελώντας την τέταρτη χαμηλότερη πυκνότητα μεταξύ των επιμέρους ελληνικών περιφερειών, με τις Π.Ε. Αρκαδίας και Λακωνίας να είναι εκ των περισσότερο αραιοκατοικημένων περιοχών της Ελλάδας (6η και 8η χαμηλότερη πυκνότητα πληθυσμού συγκριτικά).

Μέσα στην συνολικότερη μείωση του πληθυσμού της Ελλάδας, η περιφέρεια Πελοποννήσου δεν αποτελεί εξαίρεση. Η περιφέρεια παρουσιάζει μία μείωση του πληθυσμού της κοντά στο διπλάσιο του συνόλου της χώρας (-2,62% έναντι 1,32%),

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

με την τέταρτη μεγαλύτερη κατά σειρά ποσοστιαία μείωση μεταξύ όλων των περιφερειών (μετά την Δυτική Ελλάδα, την Δυτική Μακεδονία και το Βόρειο Αιγαίο). Όσον αφορά τα γενικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, το 53,88%, σύμφωνα με την απογραφή του 2011, απασχολείται στον αγροτικό τομέα, με το μεγαλύτερο ποσοστό αστικού πληθυσμού να εντοπίζεται στην Π.Ε. Κορινθίας (57,1%) και το μικρότερο στην Π.Ε. Λακωνίας (31,9%). Χαμηλό ποσοστό αστικού πληθυσμού εμφανίζει επιπρόσθετα και η Π.Ε. Αρκαδίας (35,9%).

Το 2011, το ποσοστό του Α.Ε.Π. της περιφέρειας αντιπροσώπευε το 4,3% του συνόλου της χώρας, ενώ σε όρους κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. ήταν στην 7η θέση ανάμεσα στις ελληνικές περιφέρειες και κάτω από τον μέσο όρο της Ε.Ε. (60%).

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 παρατηρήθηκε καθοδική πορεία του απασχολούμενου πληθυσμού και ιδιαίτερα στην Π.Ε. Κορινθίας, με τις Π.Ε. Αργολίδας και Αρκαδίας να ακολουθούν, ενώ αυξομείωση παρατηρήθηκε στις Π.Ε. Λακωνίας και Μεσσηνίας. Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Μεσσηνίας (29%), η οποία βρίσκεται γεωγραφικά σε πλεονεκτική θέση, καθότι σημαντικό μέρος της διατρέχεται από βουνά και καλλιεργήσιμες εκτάσεις ενώ το υπόλοιπο βρέχεται από θάλασσα, ευνοώντας την κτηνοτροφία, την καλλιέργεια γης (ελαιώνες, πορτοκαλεώνες, κ.λπ.), αλλά και την αλιεία αντίστοιχα. Αντίθετα, το μικρότερο μερίδιο απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα εντοπίζεται στην Π.Ε. Αρκαδίας, με ποσοστό 10% (1 στους 10 απασχολούμενους), κάτι που οφείλεται εν πολλοίς στην ηπειρωτική γεωγραφική της θέση.

Ο τριτογενής τομέα κυριαρχεί στις οικονομικές δραστηριότητες της περιφέρειας, καθώς το 2011 αποτελούσε το 68,5% της περιφερειακής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας, με το μερίδιο του δευτερογενούς τομέα να βρίσκεται στο 24,4% και του πρωτογενούς τομέα στο 7,1%, παρουσιάζοντας μικρή μείωση.

Ένας βασικός παράγοντας οικονομικής ανάπτυξης της περιοχής είναι η γειτνίασή της με την περιφέρεια Αττικής, καθώς ένας μεγάλος αριθμός βιομηχανιών βρίσκονται στη Π.Ε. Κορινθίας η οποία, παρά το γεγονός ότι ανήκει διοικητικά στην Πελοπόννησο, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό οικονομικά από την Αττική. Ως αποτέλεσμα, η Κόρινθος είναι η βάση ορισμένων σημαντικών κλάδων της ελληνικής

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

βιομηχανίας, όπως η παραγωγή οπτάνθρακα, προϊόντων διύλισης πετρελαίου και κατασκευής μεταλλικών προϊόντων. Στις υπόλοιπες περιοχές της περιφέρειας, οι σημαντικότερες βιομηχανίες είναι η παραγωγή τροφίμων και ποτών, η βιομηχανία ξύλου και η κατασκευή προϊόντων από ξύλο και φελλό και η κατασκευή μη-μεταλλικών ορυκτών προϊόντων.

Στην περιφέρεια, ο πιο δυναμικός συγκριτικά τριτογενής τομέας αφορά συγκεκριμένα το εμπόριο, τον τουρισμό, τις μεταφορές λιανικής και χονδρικής, ενώ η πόλη της Μεγαλόπολης, η οποία βρίσκεται στο κέντρο της Πελοποννήσου, αποτελεί το δεύτερο σημαντικότερο κέντρο ηλεκτρικής ενέργειας της χώρας.

Η παρούσα οικονομική ύφεση έχει αυξήσει το ποσοστό ανεργίας από 7,1% το 2008 σε 22,5% το 2013, στο σύνολο της περιφέρειας.

Παρά την ύπαρξη σε ορισμένες Π.Ε. της περιφέρειας μεγάλων βιομηχανικών μονάδων, η οικονομία της βασίζεται στην δραστηριότητα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Ως αποτέλεσμα, η αύξηση της ανεργίας στην περιοχή ερμηνεύεται κυρίως στο το κλείσιμο ενός μεγάλου αριθμού τέτοιων μικρομεσαίων επιχειρήσεων, κυρίως στους τομείς του εμπορίου και των υπηρεσιών, αλλά και σε μια απότομη μείωση της ιδιωτικής και της δημόσιας κατασκευαστικής δραστηριότητας.

Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας

Η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της Πελοποννήσου σε συνδυασμό με το δυτικό της Στερεάς Ελλάδας. Έχει έκταση 11.350 τ.χλμ. και ο πληθυσμός της είναι, σύμφωνα με την απογραφή του 2011, 680.190 μόνιμοι κάτοικοι, με την μεγαλύτερη πόλη και πρωτεύουσά της περιφέρειας να είναι η Πάτρα. Η συγκεκριμένη περιφέρεια δεν πρέπει να ταυτίζεται με την γεωγραφική ερμηνεία της Δυτικής Ελλάδας, η οποία περιλαμβάνει την Ήπειρο και τα νησιά του Ιονίου.

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 υπήρξε σημαντική πτώση στους απασχολούμενους του κλάδου σε όλες τις περιφερειακές ενότητες. Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Ηλείας, σε ποσοστό 39%. Αντίθετα, το μικρότερο ποσοστό συγκεντρώνεται στην Π.Ε. της Αχαΐας, με ποσοστό 23%. Αυτό

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

ενδεχομένως οφείλεται στο γεγονός ότι η Πάτρα, η πρωτεύουσα της ενότητας, συγκεντρώνει σημαντικό αριθμό πανεπιστημίων, παρέχοντας υπηρεσίες εκπαίδευσης, καταλύματος και εστίασης (τριτογενής τομέας) και ως εκ τούτου, το τοπικό απασχολούμενο δυναμικό δραστηριοποιείται σημαντικά σε αυτό τον κλάδο.

Στην συγκεκριμένη περιφέρεια κατοικεί το 6,1% του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδας ενώ, παρά τις ανεπαρκείς υποδομές μεταφορών και ενέργειας, αποτελεί την δυτική πύλη της Ελλάδας προς την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο τριτογενής τομέας παίζει κυρίαρχο ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη –και υπανάπτυξη της περιφέρειας– με το μερίδιο του δευτερογενούς τομέα να είναι ύψους 14,5%. Το 2011, η οικονομική δραστηριότητα της περιφέρειας αποτελούσε το 4,6% του εθνικού Α.Ε.Π., ενώ σε σχέση με το κατά κεφαλήν Α.Ε.Π., η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας ήταν 10η ανάμεσα στις ελληνικές Περιφέρειες και σημαντικά κάτω από το μέσο όρο της Ε.Ε..

Η οικονομική κρίση οδήγησε σε αύξηση του ποσοστού ανεργίας, καθώς το 2013 βρέθηκε στο 28,3%, σε σύγκριση με 9,6% το 2008. Επίσης, το 2011 οι επιχειρήσεις που βρίσκονταν στην περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας μειώθηκαν κατά 9,4% σε σύγκριση με το 2010. Ο πρωτογενής τομέας, παρά την σημαντικότητα του για ανάπτυξη της περιφερειακής οικονομίας, χαρακτηρίζεται από χαμηλή ανταγωνιστικότητα λόγω, κυρίως, της δυσκολίας στη διανομή και στα κανάλια πωλήσεων.

Περιφέρεια Θεσσαλίας

Η περιφέρεια της Θεσσαλίας βρίσκεται στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας, ενώ περιλαμβάνει τις Π.Ε. Καρδίτσας, Λάρισας, Μαγνησίας, Τρικάλων και Σποράδων. Έχει 25 δήμους και καλύπτει συνολική έκταση 14.037 τ.χλμ. (10,64% του συνόλου της ελληνικής επικράτειας), με το 44,9% της έκτασης της να αποτελείται από ορεινές περιοχές, το 17,1% από ημί-ορεινές και το 36% από πεδινές περιοχές.

Ο μόνιμος πληθυσμός της (απογραφή 2011) είναι 730.730 κάτοικοι, ποσοστό που αντιστοιχεί σε 6,77% του συνολικού πληθυσμού της χώρας, ενώ στην Π.Ε. Λάρισας κατοικεί το 38,9% του πληθυσμού της περιφέρειας. Η πληθυσμιακή πυκνότητα είναι 52,20 κάτοικοι ανά τ.χλμ., έναντι 81,75 στο σύνολο της χώρας, κατατάσσοντας την περιφέρεια στην 7η θέση ανάμεσα στις ελληνικές περιφέρειες.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, ο οποίος ευνοείται λόγω των κλιματολογικών συνθηκών στην περιοχή, κατά τα έτη 2000-2014 παρατηρούνται υψηλές διαφορές μεταξύ των Π.Ε.. Ειδικότερα, η Π.Ε. Μαγνησίας κινείται στα χαμηλότερα επίπεδα μεταξύ 2000 – 2014, ενώ οι Π.Ε. Καρδίτσας και Τρικάλων γνώρισαν τη μεγαλύτερη ύφεση. Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Λάρισας, σε ποσοστό 41%, με την πόλη της Λάρισας (πρωτεύουσα της περιφέρειας) να συγκεντρώνει την πλειοψηφία του μόνιμου πληθυσμού. Αντίθετα, το μικρότερο ποσοστό των απασχολούμενων συγκεντρώνεται στην Π.Ε. των Σποράδων νήσων με ποσοστό μόλις 1% καθότι, εκτός από τον μικρό αριθμό των κατοίκων, η περιοχή δραστηριοποιείται περισσότερο στον τριτογενή τομέα και σε υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης ως τουριστική γεωγραφική ενότητα.

Η περιφέρεια Θεσσαλίας είναι η πρώτη παραγωγός περιφέρεια (στοιχεία 2017) στα εξής αγροτικά προϊόντα: (α) βαμβακιού, ξερικού και ποτιστικού (333.719 τόνους/ 37% περίπου της εγχώριας παραγωγής), (β) φακής (1.027 τόνους), (γ) σουσαμιού (14.701 τόνους), (δ) σπερμάτων σόγιας (204 τόνους), (ε) λοιπών βιομηχανικών φυτών (15.022)τόνους, (στ) ξηρών καρπών (10.394 τόνους) και ειδικά αμύγδαλου (8.396 τόνους). Είναι επίσης δεύτερη παραγωγός (α) σκληρού σίτου (239.000 τόνους), (β) στην καλλιέργεια καλαμποκιού που συγκαλλιεργείται με φασόλια και άλλα είδη (3.485 τόνους), (β) αχλαδιών (7.407 τόνους), (γ) μήλων (62.811 τόνους), (δ) κερασιών (3.036 τόνους), (ε) σε βιομηχανική ντομάτα (216.881 τόνους) και (στ) σε πράσα (4.715 τόνους). Είναι ακόμα τρίτη παραγωγός (α) ροδάκινων (13.637 τόνους), (β) καρυδιών (1.998 τόνους), (γ) στην παραγωγή ζαχαρότευτλων (89.600 τόνους). Τέλος, είναι τέταρτη στην παραγωγή (α) καρπουζιών και πεπονιών (59.840 τόνους) και (β) κορινθιακής σταφίδας (25 τόνους).

Κυρίαρχο ρόλο στην οικονομία της εν λόγω περιφέρειας έχει ο τριτογενής παραγωγικός τομέας, με ποσοστό 73,2% της Α.Π.Α. του συνόλου της περιφέρειας για το 2011, ενώ ο δευτερογενής τομέας αντίστοιχα σημείωσε ποσοστό της τάξης του 17,8%. Παρότι η συγκεκριμένη περιοχή αποτελεί μία από τις σημαντικότερες γεωργικές περιφέρειες της χώρας, έχοντας στο εσωτερικό της πλήθος κτηνοτροφικών μονάδων, το ποσοστό συμμετοχής του πρωτογενούς τομέα στην Α.Π.Α. ήταν μόλις 9% (το υψηλότερο σε όλη την Ελλάδα, ωστόσο). Με βάση την απογραφή του 2011, η

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Θεσσαλία συμμετέχει στο Α.Ε.Π. της Ελλάδας με ποσοστό 4,8% ενώ, όσο αφορά τα επιμέρους χαρακτηριστικά της οικονομίας της, οι υπηρεσίες του τριτογενούς τομέα έχουν ισχυρή σχετική συνάφεια με τον τουρισμό, το λιανικό και χονδρικό εμπόριο και τις μεταφορές. Όσον αφορά την μεταποίηση, οι πιο μεγάλες επιχειρήσεις βρίσκονται κυρίως στον νοητό άξονα που σχηματίζουν οι πόλεις του Βόλου και της Λάρισας και χαρακτηρίζονται από μέτρια συγκριτικά με τον μέσο ευρωπαϊκό όρο τεχνολογική ειδίκευση.

Έπειτα από την οικονομική κρίση, το σύνολο της ανεργίας στην περιφέρεια ανέρχεται σε 25,4% (έτος βάσης 2013), σε σχέση με 8,4% το 2008.

Περιφέρεια Ηπείρου

Η συγκεκριμένη περιφέρεια βρίσκεται βόρεια και δυτικά στην Ελλάδα, ενώ έχει εσωτερικά σύνορα με την περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας (βόρεια και ανατολικά), την περιφέρεια Θεσσαλίας (νότια και ανατολικά), την περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (νότια) και την περιφέρεια των Ιονίων Νήσων (δυτικά). Το βόρειο και δυτικό τμήμα έχει σύνορα με την χώρα της Αλβανίας, ενώ από τα δυτικά έχει θαλάσσια σύνορα με την Ιταλία. Με μία έκταση 9.203 τ.χλμ. καταλαμβάνει το 6,97% του συνόλου της ελληνικής επικράτειας, ενώ αποτελείται από τις Π.Ε. Άρτας, Θεσπρωτίας, Ιωαννίνων και Πρεβέζης. Πρωτεύουσα της περιφέρειας είναι τα Ιωάννινα, ενώ οι περιοχές στα ορεινά της περιφέρειας αποτελούν το 74,2% της συνολικής της έκτασης, με το ποσοστό του πληθυσμού που κατοικεί εκεί να αγγίζει το 33,4% του συνόλου της περιφέρειας.

Οι μόνιμοι κάτοικοι σε απόλυτο μέγεθος είναι 336.650 για το 2011, με πυκνότητα 38,4 κατοίκους ανά τ.χλμ., κάτι που δίνει στην περιφέρεια Ηπείρου τον χαρακτήρα μίας εκ των πιο αραιοκατοικημένων περιφερειών της Ελλάδας (η πυκνότητα της Ελλάδας για το 2011 είναι 80 κάτοικοι ανά τ.χλμ.).

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 παρατηρήθηκε μικρή σχετικά μείωση στον απασχολούμενο πληθυσμό. Η μεγαλύτερη μείωση παρατηρήθηκε στις Π.Ε. Άρτας και Πρέβεζας, οι οποίες ωστόσο γνώρισαν μια μικρή σχετικά αύξηση μεταξύ 2009 – 2010 και κατόπιν κινήθηκαν σε καθοδικά επίπεδα. Οι Π.Ε. Θεσπρωτίας και Ιωαννίνων κινήθηκαν σε

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

σταθερά χαμηλά επίπεδα. Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Ιωαννίνων, σε ποσοστό 31%, ενώ παρά τις καλές κλιματολογικές συνθήκες για καλλιέργεια, κτηνοτροφία, αλιεία, την παραγωγή προϊόντων με Προστατευόμενη Ονομασία Προέλευσης (π.χ. φέτα Ηπείρου, Δωδώνης κ.λπ.), την πρώτη θέση στην ιχθυοκαλλιέργεια, τον ικανοποιητικό θεματικό/εναλλακτικό τουρισμό (π.χ. μεγάλοι ποταμοί, αξιοθέατα, τοπική ιστορία), παραμένει μια θέση χαμηλότερα από την πλήρως αστικοποιημένη περιφέρεια Αττικής. Αντίθετα, χαρακτηριστικό είναι ότι μόλις το 18% της Π.Ε. Θεσπρωτίας ασχολείται με τον πρωτογενή τομέα, όντας παράλληλα.

Το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγικής δραστηριότητας και τζίρος στην περιφέρεια προέρχεται από το χονδρικό και λιανικό εμπόριο, εξαιτίας κυρίως του μεγάλου αριθμού εμπορικών επιχειρήσεων, αλλά και μεταποιητικών βιομηχανιών. Οι υπηρεσίες αποτελούν τον κυρίαρχο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας στην περιφέρεια (74,1% του συνολικού περιφερειακού προϊόντος), ενώ ο δευτερογενής παραγωγικός τομέας είναι στο 16,1%. Την ίδια στιγμή, ο κλάδος των κατασκευών ανέρχεται στο 7,5% επί του συνόλου της περιφέρειας, η μεταποίηση στο 6,9%, η ενέργεια στο 2% και τα ορυχεία/μεταλλεία στο 0,1%.

Εν κατακλείδι, ο κλάδος της γεωργίας είναι της τάξεως του 9,8% και οι κυριότεροι του τομείς απασχόλησης είναι τα εσπεριδοειδή (2η τη τάξει παραγωγός της χώρας), η παραγωγή κρέατος (14% επί του συνόλου της παραγωγής στην Ελλάδα) και παραγωγή τυροκομικών προϊόντων (14% του συνόλου της παραγωγής στην χώρα).

Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας

Η εν λόγω περιφέρεια βρίσκεται στο δυτικό τμήμα της Μακεδονίας, έχοντας έκταση 9.451 τ.χλμ. και ο πληθυσμός της (απογραφή 2011) είναι 282.120 μόνιμοι κάτοικοι. Πρωτεύουσα της περιφέρειας είναι πόλη της Κοζάνης, που αποτελεί τον κυριότερο ενεργειακό πυλώνα της χώρας, καθώς στην συγκεκριμένη περιοχή βρίσκεται η παραγωγή περίπου των 2/3 του συνόλου της ηλεκτρικής ενέργειας στην Ελλάδα.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Όσον αφορά την γεωμορφολογία της Περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας αυτή αποτελείται κυρίως από ορεινές περιοχές, καθώς τα περισσότερα βουνά στην περιοχή έχουν υψόμετρο περισσότερο από 2.000 μέτρα, ενώ χαρακτηριστικό είναι ότι δεν βρέχεται καθόλου από την θάλασσα. Χωρίζεται σε 4 Π.Ε.: Κοζάνης, Γρεβενών, Καστοριάς και Φλώρινας.

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 παρατηρήθηκε μείωση στον απασχολούμενο έως και το έτος 2014, με τη μεγαλύτερη να σημειώνεται στις Π.Ε. Γρεβενών και Κοζάνης. Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Κοζάνης, σε ποσοστό 32%, η οποία κατέχει πρωτιά στην καλλιέργεια κρόκου, με σημαντικές εξαγωγές σε Ελλάδα και εξωτερικό. Αντίθετα, το μικρότερο ποσοστό των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα της περιφέρειας συγκεντρώνεται στην Π.Ε. Γρεβενών, με ποσοστό 16%, λόγω κυρίως της ορεινότητας της περιοχής, όπου δεν μπορεί να αναπτυχθεί η αλιεία.

Ο τριτογενής παραγωγικός τομέας, για το 2011, ήταν της τάξεως του 42,9% της συνολικής Α.Π.Α. της περιφέρειας, ενώ ο δευτερογενής παραγωγικός τομέας σημείωσε ποσοστό 52,2%, σημαντικά υψηλότερο σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της Ελλάδας. Είναι σχετικά πλούσια σε φυσικούς πόρους, όπως ενέργεια και μεταλλικά ορυκτά, γεγονός που χαρακτηρίζει την μορφή των παραγωγικών της δραστηριοτήτων, όντας ένα από τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα κέντρα ηλεκτρικής ενέργειας της χώρας.

Ωστόσο, η περιφέρεια αντιμετωπίζει το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα (έτος βάσης 2013) κυρίως λόγω μίας εντεινόμενης αποβιομηχάνισης και μετεγκατάστασης πλήθους παραγωγικών της μονάδων σε όμορες χώρες, όπου το κόστος εργασίας είναι σημαντικά χαμηλότερο. Κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, εκτιμάται ότι περισσότερο από το 20% των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στην περιφέρεια έχουν παύσει την λειτουργία τους, με τον κύκλο εργασιών των τοπικά εγκατεστημένων επιχειρήσεων (κυρίως εμπορικές επιχειρήσεις) να έχει σημειώσει μείωση της τάξεως του 40%.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Τέλος, ο μεταποιητικός τομέας αφορά κυρίως παραδοσιακές δραστηριότητες στην περιφέρεια, όπως μεταλλεία και λατομεία (μάρμαρα), κατασκευή ειδών ένδυσης, όπως προϊόντα γούνας, έπιπλα και ξύλινα προϊόντα και προϊόντα διατροφής. Όσον αφορά τις υπηρεσίες (τριτογενής παραγωγικός τομέας), το λιανικό και χονδρικό εμπόριο και ο τουρισμός σημειώνουν την υψηλότερη προστιθέμενη αξία.

Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας

Η συγκεκριμένη περιφέρεια αποτελεί την δεύτερη μεγαλύτερη από άποψη πληθυσμού στην χώρα, με 1.874.590 μόνιμους κατοίκους, ενώ είναι και η πρώτη μεγαλύτερη σε έκταση. Η περιφέρεια καλύπτει το κεντρικό τμήμα της Μακεδονίας, ενώ εξαίρεση αποτελεί η χερσόνησος του Αγίου Όρους στην Χαλκιδική, όπου απολαμβάνει ειδικό καθεστώς θεσμικής αυτονομίας.

Καταλαμβάνει έκταση 18.811 τ.χλμ., ενώ συνορεύει στα βόρεια με την ΠΓΔΜ και την Βουλγαρία. Έχει σύνορα με την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη, την Δυτική Μακεδονία και την Θεσσαλία, ενώ μεγαλύτερη της πόλη και πρωτεύουσα της είναι η Θεσσαλονίκη, η οποία συγκεντρώνει σχεδόν τον μισό περίπου πληθυσμό του συνόλου της περιφέρειας. Ακολουθως, δεύτερη σε όρους μόνιμων κατοίκων είναι η πόλη των Σερρών, ενώ η περιφέρεια στο σύνολο της χωρίζεται στις εξής επιμέρους περιφερειακές ενότητες: Θεσσαλονίκης, Ημαθίας, Κιλκίς, Πέλλας, Πιερίας, Σερρών και Χαλκιδικής (μαζί με το Άγιο Όρος).

Το μεγαλύτερο ποσοστό του περιφερειακού Α.Ε.Π. παράγεται στην Π.Ε. Θεσσαλονίκης, ενώ οι υπόλοιπες συμμετέχουν με ποσοστά κάτω του 7%, ενώ οι κάτωθι περιφερειακές ενότητες έχουν σχεδόν ίση συμμετοχή: Ημαθίας (6,26%), Σερρών (6,46%) και Πέλλας (6,33%). Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, ο τριτογενής τομέας παραγωγής σημείωσε ποσοστό της τάξεως του 77,4% του συνόλου της Α.Π.Α. της περιφέρειας, ο δευτερογενής τομέας βρέθηκε στο 17,4%, ενώ ο πρωτογενής στο 5,2%. Έπειτα από το ξέσπασμα της παρούσας οικονομικής ύφεσης στην Ελλάδα, η ανεργία βρέθηκε σε πολύ υψηλό ποσοστό το 2013 (30%), σχεδόν τέσσερις φορές υψηλότερο σε σχέση με το 2008.

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 σημειώθηκε μείωση στον απασχολούμενο πληθυσμό συνολικά, με τη

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

μεγαλύτερη πτώση να σημειώνεται στις Π.Ε. Πέλλας, Σερρών και Πιερίας. Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων συγκεντρώνεται στην Π.Ε. Πέλλας, σε ποσοστό 21%, δείχνοντας ότι πρόκειται για μια παραδοσιακά πρωτογενή οικονομικά γεωγραφική ενότητα της Ελλάδας. Το μικρότερο ποσοστό απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα της περιφέρειας συγκεντρώνεται στην Π.Ε. Κιλκίς, με συμμετοχή 6%.

Αναφορικά με την επιχειρηματική δραστηριότητα στην περιφέρεια, οι περισσότερες εκ των μεγαλύτερων επιχειρήσεων βρίσκονται σε κλάδους όπως παραγωγή μετάλλων, χημικών και πλαστικών, ενώ οι κύριοι εξαγωγικοί κλάδοι είναι η κλωστοϋφαντουργία, τα τρόφιμα και ποτά, και τα χημικά και πλαστικά προϊόντα. Ιδιαίτερη είναι η σημασία επίσης του χονδρικού και λιανικού εμπορίου, της επισκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, των μεταφορών και αποθήκευσης, όπου καταλαμβάνουν ποσοστό 24% επί της συνολικού Α.Π.Α. της περιφέρειας. Όσον αφορά την μεταποίηση, αυτή κατά το 2013 συμμετείχε στην συνολική περιφερειακή Α.Π.Α. κατά 13%, ενώ η δημόσια διοίκηση και άμυνα, η υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, η εκπαίδευση, οι δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και η κοινωνική μέριμνα αποτελούν το 23% του συνόλου της περιφερειακής οικονομικής δραστηριότητας.

Σε εθνικό επίπεδο, το ποσοστό παραγωγής της γεωργίας, της δασοκομίας και αλιείας ανέρχεται στο 19%, ενώ η μεταποίηση στο 18%. Το σημαντικότερο μερίδιο της περιφέρειας στις εθνικές εξαγωγές έχουν τα τρόφιμα, όντας στο 28% (έτος βάσης 2013), τα πετρελαιοειδή με 20%, η κλωστοϋφαντουργία και ένδυση (13%), τα χημικά και πλαστικά (11%), τα μέταλλα (8%), οι μηχανές και συσκευές (5%) και τα ποτά και καπνά (5%). Ο υψηλός βαθμός των εξαγωγών ειδών πετρελαίου οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι η γειτονική Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας εισάγει και έχει υψηλό βαθμό εξάρτησης στα διυλιστήρια που έχουν ως έδρα την περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας.

Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης

Στην συγκεκριμένη περιφέρεια διαβιεί το 5,7% του συνόλου του πληθυσμού της Ελλάδας (608.182 κάτοικοι, με βάση την τελευταία απογραφή του 2011), ενώ η έδρα της είναι η Κομοτηνή. Πρόκειται για μία ως επί το πλείστον περιοχή που

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

βασίζεται στον αγροτικό τομέα, ενώ οι έξι περιφερειακές της ενότητες ταυτίζονται γεωγραφικά με τους αντίστοιχους πρώην νομούς, εκτός από τις Π.Ε. Καβάλας και Θάσου, οι οποίες προέκυψαν έπειτα από την διάσπαση του Νομού Καβάλας σε ηπειρωτικό και νησιωτικό τμήμα. Σημαντικά λιμάνια της συγκεκριμένης περιφέρειας είναι η Καβάλα και η Αλεξανδρούπολη, στις οποίες πόλεις υπάρχουν και δύο αεροδρόμια.

Είναι η περιφέρεια που συγκεντρώνει τον μεγαλύτερο αριθμό στρατιωτικών μονάδων, κυρίως λόγω γειτνίασης με την Τουρκία, ενώ στις ιδιαιτερότητες της συγκαταλέγεται η ύπαρξη μουσουλμανικών αναγνωρισμένων από την Ελλάδα και το διεθνές δίκαιο μειονοτικών κοινοτήτων.

Το γεωργικό της προϊόν ως ποσοστό του Α.Ε.Π. είναι το υψηλότερο συγκριτικά στην χώρα. Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 σημειώθηκε μείωση των απασχολούμενων σε όλες τις περιφερειακές ενότητες. Κατά την περίοδο της κρίσης, τη μεγαλύτερη μείωση παρουσίασαν οι Π.Ε. Έβρου και Ροδόπης, ενώ την μικρότερη παρουσίασαν οι Π.Ε. Δράμας και Θάσου/Καβάλας, καθότι ήδη κυμαίνονταν σε χαμηλά επίπεδα. Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Ροδόπης, σε ποσοστό 34% ενώ, παρά τις χαμηλές θερμοκρασίες που σημειώνονται κατά την διάρκεια του χειμώνα, οι εδαφολογικές της συνθήκες ευνοούν τη δραστηριοποίηση των κατοίκων στον πρωτογενή τομέα. Αντίθετα, το μικρότερο ποσοστό των απασχολούμενων στον πρωτογενή Τομέα σημειώνεται στην Π.Ε. Θάσου, με ποσοστό 2%, λόγω της νησιωτικότητας της περιοχής.

Όσον αφορά τον τριτογενή τομέα παραγωγικής δραστηριότητας, η συγκεκριμένη περιφέρεια εμφανίζει μία διεύρυνση κατά την διάρκεια της κρίσης, γεγονός που έχει μετατοπίσει μεγάλο αριθμό απασχολούμενων από τον αγροτικό τομέα στις υπηρεσίες. Παράλληλα, αποτελεί την μοναδική περιοχή στην Ελλάδα στην οποία παράγεται πετρέλαιο και φυσικό αέριο από το κοιτάσμα του Πρίνου και της Νότιας Καβάλας.

Ωστόσο, το συγκριτικά χαμηλό επίπεδο άμεσων ξένων επενδύσεων, παράλληλα με μία συγκριτικά χαμηλή παραγωγικότητα και την αύξηση του ανταγωνισμού από χαμηλού κόστους εργασίας γειτονικές χώρες, έχουν αυξήσει την πίεση στην

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

παραγωγική βάση της περιοχής, επηρεάζοντας δυσμενώς την συνολική περιφερειακή απασχόληση. Κατά την διάρκεια της παρούσας οικονομικής ύφεσης το Α.Ε.Π. της περιφέρειας βαίνει μειούμενο (έτος βάση 2013), έχοντας εκτινάξει την ανεργία από 8,7% το 2008 σε 26,4% το 2013. Το μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας εντοπίζεται, όπως στην Ελλάδα συνολικότερα, στους νέους και τις γυναίκες, με το ποσοστό ανεργίας των γυναικών να είναι διπλάσιο σε σχέση με τους άνδρες.

Οι τομείς που έχουν πληγεί περισσότερο είναι του εμπορίου και των υπηρεσιών, ενώ και ο πρωτογενής τομέας σημείωσε σημαντικά ποσοστά εξόδου απασχολούμενων έως το 2017. Τέλος, για το 2017, η περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης συμπεριλαμβάνεται στις είκοσι πιο φτωχές περιφέρειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου

Η περιφέρεια Βορείου Αιγαίου διαιρείται σε πέντε περιφερειακές ενότητες (Λέσβου, Λήμνου, Ικαρίας, Σάμου, Χίου), συγκεντρώνοντας το 1,9% του εθνικού πληθυσμού και αποτελώντας ένα νησιωτικό σύμπλεγμα εννέα νησιών στα βορειοανατολικά του Αιγαίου. Η περιοχή του Βορείου Αιγαίου διαθέτει συγκριτικά λιγότερους φυσικούς πόρους από τις υπόλοιπες περιφέρειες στην Ελλάδα, αν και ο κλάδος των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας γνωρίζει σταδιακή μεγέθυνση, ενώ ο αναπτυσσόμενος τουριστικός τομέας, όπως και αυτοί του εμπορίου και της γεωργίας αποτελούν τις πλέον κύριες πηγές εισοδήματος για τους μόνιμους κατοίκους αυτού του νησιωτικού συμπλέγματος.

Κύριο χαρακτηριστικό της περιφέρειας Βορείου Αιγαίου σε ότι αφορά την οικονομική της φυσιογνωμία, αποτελεί ο νησιωτικός χαρακτήρας και η γεωγραφική της θέση. Τα υπαναπτυξιακά προβλήματα στην περιφέρεια προέρχονται κυρίως από την φύση των εποχικών δραστηριοτήτων που επιβάλλει ο κυρίαρχος ρόλος που έχει ο τουριστικός τομέας στα νησιά που, σε συνδυασμό με την εξάρτηση από ένα συγκριτικά αδύναμο δίκτυο μεταφορικών δραστηριοτήτων, καθιστούν την περιφέρεια Βορείου Αιγαίου μία ευάλωτη περιοχή στην συγκυρία της κρίσης. Ακόμη, τα προβλήματα αυτά πηγάζουν από τη χαμηλή παραγωγικότητα εξαιτίας του μικρού βαθμού εξειδίκευσης των απασχολούμενων και της έλλειψης εξειδικευμένου προσωπικού, τόσο στον πρωτογενή όσο και στον δευτερογενή τομέα.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Σε σχέση με την περιφερειακή κατανομή του Α.Ε.Π. της περιφέρειας, αυτή συμμετέχει με ένα ποσοστό της τάξης του 0,7%. Σχετικά θετικό είναι ότι ένας αναδυόμενος τομέας είναι οι οικονομικές υπηρεσίες ενώ ο πιο δυναμικός κλάδος της είναι η μεταποίηση και εκείνος των τροφίμων και ποτών. Έπονται η κατασκευή μεταλλικών προϊόντων, η κατασκευή επίπλων, ξύλου και προϊόντων από ξύλο. Το μερίδιό του τριτογενούς τομέα στην οικονομική προστιθέμενη αξία της περιφέρειας αυξάνονταν συνεχώς κατά την διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας, αποτελώντας εν μέρει αποτέλεσμα συγκεκριμένων και κλαδικά στοχευμένων περιφερειακών πολιτικών, οι οποίες εστίαζαν στον τουρισμό και στην γεωργία.

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 οι Π.Ε. Λέσβου και Λήμνου σημείωσαν μεγάλη πτώση, καθώς συγκέντρωναν αντίστοιχα και τα μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής στον κλάδο στο παρελθόν, ενώ στα ίδια περίπου επίπεδα κινείται ο απασχολούμενος πληθυσμός στην Ικαρία, τη Σάμο και τη Χίο. Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα να δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Λέσβου σε ποσοστό 54% η οποία, σε συνδυασμό ότι είναι πρωτεύουσα ενότητα της περιφέρειας, μπορεί λόγω του μεγέθους της, των κλιματολογικών και γεωμορφολογικών συνθηκών της να δραστηριοποιηθεί σημαντικά στον πρωτογενή τομέα, σε αντίθεση με άλλες νησιωτικές περιοχές με λιγότερα συγκριτικά πλεονεκτήματα. Επιπλέον, η γεωστρατηγική της θέση ευνοεί το εμπόριο της πρωτογενούς παραγωγής στην υπόλοιπη Ελλάδα (παραμεθόριοι νήσοι κ.λπ.) και στα παράλια της Τουρκίας. Αντίθετα, το μικρότερο ποσοστό των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα της περιφέρειας συγκεντρώνεται στην Π.Ε. Ικαρίας με ποσοστό 8%, λόγω κυρίως του μικρού αριθμού των κατοίκων της.

Το εργατικό δυναμικό της περιφέρειας απασχολείται στον κλάδο των υπηρεσιών σε ποσοστό 73,3%, στον δευτερογενή τομέα 12,7% και στον πρωτογενή τομέα 14% (2ο τρίμηνο του 2013). Η τρέχουσα οικονομική κρίση και ύφεση στην Ελλάδα οδήγησε την ανεργία στην περιφέρεια Βορείου Αιγαίου στο 21,3% (2013), αρκετά κάτω από τον μέσο όρο της χώρας (27,3%), ωστόσο σημαντικά υψηλότερο σε σχέση με το 2008 (4,5%).

Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου

Η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου περιλαμβάνει σε διοικητικό επίπεδο τα νησιωτικά συμπλέγματα των Κυκλάδων και των Δωδεκανήσων, ευρισκόμενη στο νότιο και ανατολικό άκρο της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχοντας έδρα και πρωτεύουσα την Ερμούπολη στην Σύρο. Έχει συνολική έκταση 5.286 τ.χλμ. και καλύπτει το 4% της συνολικής έκτασης της χώρας, ενώ διαιρείται και σε 13 περιφερειακές ενότητες, περισσότερες από οποιαδήποτε περιφέρεια στη χώρα, με τον συνολικό πληθυσμό της περιφέρειας να είναι περίπου 308.000 κάτοικοι.

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 οι περιφερειακές ενότητες με τα υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης γνώρισαν μεγάλη πτώση (Ανδρος, Θήρα, Κέα, Μήλος, Μύκονος, Νάξος, Πάρος, Σύρος, Τίνος). Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Ρόδου, σε ποσοστό 22%, λόγω της μεγαλύτερης συγκέντρωσης κατοίκων και έκτασης συγκριτικά με τα υπόλοιπα νησιά του συμπλέγματος. Αντίθετα, το μικρότερο ποσοστό των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα συγκεντρώνεται στην Π.Ε. Μυκόνου, σε ποσοστό 2%. Η περιοχή χαρακτηρίζεται από υψηλά ποσοστά τουρισμού (μεγαλύτερη συγκέντρωση κλινών ανά επισκέπτη) και, ως εκ τούτου, ο τοπικός πληθυσμός της Μυκόνου απασχολείται κυρίως σε υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης του τριτογενή τομέα.

Παρά το γεγονός ότι ο σημαντικότερος παραγωγικός τομέας της οικονομίας της περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου είναι ο τριτογενής, καλύπτοντας το 78,48% της συνολικής απασχόλησης στην περιφέρεια, η γεωργία και κτηνοτροφία είναι σημαντικές στην τοπική οικονομία, τόσο στα τουριστικώς ανεπτυγμένα νησιά όσο και στα μικρότερα. Οι επιπτώσεις της νησιωτικότητας στην ανάπτυξη ή υπανάπτυξη της γεωργίας δημιουργούν, ωστόσο, αρκετούς περιορισμούς, με την κτηνοτροφία, ειδικότερα, στο Νότιο Αιγαίο να παρουσιάζει υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στα εθνικά μεγέθη σε σχέση με τη γεωργία, ενώ αρκετά κτηνοτροφικά προϊόντα καλύπτουν το υψηλό ποσοστό της τοπικής ζήτησης. Το Νότιο Αιγαίο είναι μια εκ των τριών ελληνικών και συνολικά έντεκα ευρωπαϊκών περιφερειών χαρακτηρισμένες ως περιφέρειες εξαρτημένες από την αλιεία, παρουσιάζοντας συγκριτικά σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Η οικονομία της περιφέρειας εξαρτάται, ωστόσο, από τον τριτογενή τομέα, ο οποίος της αποδίδει 88,1% της συνολικής περιφερειακής Α.Π.Α., ενώ ο δευτερογενής τομέας είναι 9,3%. Ακόμα, στην περιφέρεια απασχολείται το 2,7% του συνολικού απασχολούμενου εργατικού δυναμικού της χώρας, ενώ το 73,9% εξ αυτών των απασχολούμενων συμμετέχει στον τομέα των υπηρεσιών, το 18,2% στον δευτερογενή τομέα και το 7,9% στον πρωτογενή. Κατά το 2011 η περιοχή είχε το 3,4% του συνολικού εθνικού Α.Ε.Π..

Ο τομέας του τουρισμού αποτελεί την πιο σημαντική πηγή εσόδων για την οικονομία της περιφέρειας, με δεδομένο ότι η περιοχή αποτελεί μια δυναμική ζώνη τουρισμού, σε ευρωπαϊκούς όρους. Όσον αφορά τον μεταποιητικό τομέα, αυτός κυριαρχείται από μικρομεσαίες επιχειρήσεις, με τις σημαντικότερες βιομηχανίες να είναι αυτές των τροφίμων και ποτών, των κλωστοϋφαντουργικών, της κατασκευής προϊόντων από ξύλο και φελλό και της κατασκευής άλλων μη-μεταλλικών ορυκτών προϊόντων.

Η οικονομική κρίση οδήγησε σε αύξηση της ανεργίας στο 20,7%, το 2013, συγκριτικά χαμηλότερη από τις υπόλοιπες περιφέρειες, λόγω κυρίως της υψηλής εποχικής απασχόλησης κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού. Τέλος, λόγω ότι οι περισσότερες περιφερειακές μονάδες μεταποίησης έχουν αποκλειστική εστίαση στην εξυπηρέτηση τοπικών αναγκών και των μεγάλων εισροών τουρισμού, αντιμετωπίζουν δυσκολίες διείσδυσης σε ξένες αγορές και, κατά συνέπεια, οι εξαγωγές δεν μπορούν να αποτελέσουν υποκατάστατο για την τοπική μειωμένη ζήτηση.

Περιφέρεια Κρήτης

Η Κρήτη αποτελεί το μεγαλύτερο νησί της Ελλάδας και το πέμπτο μεγαλύτερο στην θάλασσα της Μεσογείου. Πρωτεύουσα και μεγαλύτερη πόλη της Κρήτης είναι το Ηράκλειο, ενώ χωρίζεται σε τέσσερις Π.Ε. (Ηρακλείου, Χανίων, Λασιθίου και Ρεθύμνης). Ευρισκόμενη στο νότιο άκρο του Αιγαίου Πελάγους και καλύπτοντας μια περιοχή 8.336 τ.χλμ., έχει μήκος 260 χλμ., το οποίο ποικίλλει στο πλάτος, έχοντας ένα μέγιστο 60 χλμ. (από ακρωτήριο Δίον μέχρι ακρωτήριο Λίθινο) και ένα ελάχιστο πλάτος 12 χλμ. (από τον ισθμό Ιεράπετρας έως την ανατολική Κρήτη). Η ακτογραμμή της παρουσιάζει αποτελείται από πάνω 1.000 χλμ. ακτών, ενώ οι μόνιμοι κάτοικοι του νησιού, σύμφωνα με την απογραφή του 2011, είναι 621.340.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Η συγκεκριμένη περιφέρεια συμμετέχει με 5% στο συνολικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν της Ελλάδας, ενώ η Π.Ε. Ηρακλείου, όντας η πολυπληθέστερη εκ των περιφερειακών ενοτήτων, έχει την υψηλότερη συμμετοχή (52,06%) στο Α.Ε.Π. της περιφέρειας, ακολουθούμενη από την Π.Ε. Χανίων (23,07%). Σε χαμηλότερα ποσοστά διαμορφώνεται η συμμετοχή των Π.Ε. Λασιθίου (12,89%) και Π.Ε. Ρεθύμνου (11,98%). Υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής στην προστιθέμενη αξία της περιφέρειας συνεχίζει να έχει ο εμπορικός και τουριστικός κλάδος οικονομικής δραστηριότητας ενώ, όσο αφορά τον πρωτογενή τομέα, αυτό γνωρίζει μία προοδευτική πτώση της προστιθέμενης αξίας που στη γεωργία που ερμηνεύεται σε κάποιο βαθμό από την εγκατάλειψη παραδοσιακών καλλιεργειών, όπως η αμπελοκαλλιέργεια, σε συνδυασμό με μία συνεχή πτώση των τιμών του ελαιόλαδου, όπως και ορισμένων κηπευτικών προϊόντων.

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 περιφέρεια της Κρήτης παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά με την περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, αλλά σε μεγέθη μεγαλύτερης κλίμακας λόγω και των γεωγραφικών μεγεθών. Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Ηρακλείου, σε ποσοστό 44%, ενώ το μικρότερο ποσοστό απασχολείται στην Π.Ε. Ρεθύμνου, με ποσοστό 16%.

Πτώση στην γεωργία παρουσιάζουν κυρίως οι περιοχές που αναπτύσσονται στον τουριστικό τομέα. Παρότι αυτή η μαζική τουριστική προσέλευση αυξάνει και μεγεθύνει τα έσοδα, δημιουργεί επίσης οικονομικές ανισορροπίες πρωτόγνωρες για τα δεδομένα της περιφέρειας. Παρότι κυρίως οι αναπτυγμένες περιοχές του νησιού στις βόρειες ακτές συνεχίζουν να αναπτύσσονται, στην ενδοχώρα οι περιοχές γνωρίζουν μία φθίνουσα οικονομική μεγέθυνση. Η δυναμική ανάπτυξη του τουρισμού στην περιφέρεια προσδίδει σημαντικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, καθώς υπάρχουν εγκατεστημένες ξενοδοχειακές υποδομές αρκετά υψηλών προδιαγραφών.

Η Κρήτη διαθέτει συνολικά το 30,31% του συνόλου των κλινών 5 αστέρων στην Ελλάδα και το 24,57% κλινών 4 αστέρων αντίστοιχα. Όσον αφορά τον τριτογενή τομέα παραγωγικών δραστηριοτήτων, οι διοικητικές, εκπαιδευτικές και χρηματοοικονομικές υπηρεσίες (όπως οι μεταφορές), συγκεντρώνονται στα μεγάλα αστικά κέντρα ενώ, παράλληλα, λόγω της νησιωτικής φυσιογνωμίας της οικονομίας

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

της Κρήτης, όπως και του εξαγωγικού της προσανατολισμού, έχουν ιδρυθεί αρκετά ισχυρές μεταφορικές και ναυτιλιακές εταιρείες.

Περιφέρεια Ιονίων Νήσων

Η συγκεκριμένη περιφέρεια βρίσκεται κατά μήκος της δυτικής ηπειρωτικής ακτής της Ελλάδας και χωρίζεται στις Π.Ε. Κέρκυρας, Κεφαλληνίας, Λευκάδας, Ιθάκης και Ζακύνθου. Περιλαμβάνει τα περισσότερα νησιά εκ των Επτανήσων, με την έδρα και πρωτεύουσα της να βρίσκεται στην Κέρκυρα, έχοντας συνολική περιφερειακή συνολική έκταση 2.318 τ.χλμ και καλύπτοντας το 1,8% της συνολικής έκτασης της Ελλάδας. Ο πληθυσμός της περιφέρειας ανέρχεται σε 206.470 κατοίκους (απογραφή 2011), που αντιστοιχεί στο 1,9% του συνολικού εθνικού πληθυσμού.

Αναφορικά με την εξέλιξη της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα κατά τα έτη 2000-2014 παρατηρήθηκε μικρή πτώση στο απασχολούμενο δυναμικό στις Π.Ε. Ιθάκης και Λευκάδας, ενώ έντονη πτώση σημειώθηκε στην Π.Ε. Κέρκυρας. Από την κρίση φαίνεται να επωφελήθηκε η Π.Ε. Ζακύνθου, η οποία παρουσίασε σημαντική άνοδο. Το μεγαλύτερο μέρος των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα δραστηριοποιείται στην Π.Ε. Κέρκυρας, σε ποσοστό 36%, ενώ το μικρότερο ποσοστό απασχολείται στην Π.Ε. Ιθάκης, με ποσοστό 8%. Η περιοχή χαρακτηρίζεται από υψηλά ποσοστά τουρισμού και, ως εκ τούτου, ο τοπικός πληθυσμός της απασχολείται κυρίως σε υπηρεσίες παροχής καταλύματος και εστίασης του τριτογενή τομέα.

Κατά την απογραφή του 2011 ο τριτογενής τομέα συμμετείχε ως περιφερειακή Α.Π.Α. με 88,7%, το υψηλότερο συγκριτικά ποσοστό από όλες τις άλλες περιοχές και περιφέρειες στην Ελλάδα. Παράλληλα, ο δευτερογενής τομέας συμμετείχε με 8,3%, ενώ ο πρωτογενής τομέας με μία οριακή συνεισφορά της τάξεως του 3,1%. Ο τουριστικός κλάδος, όπως και αυτός του εμπορίου έχουν κυρίαρχο ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη της περιφέρειας των Ιονίων Νήσων, ενώ και οι υπόλοιπες υπηρεσίες στην περιοχή συγκλίνουν γύρω από αυτούς τους τομείς, προσφέροντας συμπληρωματικές υπηρεσίες. Το 2011, επίσης, η περιοχή συνεισέφερε το 1,8% του συνόλου του Α.Ε.Π. της Ελλάδας.

Η αύξηση της ανεργίας μετά την υπάρχουσα οικονομική ύφεση και κρίση στην Ελλάδα μπορεί να αποδοθεί στο γεγονός ότι οι περισσότερες εκ των

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

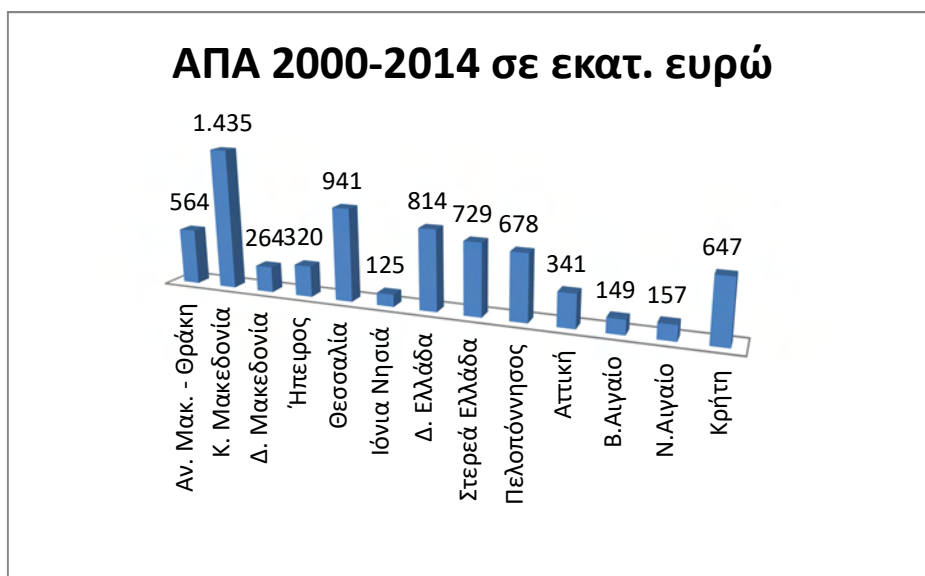
τουριστικών επιχειρήσεων, ξενοδοχείων και άλλων επιχειρήσεων, που εξαρτώνται από τον τομέα του τουρισμού, εμφανίζουν σχετικά μειωμένο προσωπικό, ενώ μερικά συγκριτικά μικρά ξενοδοχεία λειτουργούν πλέον για μικρότερα χρονικά διαστήματα.

3.2. Η παραγωγικότητα του πρωτογενούς τομέα ανά περιφερειακή ενότητα

Τα επίπεδα της παραγωγικότητας του πρωτογενούς τομέα υπολογίζονται από τη συσχέτιση (πηλίκο) της Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας και της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα. Για τον υπολογισμό του μεγέθους χρησιμοποιήθηκαν τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για την περίοδο 2000-2014 και οι ακόλουθοι τύποι (Γραφήματα 3.5, 3.6, 3.7):

- παραγωγικότητα = μέσος όρος Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας σε εκατ. ευρώ / μέσο όρο εργαζομένων στην περιφέρεια σε χιλιάδες
- max – min = μέγιστο σημείο παραγωγικότητας για την περιφέρεια σε αυτή την περίοδο
- τυπική απόκλιση = STDEV (αρχικό έτος – τελικό έτος), που εμφανίζει το ρυθμό μεταβολής της παραγωγικότητας

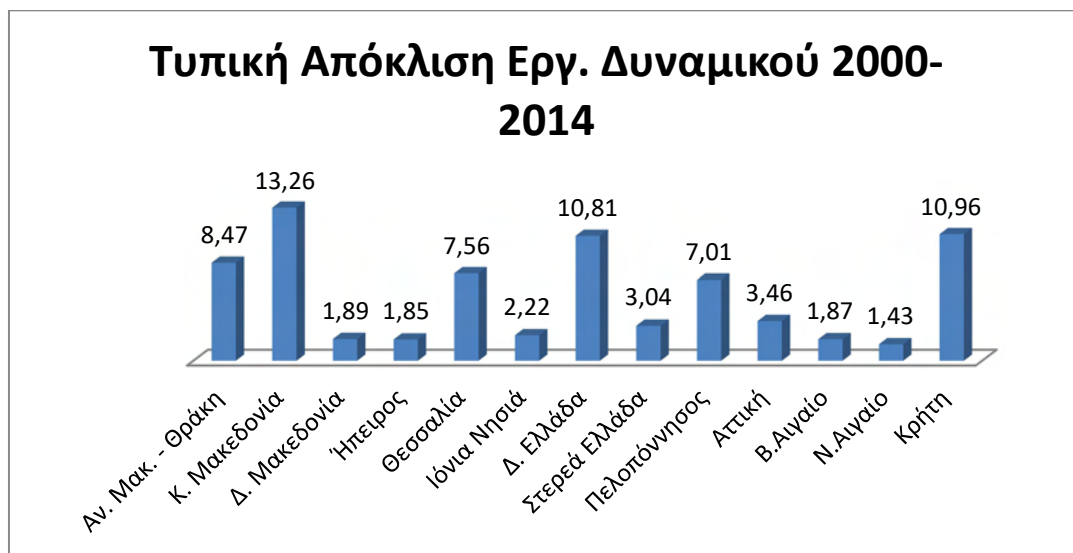
Γράφημα 3.5: Μέσος όρος Ακαθάριστης Προστιθέμενης Αξίας (σε εκατ. Ευρώ) στις 13 περιφέρειες

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017 και ίδια επεξεργασία

Γράφημα 3.6: Τυπική απόκλιση εργατικού δυναμικού κατά την περίοδο 2000 – 2014 στις 13 περιφέρειες

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017 και ίδια επεξεργασία

Γράφημα 3.7: Τα ποσοστά συμμετοχής των 13 περιφερειών στην παραγωγικότητα του πρωτογενούς τομέα

Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2017 και ίδια επεξεργασία

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Η παραγωγικότητα του πρωτογενούς τομέα παρουσιάζει χαμηλά επίπεδα ανά περιφερειακή ενότητα στο σύνολο χώρας, ενώ παρατηρούμε ότι την μικρότερη συγκριτικά τυπική απόκλιση παρουσιάζει το εργατικό δυναμικό της περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, με 1,43%, δηλαδή μικρή διαφορά στη διακύμανση των εργαζομένων καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου. Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στη σταθερότητα του οικιακού εισοδήματος, λόγω της πρόσμιξης τριτογενούς με πρωτογενή τομέα που παρέχει μια ήπια διαμόρφωση στο εργατικό δυναμικό παρά την κρίση. Την μεγαλύτερη, αντίστοιχα, παρουσιάζει η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, με 13,26%, γεγονός που δείχνει ότι είναι μια περιφέρεια περισσότερο ευάλωτη από τις υπόλοιπες. Η εν λόγω περιφέρεια βασίζεται περισσότερο στον πρωτογενή τομέα και, ως εκ τούτου, το εργατικό δυναμικό της επηρεάστηκε περισσότερο από την κρίση.

Επομένως, το εργατικό δυναμικό της περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου συμβάλλει περισσότερο στην ανθεκτικότητα της περιοχής σε καιρό κρίσης, γιατί μέσω της απασχόλησης της επιτρέπει να συνέρχεται γρήγορα από τις διαταραχές. Αντίθετα, σε φτωχότερες σε ΑΕΠ περιοχές της Βόρειας Ελλάδας αυτό δεν μπορεί να συμβεί, όπως για παράδειγμα στην περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, όντας περισσότερο ευπαθείς λόγω του ήδη υπάρχοντος χαμηλού παραγωγικού περιβάλλοντος.

Όπως προκύπτει από την επεξεργασία των διαθέσιμων στοιχείων, το χαμηλότερο ποσοστό παραγωγικότητας του εργατικού δυναμικού παρουσιάζει η περιφέρεια Ιονίων Νήσων, με 8,07%, ενώ, ακολούθως, το μεγαλύτερο παρουσιάζουν η περιφέρεια Αττικής (22,43%), η περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας (18,58%) και του Νοτίου Αιγαίου (17,59%). Τα στοιχεία έρχονται σε συμφωνία με τα δεδομένα της παρουσίασης των περιφερειών και της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, καθώς αυτές οι περιοχές διακρίνονται από έναν ισχυρότερο συγκριτικά πρωτογενή τομέα.

Κεφάλαιο 4: Η έννοια της ανθεκτικότητας

4.1. Η συσχέτιση της ανθεκτικότητας με τον πρωτογενή τομέα σε περίοδο κρίσης

Μετά από την παρουσίαση των επιμέρους περιφερειών είμαστε σε θέση να εξειδικεύσουμε την έρευνα μας στην έννοια της οικονομικής ανθεκτικότητας, εμβαθύνοντας στο επιμέρους φαινόμενο της ανθεκτικότητας σε σχέση με τον πρωτογενή τομέα.

Προς αυτήν την κατεύθυνση, στον πρωτογενή τομέα διερευνάται η ανθεκτικότητα στα κοινωνικοοικονομικά συστήματα εστιάζοντας στις μεταβολές του εξωτερικού περιβάλλοντος, υπό το πρίσμα της τεχνολογικής καινοτομίας και της προσαρμοστικής συμπεριφοράς των επιχειρήσεων (Phycharis, et.al., 2014, Reggiani et.al, 2001).

Η ανθεκτικότητα του πρωτογενούς τομέα, ειδικότερα, αναφέρεται στην ανταγωνιστικότητα των προϊόντων που παράγονται τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Συγκεκριμένα, η έννοια της ανταγωνιστικότητας (Annoni, Dijkstra, Gargano, European Commission, & Directorate-General for Regional and Urban Policy, 2017, Bhawsar & Chattopadhyay, 2015, Peneder, 2016) έχει ένα πολυεπίπεδο περιεχόμενο, το οποίο αφορά όλων των ειδών τους κοινωνικοοικονομικούς φορείς και πως αυτοί εξελίσσουν παράλληλα το δυναμικό επιβίωσης τους: σε σχέσεις παράλληλες ανταγωνισμού και συνεργασίας (co-opetition) (Reggiani et.al, 2001).

Όπως αναλύσαμε στην εισαγωγική ενότητα, η έννοια της ανθεκτικότητας βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην υπόθεση ότι διαφορετικές καταστάσεις ενός συστήματος συνεπάγονται διαφορετικές ισορροπίες. Με άλλα λόγια, θεωρείται ότι η εξέλιξη των κοινωνικοοικονομικών συστημάτων σχηματίζεται από τις αλλαγές στις ισορροπίες αυτών των συστημάτων (Reggiani et.al, 2001). Για παράδειγμα, η ανθεκτικότητα του πρωτογενούς τομέα έχει νόημα να εξεταστεί σε σχέση με την πρόσφατη κρίση του παγκόσμιου καπιταλισμού (Grinin & Korotayev, 2010, Pieterse,

2011) και, ειδικότερα, της «δύσκολης ελληνικής περίπτωσης» (Bitzenis, Vlachos, & Schneider, 2016, Christodoulakis, 2010, Giannitsis & Zografakis, 2015).

Μετά από μία μακρά περίοδο φαινομενικής σταθερότητας (περίοδος προ κρίσης) –και συχνά μετά από κάποια «εξωγενή» διαταραχή του συστήματος (περίοδος μετά κρίσης)– μπορούν να αντληθούν δεδομένα της ανθεκτικότητας που επέδειξαν συγκεκριμένοι παραγωγικοί τομείς σε ένα κοινωνικοοικονομικό σύστημα (Phycharis, et.al., 2014).

Αυτό γίνεται εφικτό με δύο τρόπους: α) εξαιτίας της ύπαρξης κάποιας τοπικής σταθερότητας που προστατεύει αυτές τις ισορροπίες και β) λόγω της ύπαρξης ξαφνικών «εξωγενών» διαταραχών που τις διαταράσσουν. Έτσι, η ανθεκτικότητα, η ικανότητα αλλαγής και διαταραχών χωρίς καταστροφική ποιοτική αλλαγή στη βασική λειτουργική οργάνωση, είναι ένα μέτρο της ακεραιότητας του συστήματος του πρωτογενούς τομέα (Reggiani et.al, 2001).

Στην περίπτωση της ελληνικής πρωτογενούς παραγωγής, φαίνεται ότι αυτή δεν αποτελεί ένα ιδιαίτερα ανεπτυγμένο πεδίο, αλλά ούτε και μια άγονη οικονομική περιοχή (Caraveli, Tsionas, 2012). Αρχικά, η Ελλάδα μέχρι και τη δεκαετία του 1960 αποτελούσε μία κατεξοχήν αγροτική χώρα, ενώ σήμερα έχει εκσυγχρονίσει σημαντικά τα μέσα και τα εργαλεία ανάπτυξής της (Νικολαΐδης, 2016). Αυτός ο σταδιακός εκσυγχρονισμός, αν και συγκριτικά χαμηλότερος σε όρους των πιο αναπτυγμένων περιφερειών της ευρωπαϊκής ένωσης (Balland, Boschma, Crespo, & Rigby, 2018, Kyrkilis & Semasis, 2012), βοήθησε σημαντικά στην αντίσταση του πρωτογενούς τομέα στην οικονομική κρίση, αφού σημαντικό μέρος του πληθυσμού είχε εντάξει την πρωτογενή παραγωγή στη διαβίωσή του (Gialis, Tsampra, 2015).

4.2. Υπολογισμός της ανθεκτικότητας του πρωτογενούς τομέα και συμπεράσματα περιφερειακής ανάπτυξης

Για τις ανάγκες ολοκλήρωσης της παρούσας εργασίας αντλήθηκαν στοιχεία από την Ελληνική Στατιστική Αρχή για την περίοδο 1988-2017, για τις 13 Περιφέρειες, για τους τρεις τομείς παραγωγής, ώστε να γίνει η σύγκριση μεταξύ τους σε επίπεδο απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα. Για τη μέτρηση χρησιμοποιήθηκε ένας δείκτης ανθεκτικότητας, ο οποίος συγκρίνει την απασχόληση του εργατικού δυναμικού στον

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

πρωτογενή τομέα απασχόλησης στις ελληνικές περιφέρειες και περιφερειακές ενότητες:

Για τον υπολογισμό του δείκτη για την μέτρηση της ανθεκτικότητας χρησιμοποιήθηκε η μεταβλητή της απασχόλησης στους τρεις τομείς της ελληνικής οικονομίας για τα έτη 1988-2017, με την τυποποίηση των μεταβλητών να είναι της μορφής τιμών που κυμαίνονται μεταξύ 0 και 1, προερχόμενη από έναν σχετικά απλό τύπο, ο οποίος είναι:

$$\hat{X}_i = \frac{X_i - X_{min}}{X_{max} - X_{min}}$$

Όπου X_i είναι η τιμή της κάθε μεταβλητής και X_{max} και X_{min} αντίστοιχα η μέγιστη και ελάχιστη τιμή για την κάθε μεταβλητή. Ένα στοιχείο που χρήζει προσοχής στην διαδικασία της τυποποίησης είναι οι τιμές που παίρνουν οι δείκτες και πώς αξιολογούνται κάθε φορά. Για να πραγματοποιηθεί η διαδικασία πρέπει όλες οι τιμές να βρίσκονται από την μεγαλύτερη στη μικρότερη, καθώς μεγαλύτερη τιμή πρέπει να αντιστοιχεί και σε μεγάλη ανθεκτικότητα (Πίνακας 4.1).

Πίνακας 4.1: Τιμές του δείκτη ανθεκτικότητας ανά περιφέρεια

	Πρωτογενής	Δευτερογενής	Τριτογενής	Κατάταξη Ενεργού Πληθυσμού - Εργατικού Δυναμικού	
Αττική	0,52	0,70	0,53	1	0,59
Κεντρική Μακεδονία	0,34	0,68	0,58	2	0,53
Θεσσαλία	0,48	0,55	0,51	3	0,52
Δυτική Ελλάδα	0,35	0,63	0,49	4	0,49
Πελοπόννησος	0,46	0,64	0,59	5	0,56
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη	0,42	0,59	0,56	6	0,52
Κρήτη	0,51	0,33	0,59	7	0,48
Στερεά Ελλάδα	0,38	0,58	0,47	8	0,48
Ήπειρος	0,33	0,50	0,56	9	0,46
Δυτική Μακεδονία	0,37	0,65	0,65	10	0,56
Νότιο Αιγαίο	0,56	0,53	0,55	11	0,55
Βόρειο Αιγαίο	0,42	0,53	0,60	12	0,51
Ιόνια Νησιά	0,42	0,57	0,58	13	0,53

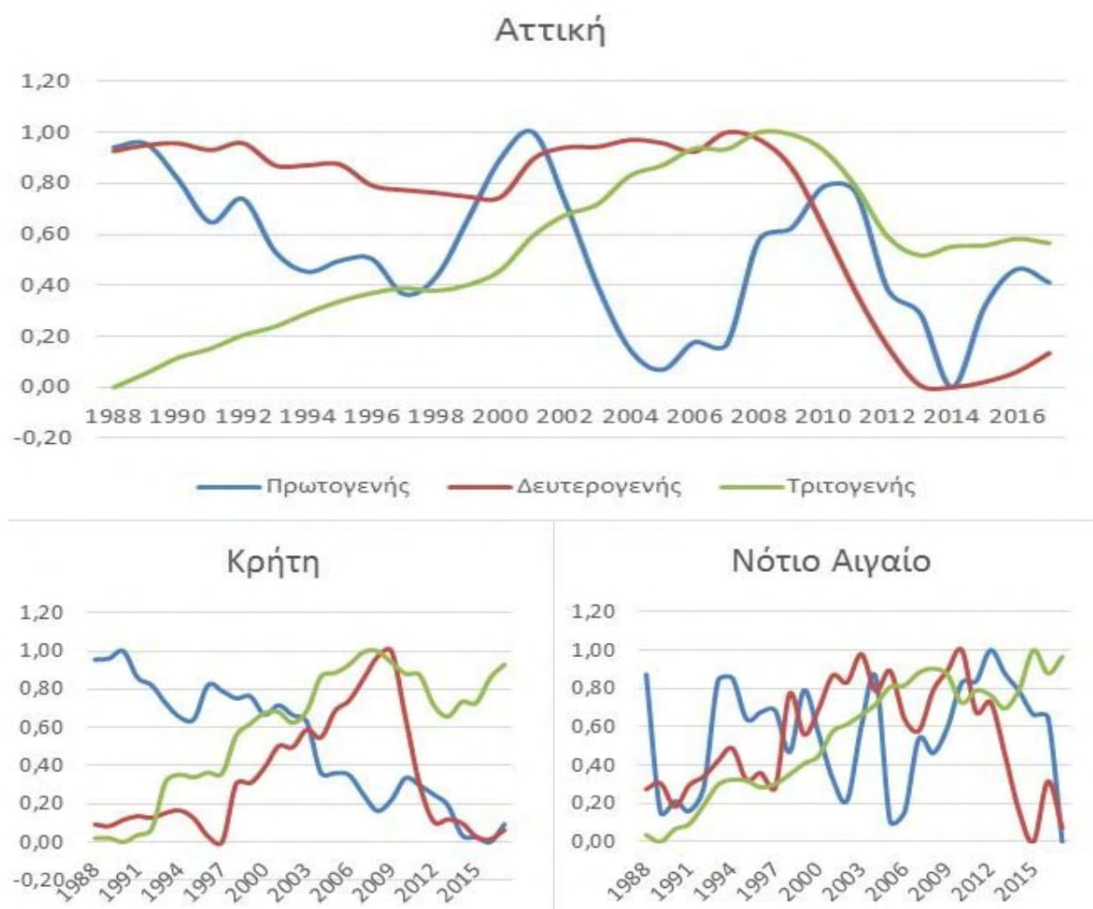
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και ίδια επεξεργασία

Από τα στοιχεία του παραπάνω Πίνακα προκύπτει ότι το μεγαλύτερο δείκτη ανθεκτικότητας στον Πρωτογενή Τομέα διαμορφώνουν οι περιφέρειες της Αττικής,

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Κρήτης και Νοτίου Αιγαίου. Αυτές οι τρεις περιφέρειες διαμορφώνουν και το μεγαλύτερο ποσοστό ΑΕΠ στο σύνολο χώρας (Πολύζος, 2011). Σε σχέση με το εργατικό δυναμικό τους, μόνο ο δείκτης ανθεκτικότητας της Αττικής είναι ανάλογος του εργατικού δυναμικού της. Αυτό είναι μια λογική ερμηνεία, εφόσον πρόκειται για την πρωτεύουσα. Παρόλα αυτά, τα στοιχεία έρχονται σε συμφωνία με τα γενικά ευρήματα της εργασίας, σχετικά με τα οποία αυτές οι τρεις περιφέρειες επιδεικνύουν τις καλύτερες επιδόσεις στην σχέση οικονομίας και πρωτογενούς τομέα. Αυτές οι τρεις τυγχάνει να κατέχουν τα υψηλότερα ποσοστά επισκεψιμότητας του τουρισμού, οπότε υποθέτουμε ότι ο πρωτογενής στηρίζεται από το τουριστικό προϊόν τους. Στο παρακάτω γράφημα ωστόσο φαίνεται ότι η κρίση μείωσε το δείκτη ανθεκτικότητας σε αυτές τις τρεις περιφέρειες (Γράφημα 4.1).

Γράφημα 4.1: Ετήσια μεταβολή του δείκτη ανθεκτικότητας ανά τομέα απασχόλησης στις περιφέρειες Αττικής, Κρήτης, Νοτίου Αιγαίου

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και ίδια επεξεργασία

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης συνολικά δείχνουν ότι η περιφέρεια Αττικής, Κρήτης και Νοτίου Αιγαίου και ο συνδυασμός του πρωτογενούς με τον τριτογενή τομέα απασχόλησης παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στην οικονομική κρίση. Η περίοδος που χρειάστηκε για την ανάκαμψη του δείκτη αυτού ήταν μικρότερη από αυτή που χρειάστηκε ο δευτερογενής τομέας απασχόλησης που πασχίζει μόνος του να ανταπεξέλθει ως τομέας. Είναι φανερό ότι τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά που προσελκύουν τριτογενείς υπηρεσίες, που έχουν προέλθει από την αξιοποίησή των συγκριτικών πλεονεκτημάτων του πρωτογενούς τομέα, σε αυτές τις περιοχές, παίζουν ρόλο τόσο στην ετήσια μεταβολή των δεικτών ανθεκτικότητας όσο και στην περιοδικότητά τους. Η πορεία τόσο των επιμέρους δεικτών όσο και του συνολικού δείκτη οδηγεί στο συμπέρασμα μιας μη-ανθεκτικής και ευπαθούς μεταβολής των δεικτών απασχόλησης. Οι ως άνω περιφέρειες απορρόφησαν τη διαταραχή της οικονομικής κρίσης πιο εύκολα από τις άλλες και αυτό οφείλεται στο συνδυασμό πρωτογενούς και τριτογενούς τομέα, που αυξάνει την απασχόληση και τη διατηρεί σε υψηλά συγκριτικά επίπεδα, παρά την οικονομική κρίση.

Τέλος, η εστίαση στο είδος των επαγγελμάτων αποκλειστικά του πρωτογενούς και τριτογενούς τομέα απασχόλησης που περιλαμβάνει και τα εποχικά επαγγέλματα του τουρισμού, αλιείας και γεωργίας δίνει μια πιο αντιπροσωπευτική εικόνα της ανθεκτικότητας και της ανάπτυξης στις 13 περιφέρειες της Ελλάδας.

Η παραγωγικότητα και αποτελεσματικότητα του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τη γεωμορφολογική κατάσταση, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, την ανταγωνιστική τοποθέτηση στις διεθνείς αγορές, το γεωργικό ζήτημα και την οικονομική κατάσταση της χώρας (Caraveli, Tsionas, 2012, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016).

Τα προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει η ανθεκτικότητα του πρωτογενούς τομέα είναι διαχρονικά και ακολουθούν την ελληνική πρωτογενή παραγωγή από παλαιότερη εποχή (Νικολαΐδης, 2016). Τα σημαντικότερα από αυτά είναι:

- ❖ Η ανισοβαρής κατανομή των πλουτοπαραγωγικών κέντρων ανάμεσα στις 13 Περιφέρειες της χώρας. Τα κέντρα βάρους συγκέντρωσης γεωφυσικών πόρων είναι άνισα κατανεμημένα μεταξύ των διάφορων γεωγραφικών περιοχών, με αποτέλεσμα να μην αξιοποιούνται

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

αποτελεσματικά και αποδοτικά (Dantsis et.al., 2009). Έντονη συγκέντρωση πόρων κατά περιοχές αποκλείει ομάδες παραγωγών από άλλες περιοχές (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016). Η ανισοκατανομή αυτή καθιστά προβληματική τη διάρθρωση των πόρων και των ζωνών αυτών, ειδικά σε συνδυασμό με το μικρό μέγεθος των αγροτικών μονάδων – εκμεταλλεύσεων, που δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν με επάρκεια που βρίσκεται στο 76,7% (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016). Σε αυτό προστίθεται και το χαμηλό επίπεδο αγροτικής παιδείας που δυσχεραίνει την δραστηριοποίηση στον πρωτογενή τομέα και την καθιστά συχνά μετ' εμποδίων. Συνεπώς, συναντάται και αργή παρακολούθηση των βιομηχανικών και τεχνολογικών εξελίξεων του κλάδου (Dantsis et.al., 2009).

❖ Επίσης, στην Ελλάδα παρατηρείται δυσαναλογία φυτικής και ζωικής παραγωγής σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (Νικολαΐδης, 2016). Στην οικονομία της ευρωζώνης αυτό συνεπάγεται ελλειμματικό ισοζύγιο εμπορίου, αφού η εγχώρια φυτική παραγωγή είναι μεγαλύτερη από τη ζωική, γεγονός που αυξάνει τις εισαγωγές σε είδη ζωικής. Το αγροτικό εισόδημα συρρικνώνεται και κρίνεται ως ασταθές (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016). Το ελλειμματικό ισοζύγιο αντίστοιχα αυξάνει την παροχή επιδοτήσεων παραγωγής και τον βαθμό εξάρτησης της αγροτικής οικονομίας από εξωτερικά μέτρα δημοσιονομικής σταθεροποίησης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016).

Κατ' αυτό τον τρόπο, πρέπει να ακολουθηθεί μια στρατηγική, τόσο σε εθνικό όσο και σε υπερεθνικό επίπεδο, που ευνοεί τα δυνατά σημεία, να αξιοποιεί τις ευκαιρίες, να περιορίζει τους κινδύνους και να ελέγχει τις αδυναμίες του πρωτογενούς τομέα στη χώρα (Polyzos, Arabatzis, 2005). Αυτό αποτελεί διαχρονική ανάγκη, καθώς η υφιστάμενη κατάσταση παρουσιάζει μια συνεχή σταθερότητα με όχι σημαντικές διακυμάνσεις.

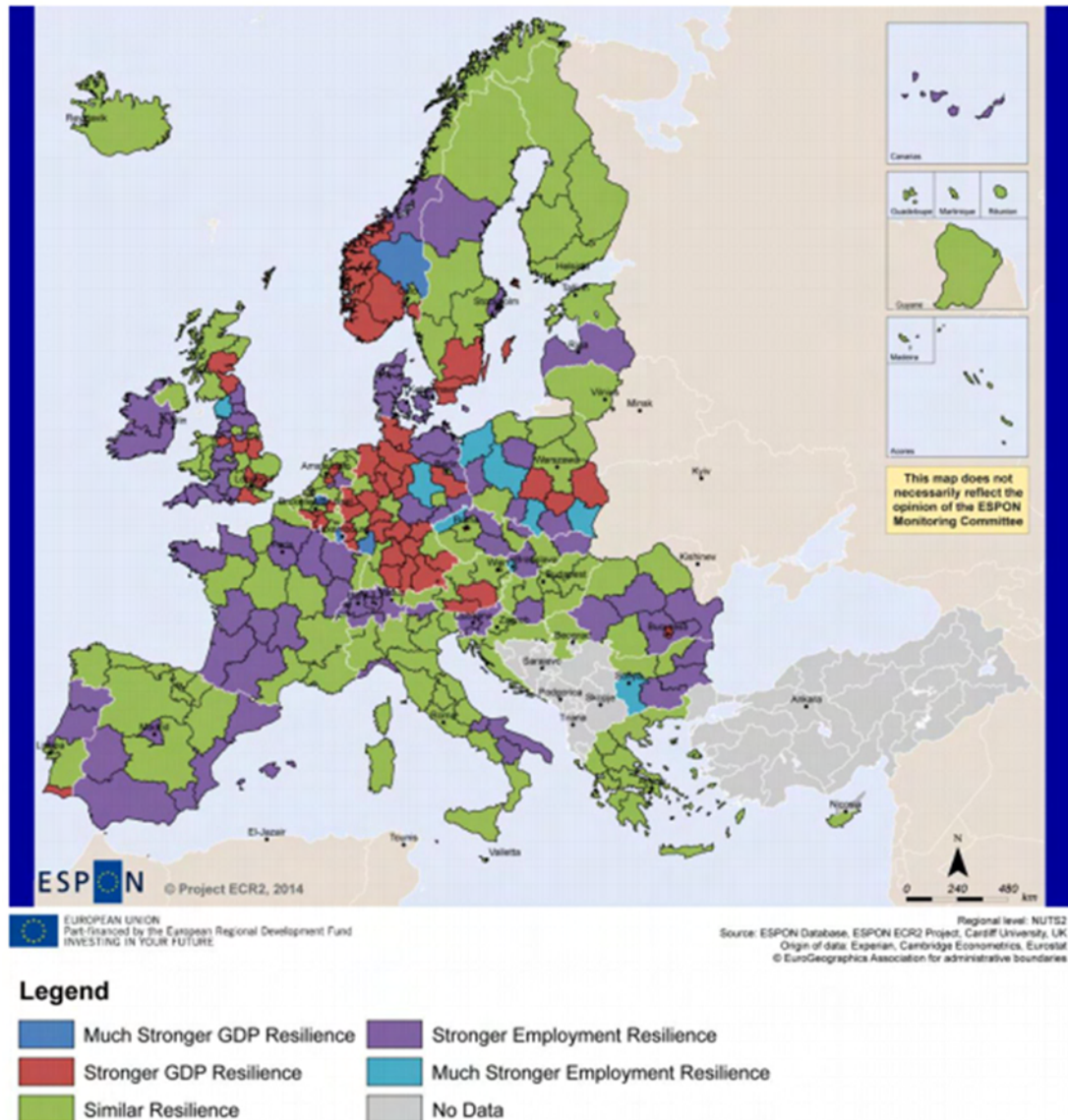
Παραδείγματα ευρωπαϊκών χωρών ανθεκτικών στις διαταραχές αποτελούν η περίπτωση της Ελβετίας, της Νορβηγίας και της Σουηδίας, οι οποίες παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη ικανότητα αντιμετώπισης των διαταραχών του συστήματος. Από τα χαμηλότερα παρουσιάζεται η Ελλάδα, η Ιρλανδία και η Ρουμανία, όπου δεν

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

καταφέρνουν να διάγουν και να προσαρμοστούν επιτυχώς στην οικονομική κρίση (Κακδέρη, Τασοπούλου, 2015).

Στην εικόνα που ακολουθεί συνοψίζεται η ανθεκτικότητα των ευρωπαϊκών χωρών με βάση το ΑΕΠ και την απασχόληση (Γράφημα 4.2).

Γράφημα 4.2: Ανθεκτικότητα στις ευρωπαϊκές χώρες με βάση το ΑΕΠ και την απασχόληση.

Μία γενική μορφή των πολιτικών (Röhn, et al., 2015) για την σταθερότητα στην ανθεκτικότητα μπορεί να περιλαμβάνει προληπτικές δράσεις για την προστασία μίας περιοχής έναντι σε εσωτερικά ή εξωτερικά σοκ, εργαλεία και δράσεις για την

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

σταθεροποίηση της εν λόγω περιοχής και την άμβλυνση της κρίσης, όπως και διαδικασίες μετασχηματισμού, αναπροσανατολισμού και ανανέωσης (Maurer, A., 2016). Αντίστοιχα, οι πολιτικές ενίσχυσης της ανθεκτικότητας συνοψίζονται από τη μείωση της τρωτότητας, όπως είναι για παράδειγμα η εξάρτηση από έναν παραγωγικό κλάδο, τεχνολογία ή αγορά, η έλλειψη συνεργασίας και δικτύωσης κ.λπ. (Ficenes, 2010).

Όπως γίνεται αντιληπτό, η ανθεκτικότητα αποτελεί μια έννοια πολύπλευρη, η οποία απαιτεί αρκετό διάστημα για μια περιφέρεια για να διαμορφωθεί και αρκετά πριν την έλευση μιας διαταραχής ή κρίσης (Κακδέρη, Τασοπούλου, 2015). Οι λόγοι εξαρτώνται από τη διαφοροποίηση, τις ικανότητες, το επίπεδο καινοτομίας και τον τρόπο διακυβέρνησης μιας ευρύτερης περιοχής.

Συνεπώς, θα πρέπει να δίδεται έμφαση στα ιδιαίτερα εδαφικά χαρακτηριστικά, αναγνωρίζοντας την τοπική διαφοροποίηση, κατά το σχεδιασμό πολιτικών ενδυνάμωσης της ανθεκτικότητας. Η ανάπτυξη καλών πρακτικών ανθεκτικότητας μέσω της οικοδόμησης ικανοτήτων σε επίπεδο περιφερειακών φορέων μπορεί να βοηθήσει στην ενίσχυση σημαντικά (Κακδέρη, Τασοπούλου, 2015).

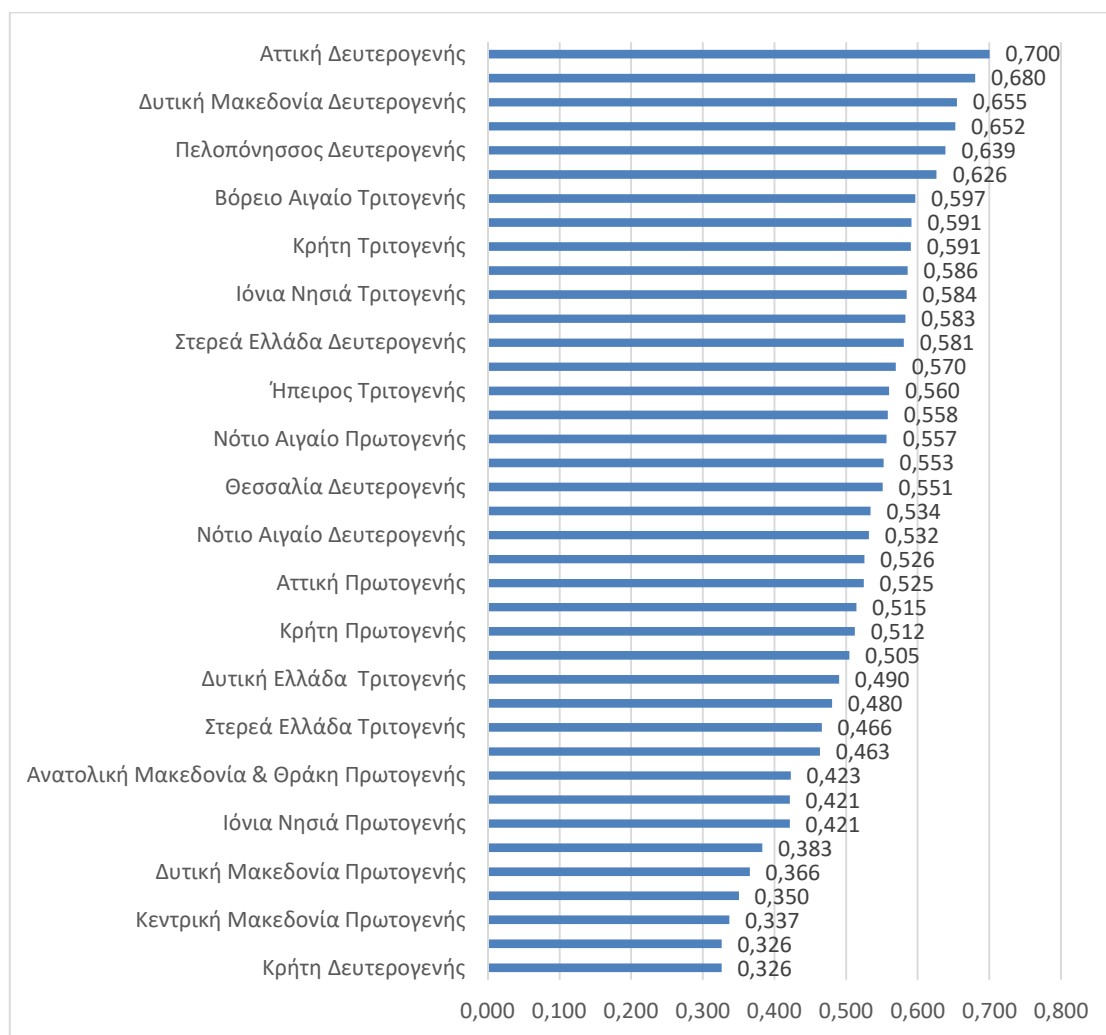
Η τρέχουσα οικονομική κρίση του ελληνικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος τονίζει τα τρωτά σημεία της χώρας ως προς τους τομείς παραγωγής, αλλά επίσης εμφανίζει και τον τρόπο συμπεριφοράς της οικονομίας των 13 Περιφερειών (Monastiriotis, Kallioras, Petrakos, 2014).

Με βάση πρόσφατα στοιχεία (ΕΛΣΤΑΤ και ίδια επεξεργασία) για την ανθεκτικότητα των περιφερειών στην οικονομική κρίση, διαφαίνεται η σημαντικότητα του Πρωτογενούς Τομέα στις 13 Περιφέρειες της χώρας (Γράφημα 4.3).

Γράφημα 4.3: Η ανθεκτικότητα του πρωτογενούς τομέα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και ίδια επεξεργασία

Ειδικότερα, ο πρωτογενής τομέας κατέχει σημαντική θέση στις περιφέρειες Νοτίου Αιγαίου, Αττικής και Κρήτης (με αυτή τη σειρά), γεγονός που συνηγορεί με τα ευρήματα από προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας. Αυτές οι τρεις περιφέρειες διαμορφώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό του ΑΕΠ της χώρας, ποσοστό στο οποίο συμβάλλει στο να διαμορφωθεί και το μέγεθος του πρωτογενούς τομέα. Ακολουθούν με μικρότερα ποσοστά συμμετοχής οι περιφέρειες: Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, Ιονίων Νήσων, Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας με φθίνουσα κατάταξη. Το γεγονός αυτό δηλώνει το βαθμό αστικοποίησης των περιφερειών αυτών, αφού το κενό που αφήνει η έλλειψη ενασχόλησης με τις πρωτογενείς εργασίες αναπληρώνεται από τους άλλους δύο τομείς, μεταποίηση και υπηρεσίες. Παρ' όλο που η Ελλάδα αποτελεί κατεξοχήν αγροτική χώρα, το ποσοστό συμμετοχής των ως άνω περιφερειών στον πρωτογενή τομέα είναι σχετικά χαμηλό με το προσδοκώμενο. Αυτό

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

οφείλεται στους ρυθμούς αστικοποίησης της ελληνικής περιφέρειας με μεγαλύτερη εξάρτηση από τις υπηρεσίες του τριτογενούς (Giannakis, Bruggeman, 2015).

Όλες οι περιφέρειες συνάντησαν τη μεγαλύτερη ύφεση του τομέα κατά την περίοδο κορύφωσης της κρίσης από το έτος 2012 (ή/και έπειτα) (Γράφημα 4.1). Αντίθετα, οι υπόλοιπες περιφέρειες με μικρότερη πρωτογενή παραγωγή παρουσίασαν μικρότερη ανθεκτικότητα στην κρίση ακριβώς επειδή αστικοποιούνται και εξαρτώνται περισσότερο από τις οικονομίες κλίμακας του τριτογενούς τομέα (Giannakis, Bruggeman, 2015).

Αυτά τα στοιχεία έρχονται σε συμφωνία με τους Giannakis, Bruggeman (2015), οι οποίοι καταλήγουν ότι οι περιοχές που ασχολούνται περισσότερο με τον πρωτογενή τομέα είναι πιο ανθεκτικές στις διαταραχές από τις περιοχές που δεν ασχολούνται σε μεγάλο βαθμό ή τείνουν περισσότερο στην αστικοποίηση, όπως συμβαίνει και με τις προαναφερόμενες.

Συνεπώς, το Νότιο Αιγαίο, η Αττική και η Κρήτη που έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό παραγωγής του ΑΕΠ, επλήγησαν λιγότερο από την κρίση από ό,τι οι υπόλοιπες. Όπως αναφέρεται και σε προηγούμενη ενότητα της εργασίας, ο συνδυασμός με τον τριτογενή τομέα (παροχή υπηρεσιών ή/και εστίασης και καταλύματος) βοήθησε σημαντικά στην τόνωση της ανθεκτικότητάς τους (Karoulia, Gaki, Kostopoulou, Lagos, 2015).

Σύμφωνα με τους Giannakis και Bruggeman (2015), η χωροταξική ικανότητα των τομέων να αντιμετωπίζουν οικονομικές διαταραχές απεικονίζει την ανθεκτικότητα της γεωργίας, ενώ η βιομηχανία τροφίμων κατάφερε να αυξήσει την απασχόληση σε επτά από τις δεκατρείς περιφέρειες. Ο τουριστικός τομέας συρρικνώθηκε, αλλά παρουσίασε μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στις νησιωτικές περιοχές από ό,τι στις ηπειρωτικές περιοχές. Η εδαφική ανομοιογένεια των επιπτώσεων των σοβαρών κρίσεων υπογραμμίζει την ανάγκη για στοχοθετημένες και διαφοροποιημένες πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης (Judeu, 2015).

Γενικά, οι περιφέρειες με συνδυασμό τομέων στον οποίο βασίζουν την τοπική οικονομία τους έχουν μειώσει την ευαισθησία τους στις διακυμάνσεις της απασχόλησης και στην οικονομική συρρίκνωση σε σύγκριση με περιοχές που

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

εξαρτώνται από ένα μικρό φάσμα τομέων (Dissart 2003, Christopherson et al., 2010, Davies, Tonts 2010, αναφέρεται στους Giannakis, Bruggeman, 2015).

Για παράδειγμα, οι λιγότερο αναπτυγμένες απομακρυσμένες περιφέρειες έχουν συχνά λιγότερο διαφοροποιημένη τομεακή σύνθεση που κυριαρχείται από λίγους τομείς που είναι ιδιαίτερα ενσωματωμένοι στην περιοχή και δημιουργούν ισχυρούς δεσμούς (McCannand, Ortega-Argiles, 2015, αναφέρεται στους Giannakis, Bruggeman, 2015). Η οικονομική ποικιλομορφία μπορεί να προσδιοριστεί είτε από την κατανομή της απασχόλησης στις διάφορες βιομηχανίες είτε από τους διακλαδικούς δεσμούς της περιφερειακής οικονομίας (Wagnerand Deller, 1998 αναφέρεται στην Judeu, 2015).

Για την ως άνω διάγνωση σχετικά με το ότι ορισμένες περιφέρειες είναι πιο ανθεκτικές από οικονομικής απόψεως από κάποιες άλλες είναι απαραίτητος ο προσδιορισμός των τομέων παραγωγής τους, η αξιολόγηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων τους και η ανάλυση των διακλαδικών δεσμών και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ τους (Monastiriotis, Kallioras, Petrakos, 2014). Τα χαρακτηριστικά της περιφερειακής ανθεκτικότητας συνήθως προσδιορίζονται από μακροοικονομικούς δείκτες που σχετίζονται με την απόδοση των περιφερειών, όπως η παραγωγή και το ποσοστό απασχόλησης της αλλαγής (Psycharis, Kallioras, , 2014. Sensier, Artis 2014, αναφέρεται στους Giannakis, Bruggeman, 2015).

Ωστόσο, η απασχόληση επιστρέφει σε επίπεδο προ κρίσης με πολύ μεγαλύτερη καθυστέρηση σε σχέση με την παραγωγή, με αποτέλεσμα τη σημαντική κοινωνική ανισότητα. Ο Reinhart και ο Rogoff (2009 αναφέρεται στους Giannakis, Bruggeman, 2015), βασισμένοι σε δείγμα προηγούμενων χρηματοοικονομικών κρίσεων, αξιοποίησαν ότι ο κύκλος από την αιχμή έως την τελική (κυρίαρχη βάση) ανεργίας διαρκεί 4,8 έτη, ενώ στην παραγωγή είναι μόνο 1,9 έτη.

Ειδικότερα για τις 13 Περιφέρειες της Ελλάδας, η χώρα βρέθηκε σε ύφεση το 2008 μετά από δεκατέσσερα συνεχή έτη οικονομικής μεγέθυνσης και αύξησης της απασχόλησης (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, 2014, αναφέρεται στους Giannakis, Bruggeman, 2015). Η περίοδος ύφεσης που χαρακτηρίζεται από την αύξηση της απασχόλησης και την πτώση του ΑΕΠ εκτείνεται από το 2008 έως το 2013. Οι τρόποι με τους οποίους οι επιπτώσεις της ύφεσης κατευθύνονταν στις περιφέρειες ήταν

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

αποτέλεσμα των πολύπλοκων αλληλεξαρτήσεων και σχέσεων μεταξύ των περιφερειακών οικονομιών, της εθνικής οικονομίας και της παγκόσμιας οικονομίας. Ωστόσο, η επιβολή γεωγραφικά οριζόντιων μέτρων λιτότητας χωρίς να ληφθούν υπόψη τα προβλήματα ανισότητας επηρέασε δυσανάλογα τις ελληνικές περιφέρειες (Monastiriotis, Kallioras, Petrakos, 2014).

Σε γενικές γραμμές όλες οι ελληνικές περιφέρειες κατά την περίοδο της κρίσης προσανατολίζονται περισσότερο στις υπηρεσίες παρά στον πρωτογενή τομέα. Αυτό αποτελεί το γενικό σημείο (Giannakis, Bruggeman, 2015). Οι νησιωτικές περιφέρειες, δηλαδή το Νότιο Αιγαίο και η Κρήτη, παρουσίασαν θετικές ανταγωνιστικές επιπτώσεις στους κλάδους των ξενοδοχείων και των εστιατορίων, ενώ παρουσίασαν αρνητικές περιφερειακές μετατοπίσεις στον κλάδο τραπεζικής χρηματοδότησης, μεταφορών και εκπαίδευσης, κρατώντας όμως μια παραδοσιακή σχέση με τον πρωτογενή τομέα ως άνω. Το μείγμα των δύο τομέων ωφέλησε ιδιαίτερα την ανθεκτικότητά τους στις υφεσιακές μεταβολές της οικονομίας (Karoulia, Gaki, Kostopoulou, Lagos, 2015).

Παρακάτω παρουσιάζονται και τα συμπεράσματα της ανάλυσης απόκλισης-συμμετοχής (Barff & Iii, 1988, Boudeville, 1974, Polyzos, Tsiotas, & Sdrolias, 2013) των Giannakis, Bruggeman (2017), που πρόκειται, στην ουσία, για μία μέτρηση του βαθμού που συμμετέχει κάθε κλάδος παραγωγικής δραστηριότητας στο συνολικό εθνικό και περιφερειακό προϊόν, εκκινώντας αυτόν τον υπολογισμό από την απόκλιση ή συμμετοχή των κλάδων σε μικρότερες χωρικές ενότητες (περιφερειακές ενότητες). Με αυτήν την μέθοδο, λαμβάνοντας υπόψιν τα δεδομένα απασχόλησης του εργατικού δυναμικού σε περιφερειακό επίπεδο, οι Giannakis, Bruggeman (2017) υπολογίζουν τις μεταβολές της απασχόλησης για τα έτη 2001-2013, υπολογίζοντας παράλληλα της συνιστώσες απόκλισης-συμμετοχής όπως προκύπτουν για τον κάθε κλάδο, καταλήγοντας σε συγκεκριμένα συμπεράσματα στρατηγικής ανάπτυξης (Πίνακας 4.2, Γράφημα, 4.3):

Πίνακας 4.2: Η απασχόληση κατά τομέα παραγωγής και επιμέρους κλάδους στο σύνολο των 13 ελληνικών Περιφερειών

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

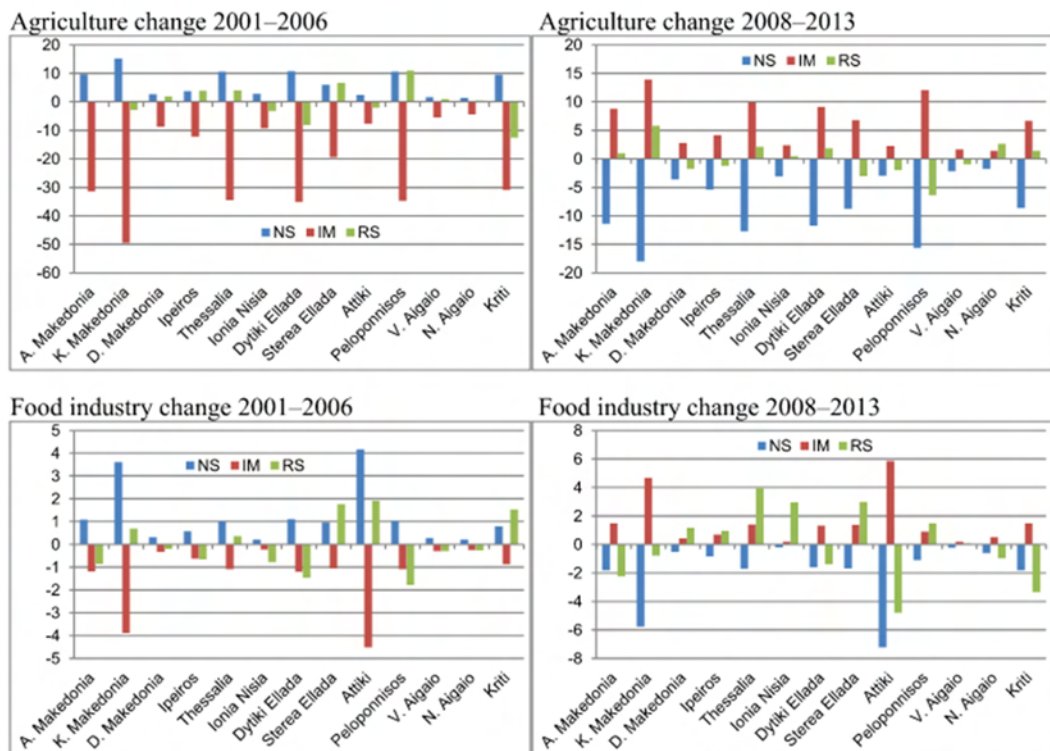
τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

	2001		2006		2008		2013		% change 2001–2006	% change 2008–2013
	Persons	%	Persons	%	Persons	%	Persons	%		
Agriculture	680,289	16	535,679	12	517,901	11	493,878	14	-21	-5
Food Industry	125,697	3	128,929	3	123,225	3	118,426	3	3	-4
Manufacturing	490,221	12	452,324	10	435,761	10	224,142	6	-8	-49
Electricity, water, gas	39,125	1	40,205	1	64,987	1	53,761	1	3	-17
Construction	315,832	8	363,132	8	395,414	9	160,451	4	15	-59
Trade	727,235	17	810,109	18	815,470	18	636,138	18	11	-22
Hotels and Restaurants	264,571	6	280,367	6	288,189	6	253,330	7	6	-12
Transportation	267,208	6	291,848	7	210,357	5	183,117	5	9	-13
Banking-financing	71,134	2	77,378	2	85,580	2	72,472	2	9	-15
Education, health and social work	458,115	11	562,224	13	561,649	12	504,817	14	23	-10
Other Services	767,239	18	939,732	21	1,013,076	22	889,126	25	22	-12
Total	4,206,665	100	4,481,926	100	4,511,609	100	3,589,657	100	7	-20

Source: Hellenic Statistical Authority (2014).

Πηγή: Giannakis, Bruggeman, 2017

Γράφημα 4.3: Διαγραμματική απεικόνιση της απασχόλησης κατά τομέα παραγωγής και επιμέρους κλάδους στο σύνολο των 13 ελληνικών Περιφερειών

Πηγή: Giannakis, Bruggeman, 2015

Πράγματι, η σύγκριση των δεδομένων κατά την περίοδο προ κρίσης (2006 – 2008) και στο αποκορύφωμά της (2008 – 2013) δείχνει, ότι σε οκτώ από τις 13 περιφέρειες, υπήρξε αρνητική καθαρή αλλαγή απασχόλησης στη βιομηχανία

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

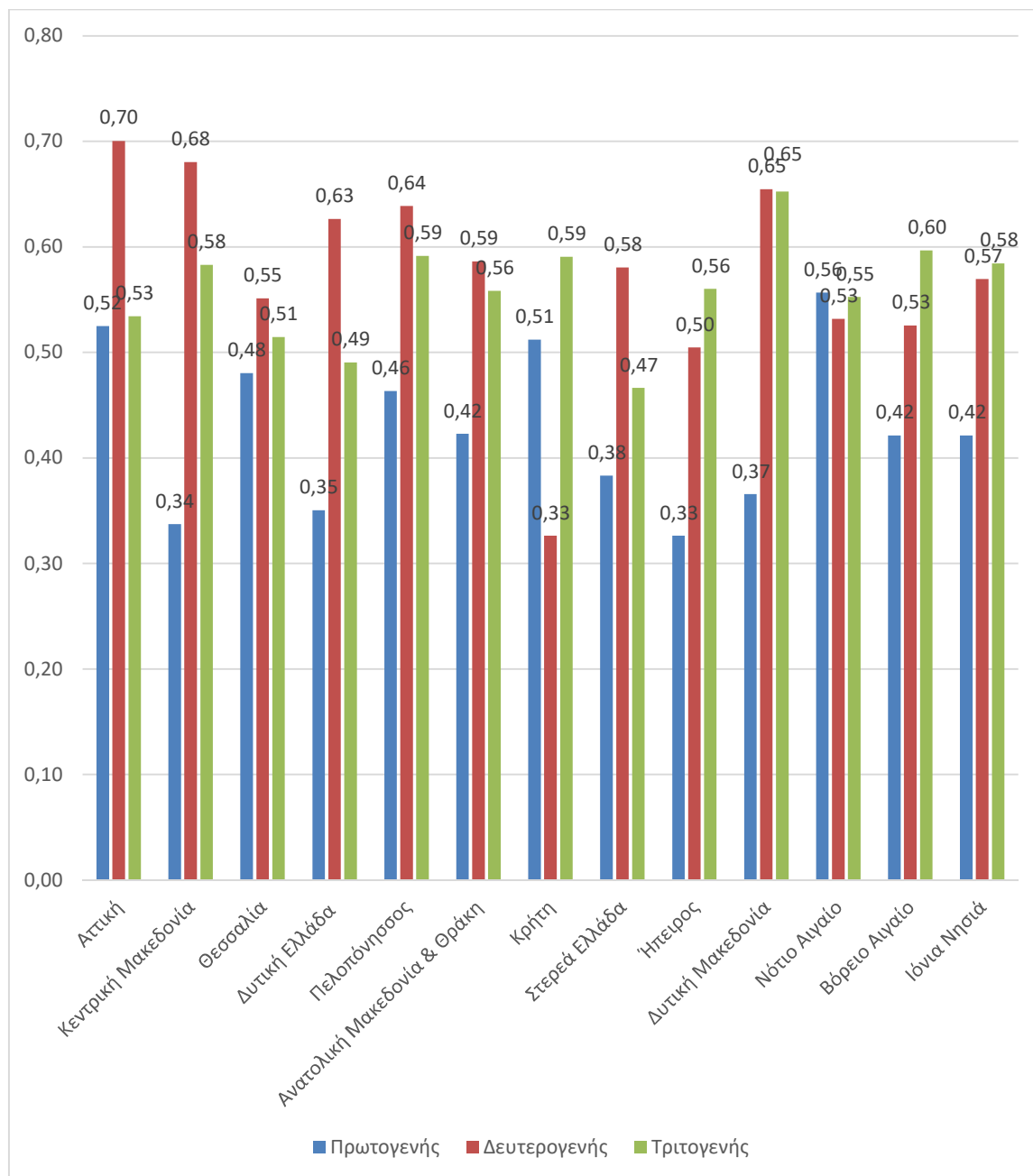
τροφίμων (πρωτογενής τομέας). Πέντε περιφέρειες, δηλαδή η Στερεά Ελλάδα, η Αττική, η Κρήτη, η Κεντρική Μακεδονία και η Θεσσαλία είχαν θετική ανταγωνιστική συνιστώσα, η οποία σε συνδυασμό με την εθνική συνιστώσα οδήγησε σε θετική καθαρή αλλαγή της απασχόλησης. Παρόμοια διαρθρωτικά μειονεκτήματα ισχύουν επίσης στον τομέα της μεταποίησης (Giannakis, Bruggeman, 2015).

Επιπλέον, η γεωργία παρουσιάζει περιφερειακά ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα σε επτά περιοχές, γεγονός που αντισταθμίζει τις αρνητικές επιπτώσεις της εθνικής οικονομικής ύφεσης. Ακόμη, η βιομηχανία τροφίμων (Giannakis, Bruggeman, 2015) διατήρησε τους υψηλότερους δεσμούς ανόδου της απασχόλησης σε όλες τις αγροτικές και ενδιάμεσες περιοχές, αν και η επίπτωσή της στην απασχόληση σε περιφερειακό επίπεδο μειώθηκε σημαντικά. Αυτό είναι μάλλον σημαντικό, δεδομένου ότι η βιομηχανία τροφίμων κατάφερε να διατηρήσει και να αυξήσει την απασχόλησή της κατά τη διάρκεια της οικονομικής περιόδου της κρίσης σε επτά περιφέρειες (Giannakis, Bruggeman, 2015).

Ως αποτέλεσμα, η αύξηση της απασχόλησης δημιούργησε θετικές επιδράσεις στην οικονομία σε όλους τους άλλους περιφερειακούς τομείς, γεγονός που μπορεί να αντισταθμίσει εν μέρει τις επιπτώσεις της εθνικής οικονομικής ύφεσης στις 13 Περιφέρειες (Giannakis, Bruggeman, 2015).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή
τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Γράφημα 4.4: Μέτρηση της ανθεκτικότητας στις 13 Περιφέρειες και σύγκριση των τριών τομέων οικονομικής παραγωγής για όλη τη διάρκεια της κρίσης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και ίδια επεξεργασία

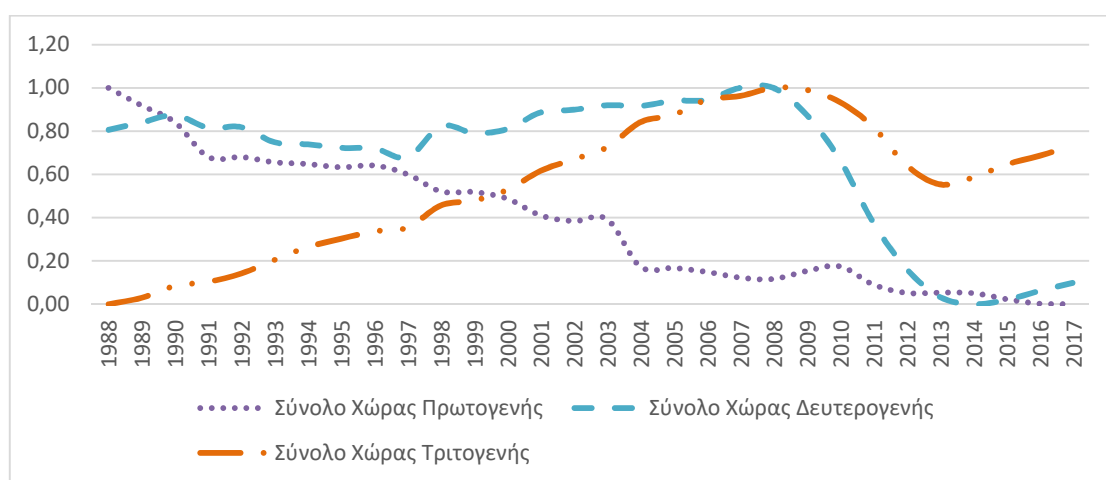
Από την ως άνω διαγραμματική απεικόνιση (Γράφημα 4.4) διαφαίνεται η υστέρηση του πρωτογενούς τομέα στις 13 περιφέρειες σε σχέση με το δευτερογενή και τον τριτογενή τομέα ως προς την αντοχή στις υφιστάμενες οικονομικές μεταβολές. Ομοίως και εδώ διαφαίνεται η διαχρονική αντοχή των περιφερειών Αττικής, Νοτίου

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Αιγαίου και Κρήτης χρησιμοποιώντας το πλεονέκτημα του πρωτογενούς τομέα ως συνδυαστική πηγή παραγωγής ΑΕΠ. Αντίθετα, τη μικρότερη ανθεκτικότητα παρουσίασε η Περιφέρεια Ηπείρου, διότι σύμφωνα με τα προηγούμενα (Giannakis, Bruggeman, 2015) αξιοποιεί λιγότερο το συνδυασμό των τριών τομέων παραγωγής.

Παρ' όλα αυτά, σε επίπεδο χώρας ο πρωτογενής τομέας είναι αυτός με τη μεγαλύτερη πτώση στατιστικά, σύμφωνα με τη συνεχώς αυξανόμενη αστικοποίηση της ελληνικής περιφέρειας (ΕΛΣΤΑΤ και ίδια επεξεργασία). Στο παρακάτω διάγραμμα απεικονίζεται η πορεία των τριών τομέων παραγωγής τα τελευταία τριάντα έτη (Γράφημα 4.5):

Γράφημα 4.5: Πορεία τριών τομέων παραγωγής κατά την περίοδο 1988 – 2018

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και ίδια επεξεργασία

Σύμφωνα με τους Polyzos και Arabatzis (2005), ένα από τα σημαντικότερα περιουσιακά στοιχεία των αγροτικών περιοχών είναι η γη υπό τη γεωργική διαχείριση. Τα στατιστικά δεδομένα της κρίσης δείχνουν το σημαντικό ρόλο της γεωργίας στην ελληνική ύπαιθρο, η οποία αποτελεί ένα δίκτυ ασφαλείας έναντι της οικονομικής ύφεσης, γι' αυτό και θα πρέπει να γνωρίσει την απαραίτητα άνοδο.

Επιπλέον, η γεωργία δημιουργεί ισχυρούς δεσμούς με τη βιομηχανία παραγωγής τροφίμων, τον τομέα με τις μεγαλύτερες άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις στην περιφερειακή απασχόληση. Η συνεργασία μεταξύ της γεωργίας και της μεταποιητικής βιομηχανίας μπορεί να ενισχύσει ολόκληρη την αλυσίδα αγροτικών προϊόντων, να ενισχύσει τις αγροτικές οικονομίες και να ενισχύσει τις εθνικές

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

οικονομίες ακόμη και σε περιόδους ύφεσης (Monastiriotis, Kallioras, Petrakos, 2014). Η πολιτική αγροτικής ανάπτυξης παρέχει τα εργαλεία και τις ενισχύσεις για την περαιτέρω ενίσχυση των δεσμών της γεωργίας με τη βιομηχανία τροφίμων. Κι αυτό αποτελεί μια επιτυχή κατάληξη της ενδυνάμωσης του πρωτογενούς τομέα στις 13 περιφέρειες (Giannakis, Bruggeman, 2015).

Ωστόσο, η προσαρμογή της ελληνικής γεωργίας σε τέτοιες ευέλικτες αλλαγές και η μετατροπή της σε ένα σύγχρονο τομέα ικανό να προωθήσει την ανάπτυξη της υπαίθρου απαιτεί την επιτάχυνση των διαρθρωτικών προσαρμογών και τη βελτίωση της παραγωγικότητας (Giannakis και Bruggeman 2015). Ενθαρρυντικό είναι το γεγονός ότι οι άνεργοι αστικοί κάτοικοι που επιστρέφουν στη γη είναι συχνά νεότεροι, καλύτερα μορφωμένοι και πιο έμπειροι από το μέσο αγρότη και μπορούν να υιοθετήσουν ένα νέο όραμα στην ελληνική γεωργία για προϊόντα προσανατολισμού στις εξαγωγές. Αυτό εμφανίζει τη σημαντικότητα του πρωτογενούς τομέα για τις 13 περιφέρειες, οι οποίες επιστρέφουν σε αυτόν όταν προκύπτει ανάγκη, όπως συμβαίνει και με την οικονομική κρίση (Psycharis, Kallioras, 2014).

Δηλαδή, ο πρωτογενής τομέας για την ελληνική περιφέρεια δεν είναι μόνο σημαντικός (λόγω συγκριτικών πλεονεκτημάτων, προηγούμενης παράδοσης ως κατεξοχήν αγροτική χώρα, σύνδεση με τη γη κλπ). Αλλά αποτελεί και ένα καταφύγιο του ενεργού οικονομικά πληθυσμού σε περιπτώσεις ύφεσης της οικονομίας.

Γι' αυτό και σε επίπεδο χάραξης εθνικών στρατηγικών αυτή η μετακίνηση στον πρωτογενή εξηγεί σε κάποιο βαθμό τη δημοτικότητα του μέτρου των νέων αγροτών που είναι τμήμα του προγράμματος για την Αγροτική Ανάπτυξη (Giannakis και Bruggeman 2015).

Επιπλέον, η αξιοποίηση της γης και των παραγώγων της συνδυαστικά με τη θάλασσα κατά την περίοδο ύφεσης εμφανίζει ιδιαίτερα σημαντικά αποτελέσματα. Η ανθεκτικότητα των νησιωτικών περιοχών σε σύγκριση με τις ηπειρωτικές περιφέρειες οφείλεται κυρίως στο θετικό βιομηχανικό αυτό μείγμα (μεταξύ πρωτογενούς και τριτογενούς τομέα) και στις περιφερειακές επιπτώσεις μετατόπισης του τουριστικού προϊόντος. Η τουριστική βιομηχανία μπορεί να εξελιχθεί σε βασικό και σταθερό πυλώνα για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας (Karoulia, Gaki, Kostopoulou, Lagos, 2015).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Ωστόσο, η εποχιακή κάλυψη της εργασίας του τουριστικού τομέα θα πρέπει να μειωθεί, προκειμένου να αποφευχθεί η υποεκμετάλλευση των διαθέσιμων πόρων καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Δηλαδή, ο τριτογενής με την εποχικότητα και τη μονομέρεια της παροχής υπηρεσιών δεν αρκεί για την τόνωση της απασχόλησης και την έξοδο από την κρίση (Karoulia, Gaki, Kostoroulou, Lagos, 2015).

Η προώθηση εναλλακτικών μορφών ορεινών περιοχών, συμπεριλαμβανομένου του αγροτουρισμού, του οικοτουρισμού, της υγείας / ευεξίας, θα μπορούσε να αποτελέσει μια επιλογή για την ελαχιστοποίηση των προβλημάτων της εποχής και την τόνωση των τουριστικών δραστηριοτήτων όλο το χρόνο (Karoulia, Gaki, Kostoroulou, Lagos, 2015). Και αυτό αποτελεί άλλη μια επιτυχία του πρωτογενούς τομέα, που δείχνει ότι όπου μπορεί να παρέμβει, επιφέρει καλύτερα αποτελέσματα.

Στην περίπτωση των 13 Περιφερειών της Ελλάδας, εφαρμόστηκαν οριζόντια φορολογικά μέτρα λιτότητας σε όλα τα ελληνικά εδάφη. Επιπλέον, οι δημοσιονομικές δυσκολίες της Ελλάδας, του κράτους – μέλους της Ε.Ε. με την υψηλότερη δημοσιότητα, έχουν επιβάλει σημαντικές περικοπές δαπανών στις πολιτικές περιφερειακής ανάπτυξης. Η μείωση στα εθνικά ποσοστά συγχρηματοδότησης για τα κράτη μέλη που αντιμετωπίζουν χρηματοοικονομικές δυσχέρειες μπορεί να αυξήσει το ποσοστό απορρόφησης των κονδυλίων της Ε.Ε., που διατίθενται για προγράμματα περιφερειακής ανάπτυξης (Monastiriotes, Kallioras, Petrakos, 2014).

Ωστόσο, οι ελληνικές αρχές θα πρέπει να αναπτύξουν την πρόληψη ή προθεραπεία του προβλήματος, παρά να εστιάσουν στην εξασφάλιση της απορρόφησης των διαθέσιμων κεφαλαίων, προκειμένου να προωθήσουν την αποτελεσματικότητα των μηχανισμών αντίδρασης της χώρας. Ο πρωτογενής τομέας αποτελεί μια εξαιρετικά εφαρμόσιμη στρατηγική.

Η σύγκριση των αποτελεσμάτων που αναφέρθηκαν παραπάνω κατά τη διάρκεια του ρυθμού ανάπτυξης και ύφεσης θα μπορούσε να συμβάλει στο σχεδιασμό πολιτικών που υποστηρίζουν την ικανότητα των περιφερειών να αντιμετωπίζουν σοβαρές διαταραχές μέσω του πρωτογενούς τομέα.

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή
τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Για παράδειγμα, οι πρωτογενείς κλάδοι (γεωργίας, κτηνοτροφίας, αλιείας κλπ), αλλά και ο κλάδος ποτών και τροφίμων των οποίων η απασχόληση είναι ανθεκτικές στις εξωγενείς καταστροφές και δημιουργούν μεγάλες οικονομικές επιπτώσεις στις τοπικές οικονομίες, θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως πρώτο βήμα για την ενίσχυση της περιφερειακής ανθεκτικότητας.

Κεφάλαιο 5: Στρατηγικός σχεδιασμός

5.1. Στρατηγικός σχεδιασμός και περιφερειακή πολιτική σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η περιφερειακή πολιτική βρίσκεται πολύ υψηλά στην αναπτυξιακή ατζέντα (Λαδιάς, 2013, Χρήσιμος, 2008). Σε αυτό το πλαίσιο, η περιφερειακή πολιτική αποτελεί μία στρατηγική ανάπτυξης, η οποία στοχεύει όλες τις περιφέρειες και πόλεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Παπαδασκαλόπουλος, Χριστοφάκης, 2016, 2009). Σκοπός της είναι, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (αναφέρεται στους Πετράκος, Ψυχάρης, 2016), να μειώσει τις σημαντικές οικονομικές, κοινωνικές και εδαφικές ανισότητες, που εξακολουθούν να υπάρχουν μεταξύ των περιφερειών της Ευρώπης. Το σημαντικότερο εργαλείο επίτευξης αυτού του στόχου είναι τα Διαρθρωτικά Ταμεία της Ε.Ε., όπου μέσω αυτών γίνεται προσπάθεια στήριξης για την δημιουργία θέσεων εργασίας, την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων, την οικονομική ανάπτυξη, την βιώσιμη ανάπτυξη (Dantsis et.al., 2009, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017, ΥπΑΑΤ, 2016) και την βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών (Πολύζος, 2011).

Τα έργα περιφερειακής πολιτικής σε λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές, συγκεκριμένα, υποστηρίζονται από τρία ευρωπαϊκά ταμεία: το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (Ε.Τ.Π.Α.), το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (Ε.Κ.Τ.) και το Ταμείο Συνοχής (Παπακωνσταντινίδης, 2009, Ρέππας, 2015, Σέμος, 2011).

Η περιφερειακή πολιτική της Ε.Ε. καλύπτει όλες τις ευρωπαϊκές περιφέρειες, αν και περιφέρειες σε ολόκληρη την Ε.Ε. εμπίπτουν σε διαφορετικές κατηγορίες (οι λεγόμενοι στόχοι), ανάλογα κυρίως την οικονομική τους κατάσταση (Παπασιώτη, 2013, Σέμος, 2011, Τομεακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «*Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία*», 2017, Παπασιώτη, 2013, Τομεακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «*Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία*», 2017) (Πίνακας 5.1).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Πίνακας 5.1: Κατανομή Πόρων της Ε.Ε. στις Επιλέξιμες Περιφέρειες της Πολιτικής της Συνοχής της Ε.Ε. για την Προγραμματική Περίοδο 2014 – 2020

Λιγότερο Ανεπτυγμένες Περιφέρειες	6,31 δισ. €
Περιφέρειες Μετάβασης	2,10 δισ. €
Περισσότερο Ανεπτυγμένες Περιφέρειες	2,30 δισ. €
Ταμείο Συνοχής	3,41 δισ. €
Ευρωπαϊκή Εδαφική Συνεργασία	0,22 δισ. €
Μερικό Σύνολο 1	14,34 δισ. €
Πρωτοβουλία Απασχόληση των Νέων	0,16 δισ. €
Μερικό Σύνολο 2	14,50 δισ. €
Εκτιμώμενοι πρόσθετοι πόροι από "Ρήτρα Αναθεώρησης" το 2016	2,00 δισ. €
Σύνολο ΣΕΣ	16,50 δισ. €
Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης	3,7 δισ. €
Ταμείο Θάλασσας και Αλιείας	0,2 δισ. €
Γενικό Σύνολο	20,4 δισ. €

Πηγή: Παπασιώτη, 2013

Συγκεκριμένα για την Ελλάδα, οι επιλέξιμες περιοχές για το πρόγραμμα 2014-2020 εμφανίζονται στον Πίνακα 5.2:

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Πίνακας 5.2: Επιλέξιμες Περιφέρειες της Πολιτικής της Συνοχής της Ε.Ε. για την Προγραμματική Περίοδο 2014 – 2020

Λιγότερο αναπτυγμένες Περιφέρειες ΑΕΠ < 75%	Περιφέρειες σε μετάβαση 75% < ΑΕΠ < 90%	Περισσότερο αναπτυγμένες Περιφέρειες ΑΕΠ > 90%
1. Ανατολική Μακεδονία - Θράκη 2. Κεντρική Μακεδονία 3. Θεσσαλία 4. Ήπειρος 5. Δυτική Ελλάδα	1. Ιονίων Νήσων 2. Πελοπόννησος 3. Βόρειο Αιγαίο 4. Κρήτη 5. Δυτική Μακεδονία 6. Στερεά Ελλάδα	1. Αττική 2. Νότιο Αιγαίο

Πηγή: Παπασιώτη, 2013

Σε εθνικό επίπεδο, για την ίση κατανομή της ανάπτυξης μεταξύ των 13 Περιφερειών απαιτείται ο κατάλληλος περιφερειακός στρατηγικός σχεδιασμός, με βάση τα ιδιαίτερα φυσιογνωμικά και οικονομικά χαρακτηριστικά της κάθε μία από αυτές (Παπακωνσταντινίδης, 1993, Χρήσιμος, 2008). Απαιτείται ανασυγκρότηση των διαδικασιών του προγραμματισμού και πραγματοποίηση αναπτυξιακού περιφερειακού προγραμματισμού για κάθε περιφέρεια, με έμφαση στον πρωτογενή τομέα (Λαδιάς, 2015, 2013, Παπαδασκαλόπουλος, Χριστοφάκης, 2016).

Επιπρόσθετα, είναι απαραίτητος ο σωστός τρόπος σχεδιασμού του Προγράμματος Δημόσιων Επενδύσεων (Π.Δ.Ε.), ο οποίος θα πρέπει να είναι κυρίαρχος και όχι συμπληρωματικός στα ευρωπαϊκά προγράμματα (Παπακωνσταντινίδης, 2007). Θα πρέπει να αυξηθούν και οι πόροι του για τις πρωτογενείς τομείς υποδομές, τα έργα κοινής ωφέλειας και κοινωνικού εξοπλισμού (Βαρσακέλης, Κουτσουλιάνος, Ζήκου, 2010, Πετράκος, Ψυχάρης, 2016, 2004).

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Ακόμη, αναγκαία είναι και η διατήρηση σε δημόσιο έλεγχο των δημόσιων οργανισμών, των υποδομών και των συλλογικών οργάνων που αξιοποιούν τα πρωτογενή αγαθά των Περιφερειών για την ευρεία κάλυψη των κοινωνικών αναγκών, την μείωση των κοινωνικών ανισοτήτων και την τόνωση της οικονομίας τους (Γιώτη – Παπαδάκη, 2011).

Για τους λόγους αυτούς απαιτείται μια στρατηγική ενδυνάμωσης της αναπτυξιακής διαδικασίας, πράγμα που προϋποθέτει την αξιοποίηση όλων των φορέων, όπως και ένα στρατηγικό σχεδιασμό, προσανατολισμένο στην ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα, μέσω του οποίου θα εντοπιστούν οι κοινωνικοί στόχοι και οι τομείς εξειδίκευσης (Λαδιάς, 2015, 2013, Παπαδασκαλόπουλος, Χριστοφάκης, 2016, Τσέκος, 2012, 2005, Χρήσιμος, 2008). Ο σχεδιασμός προϋποθέτει διαδικασία διαλόγου σε περιφερειακό επίπεδο καθώς και αξιοποίηση των εθνικών και κοινοτικών πόρων, δημοκρατικό προγραμματισμό, σύστημα διαχείρισης αμερόληπτο και αποτελεσματικό, ώστε να κατανέμονται ισόρροπα τα οφέλη στις Περιφέρειες – στόχους, να θεμελιώνεται η κοινωνική συνοχή και η μακροχρόνια βάση της ανάπτυξης, ώστε να αμβλύνονται οι ανισότητες του πρωτογενή τομέα (Τσέκος, 2012, 2005).

Ειδικότερα, ο στρατηγικός σχεδιασμός για την τόνωση του πρωτογενούς τομέα των 13 Περιφερειών, σε συνάρτηση με την οικονομική κατάστασή τους, πρέπει να έχει σαν στόχο την προώθηση της ανάπτυξης και τη διαρθρωτική προσαρμογή αυτών που βρίσκονται σε καθυστέρηση (Αποστολόπουλος, Καλδής, Γαλάτουλας, 2010). Η αναδιάρθρωση είναι απαραίτητη στις περιφέρειες των παραμεθόριων περιοχών ή τμημάτων περιφερειών που έχουν πληγεί από βιομηχανική παρακμή (Αργύρης, 2009, Πέτρου, 2008). Εξίσου σπουδαία στον προγραμματισμό είναι η καταπολέμηση της μακροχρόνιας ανεργίας στον κλάδο, με διευκόλυνση της επαγγελματικής αποκατάστασης των νέων και των προσώπων που απειλούνται με αποκλεισμό από την αγορά εργασίας του πρωτογενούς τομέα (Ιωσηφίδης, Τερκενλή, Χωριανόπουλος, 2007, Καρανικόλας, Ζωγραφάκης, Μαρτίνο, 2008, Παπακωνσταντινίδης, 1993).

Κατ' αυτό τον τρόπο, θα επέλθει η διευκόλυνση της προσαρμογής των εργαζομένων στις μεταβολές της γεωργίας, αλιείας, δασοκομίας κ.λπ. και στην εξέλιξη των συστημάτων παραγωγής (Χριστοφάκης, 2001). Η Κοινή Αγροτική

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Πολιτική (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016) της Ε.Ε. πρέπει να τεθεί ως στόχος επιτάχυνσης της προσαρμογής των αγροτικών διαρθρωτικών αλλαγών στην προοπτική μεταρρύθμισής της, λειτουργώντας παράλληλα και συμπληρωματικά με την εθνική περιφερειακή πολιτική του πρωτογενούς τομέα (Καρανικόλας, Ζωγραφάκης, Μαρτίνος, 2008, Κιτσομπανίδης, Καμενίδης, 2003), με την ρύθμιση της οικονομικής κατάστασης των περιφερειών μπορεί να πραγματοποιηθεί είτε με δανεισμό είτε με επιχορήγηση είτε με ίδιους πόρους είτε με ανακατανομή των πόρων (Γεωργακόπουλος, 2012).

5.2. Συμπεράσματα: Περιορισμοί και πρόταση πολιτικής

Εκτιμούμε ότι παρότι από νομοθετικής πλευράς οι αρμοδιότητες των 13 Περιφερειών περιλαμβάνουν τον απαιτούμενο βαθμό αυτοτέλειας και αυτονομίας διαχείρισης του πρωτογενούς τομέα, σε συνθήκες πραγματικές εμφανίζονται αποδυναμωμένες και δεν μπορούν να αξιοποιήσουν το υπάρχων θεσμικό πλαίσιο.

Ως εκ τούτου, η οικονομική τους κατάσταση δεν βρίσκεται στο σημείο που θα έπρεπε, ενώ και ο πρωτογενής τομέας κατά συνέπεια δεν είναι ανεπτυγμένος. Κυριαρχούν τα διαρθρωτικά προβλήματα, με αποτέλεσμα ο πρωτογενής τομέα να συμβάλει σε πολύ μικρό ποσοστό στο εθνικό ΑΕΠ. Αυτό όμως έρχεται σε αντίθεση με το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελεί μια κατεξοχήν αγροτική χώρα, με ιδιαίτερη βαρύτητα στην πρωτογενή παραγωγή, λόγω γεωγραφικής θέσης, γεωμορφολογικών συνθηκών και πολιτισμικών δεδομένων που τη συνδέει με τη γη και τα παράγωγά της.

Από την επεξεργασία των διαθέσιμων στοιχείων προκύπτει το περιφερειακό πρόβλημα της χώρας, όπου συνυπάρχουν περιφερειακές οικονομίες δύο ταχυτήτων: από τη μία υπάρχουν οι νότιες Περιφερειακές Ενότητες, που παράγουν το υψηλότερο Α.Ε.Π. της χώρας και ένα από τα υψηλότερα της Ε.Ε. (όμως χάρη στον τριτογενή τομέα), ενώ από την άλλη οι βόρειες Π.Ε., με τα χαμηλότερα εθνικά ποσοστά Α.Ε.Π. και μέσα στα 20 χαμηλότερα της Ευρώπης, που δεν αξιοποιούν τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα στον πρωτογενή τομέα συντηρώντας τα διαρθρωτικά προβλήματα της πρωτογενούς παραγωγής. Σε αυτό προστίθεται ο πολιτικός παράγοντας που δεν

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα και ο γεωγραφικός παράγοντας των απομακρυσμένων από τα μητροπολιτικά κέντρα περιοχών.

Έτσι, παρατηρούνται αποδυναμωμένες περιφερειακές οικονομίες και έντονη εξάρτηση από άλλους παράγοντες, αντί της αυτονομίας που θα μπορούσε να προσφέρει η ενασχόληση με τον πρωτογενή τομέα. Από τη μία, το υψηλό ποσοστό ανεργίας και από την άλλη οι διαθέσιμοι αναξιοποίητοι πρωτογενείς πόροι, δημιουργούν το πρόβλημα ανισοτήτων και υπανάπτυξης του Τομέα των 13 Περιφερειών της χώρας.

Η παρούσα οικονομική κρίση επηρέασε σημαντικά τον πρωτογενή τομέα, παρά το βαθμό ανθεκτικότητάς του με βάση τα ελληνικά δεδομένα. Το μεγαλύτερο δείκτη ανθεκτικότητας παρουσιάζουν οι Περιφέρειες Αττικής, Νοτίου Αιγαίου και Κρήτης, που όμως λόγω κρίσης ο δείκτης είναι μειωμένος σε σχέση με τα δεδομένα προ κρίσης. Οι περιφέρειες Αττικής και Ν. Αιγαίου παρουσίασαν το μεγαλύτερο επίπεδο παραγωγικότητας και μικρές μεταβολές στο εργατικό δυναμικό του πρωτογενούς τομέα, δείχνοντας να επηρεάζονται λιγότερο σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες επιρροή της κρίσης. Η σταθερότητα αυτή φαίνεται καθ' όλη τη διάρκεια της μελέτης και σε όλα τα μεγέθη. Η αύξηση της παραγωγικότητας εν καιρώ κρίσης, όμως, προορίζεται για εσωτερική κατανάλωση και όχι για εξωτερική προώθηση, με αποτέλεσμα οι εξαγωγές κατά την τελευταία δεκαετία να παραμένουν σε συγκριτικά χαμηλά επίπεδα. Η κρίση αποκάλυψε την έλλειψη εθνικής στρατηγικής, ειδικότερα εάν αναλογιστούμε την παράδοση της Ελλάδας στην πρωτογενή παραγωγή και, άρα, εκτιμούμε ότι θα έπρεπε να δοθεί προτεραιότητα στην πρόληψη ή ανάκαμψη του πρωτογενούς τομέα στις 13 περιφέρειες.

Επομένως, ο συνδυασμός των δύο τομέων, πρωτογενούς και τριτογενούς παραγωγής, είναι το σημείο που θα βοηθήσει την έξοδο του πρωτογενούς τομέα των 13 περιφερειών από την κρίση, από τη στιγμή που μόνος του δεν μπορεί να ανταπεξέλθει στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των περιφερειών και λόγω κρίσης και λόγω αδυναμίας γενικότερης στη χώρα.

Συνεπώς, θα πρέπει το σύνολο των περιφερειών να αξιοποιήσει τα εργαλεία του αναπτυξιακού σχεδιασμού και τα επιμέρους τοπικά συγκριτικά πλεονεκτήματα, αλλά και να αναπτύξει, όπου είναι δυνατόν συγκριτικά πλεονεκτήματα στον πρωτογενή

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

τομέα. Αυτό θα δώσει εργασιακή ώθηση στον άνεργο πληθυσμό και θα δημιουργήσει ένα μηχανισμό παραγωγής πρωτογενούς κεφαλαίου που συνεχώς θα αυτό-ενισχύεται. Έτσι, θα τονωθεί η παραγωγικότητα, η ανθεκτικότητα σε δομικές μεταβολές, όπως η παρούσα κρίση, διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο δυναμικών εξαγωγών και εξωστρεφούς επιχειρηματικότητας.

Το μέλλον του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα θα εξαρτηθεί από τον τρόπο που θα αντιδράσει η κοινωνία των πολιτών και η κεντρική κυβερνητική στρατηγική, έχοντας κατά νου ότι για να βελτιωθεί η αποδοτικότητα του εγχώριου πρωτογενούς προϊόντος απαιτείται οικονομική, κοινωνική, και οργανωτική αναδιάρθρωση.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε ως συμπέρασμα της παρούσας διπλωματικής εργασίας να προτείνουμε για την βελτίωση της αναπτυξιακής υστέρησης του πρωτογενούς τομέα στην Ελλάδα, στις 13 περιφέρειες της χώρας, τα εξής μέτρα και κατευθύνσεις:

- ❖ Αύξηση του μεγέθους των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν αποδοτικά οι σύγχρονες παραγωγικές μέθοδοι.
- ❖ Οριζόντια και καθετοποιημένη διασύνδεση των υποκλάδων της γεωργίας, κτηνοτροφίας, αλιείας, δασοκομίας σε παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών οργανωμένα και σαν ένα ενιαίο πρωτογενές προϊόν. Το ως άνω μπορεί να προωθηθεί και να εξελιχθεί σαν το ενιαίο εγχώριο προϊόν της χώρας ως τόπος προορισμού. Ο αγροτικός τουρισμός μπορεί να συνδυαστεί με τον τουρισμό γενικότερα και να γίνει αυτοσκοπός και μέσον αύξησης του ΑΕΠ.
- ❖ Βελτίωση του παραγωγικού εξοπλισμού, τόσο σε επίπεδο υποδομών, όσο σε επίπεδο παραγωγής, δικτύωσης, αλλά και σε συλλογικό επίπεδο.
- ❖ Δια βίου μάθηση απασχολούμενου στον πρωτογενή τομέα πληθυσμού, με προγράμματα κατάρτισης και επιμόρφωσης.
- ❖ Παροχή στήριξης στον απασχολούμενο πληθυσμό στον πρωτογενή τομέα σε τεχνικά και οικονομικά θέματα.

Με βάση τη σημαντικότητα του πρωτογενούς τομέα στην ελληνική περιφέρεια, η χάραξη της εθνικής και περιφερειακής πολιτικής πρέπει να επικεντρώσει στις αγροτικές περιοχές για δύο λόγους: α) γιατί αυτές βασίζουν την οικονομία τους στον πρωτογενή τομέα και β) επειδή τείνουν να παρουσιάζουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

όταν τον αξιοποιούν περισσότερο (Giannakis, Bruggeman, 2015, Polyzos, Arabatzis, 2005).

Η περιφερειακή ανασυγκρότηση δεν συνδέεται απαραίτητα με περισσότερη αστικοποίηση (Brakman et al., 2015, αναφέρεται στους Giannakis, Bruggeman, 2015). Ωστόσο, η μακροπρόθεσμη επιτυχία των αγροτικών περιοχών στη συμβολή τους στο ΑΕΠ εξαρτάται από ορισμένους βασικούς παράγοντες όπως οι φυσικοί πόροι, η πράσινη ανάπτυξη, η καινοτομία, το ανθρώπινο κεφάλαιο, οι υποδομές, η οικονομική ποικιλομορφία και η στήριξη πολιτικών (Psycharis, Kallioras, 2014).

Γι' αυτό, η τρέχουσα ατζέντα περιφερειακής πολιτικής της στρατηγικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2020 προς μια Ευρώπη χωρίς αποκλεισμούς, έξυπνη και αειφόρο βασίζεται στην αποτελεσματική χρήση των εδαφικών πόρων και των τοπικών πόρων για την περαιτέρω ενίσχυση των τοπικών αντιδράσεων και τη μείωση της ευπάθειας σε εξωτερικούς παράγοντες (Monastiriotis, Kallioras, Petrakos, 2014, Psycharis, Kallioras, 2014).

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Aggarwal, V. K., & Evenett, S. J. (2012). Industrial policy choice during the crisis era. *Oxford Review of Economic Policy*, 28(2), 261–283.
<https://doi.org/10.1093/oxrep/grs017>
- Aglietta, M. (1997). *Régulation et crises du capitalisme* (Nouv. éd. rev. et corr., augm. d'une postface inéd). Paris: Jacob.
- Annoni, P., Dijkstra, L., Gargano, N., European Commission, & Directorate-General for Regional and Urban Policy. (2017). *The EU regional competitiveness index 2016*.
- Balland, P.-A., Boschma, R., Crespo, J., & Rigby, D. L. (2018). Smart specialization policy in the European Union: relatedness, knowledge complexity and regional diversification. *Regional Studies*, 0(0), 1–17.
- Barff, R. A., & Iii, P. L. K. (1988). Dynamic Shift-Share Analysis. *Growth and Change*, 19(2), 1–10. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2257.1988.tb00465.x>
- Bhawsar, P., & Chattopadhyay, U. (2015). Competitiveness: Review, Reflections and Directions. *Global Business Review*, 16(4), 665–679.
- Bitzenis, A., Vlachos, V., & Schneider, F. (2016). An Exploration of the Greek Shadow Economy: Can Its Transfer into the Official Economy Provide Economic Relief Amid the Crisis? *Journal of Economic Issues*, 50(1), 165–196.
- Boudeville, J. R. (1974). *Problems of regional economic planning*. Edinburgh: Univ. Press.
- Bresser-Pereira, L. C. (2010). The global financial crisis and a new capitalism? *Journal of Post Keynesian Economics*, 32(4), 499–534.
<https://doi.org/10.2753/PKE0160-3477320401>
- Bristow, et al., 2013. *Economic Crisis: Resilience of Regions ESPON ECR2, Applied Research 2013/124/2012, Inception Report* [διαθέσιμο στο: http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/ECR2/ECR2_inception_report.pdf]
- Buheji, M., (2013). *Understanding the Power of Resilience Economy: An Inter-Disciplinary Perspective to Change the World Attitude to Socio-Economic Crisis*, Author House UK
- Caraveli, H., Tsionas, E., 2012. *Economic Restructuring, Crises and the Regions: The Political Economy of Regional Inequalities in Greece*, Hellenic Observatory, European Institute, Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, Paper No.61 [διαθέσιμο στο : <http://eprints.lse.ac.uk/44882/1/GreeSE%20No61.pdf>].
- Christodoulakis, N. (2010). Crisis, Threats and Ways Out for the Greek Economy. *Cyprus Economic Policy Review*, 4(1), 89–96.
- Dantsis, T., Loumou, A., Giourga, C., 2009. *Organic Agriculture's Approach towards Sustainability; Its Relationship with the Agro-Industrial Complex, A Case Study in Central Macedonia, Greece*, *Agric Environ Ethics*, 22, p.197–216.

- Dunford, M., & Perrons, D. (1994). Regional Inequality, Regimes of Accumulation and Economic Development in Contemporary Europe. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 19(2), 163–182.
<https://doi.org/10.2307/622752>
- Eurostat, 2017. *Employment Statistics* [διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics].
- Eurostat, 2017. *GDP at regional level* [διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Special%3ASearch&profile=default&search=regional+gdp&fulltext=Search>].
- Eurostat, 2017. *Three Greek Regions Rank Among the 20 Poorest in E.U.* [διαθέσιμο στο: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Special%3ASearch&search=greece>].
- Ficenec, S., 2010. *Building Regional Economic Resilience: What Can We Learn from Other Fields?*, George Washington Institute of Public Policy, Working Paper 43
- Gialis, S., Tsampra, M., 2015. *The diverse regional patterns of atypical employment in Greece: Production restructuring, re/deregulation and flexicurity under crisis*, Geoforum, Vol. 62, p. 175 – 187.
- Giannakis, E., Bruggeman, A., 2015. *Economic crisis and regional resilience: Evidence from Greece, Papers in Regional Science*.
- Giannitsis, T., & Zografakis, S. (2015). *Greece: Solidarity And Adjustment In Times Of Crisis* (IMK Studies No. 38–2015). IMK at the Hans Boeckler Foundation, Macroeconomic Policy Institute. Ανακτήθηκε από <https://ideas.repec.org/p/imk/studie/38-2015.html>
- Giannitsis, T., & Zografakis, S. (2015). *Greece: Solidarity And Adjustment In Times Of Crisis* (IMK Studies No. 38–2015). IMK at the Hans Boeckler Foundation, Macroeconomic Policy Institute.
- Gillis, M., Dwight, P., Roemer, M., Snodgrass, D., 2011. *Οικονομική της Ανάπτυξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Greenspan, A. (2008). *The age of turbulence: adventures in a new world*. London: Penguin.
- Grinin, L., & Korotayev, A. (2010). Will the Global Crisis Lead to Global Transformations? The Coming Epoch of New Coalitions. *Journal of Globalization Studies*, 1(2), 166–183.
- Ioannides, Y. M., & Pissarides, C. A. (2015). Is the Greek Crisis One of Supply or Demand? *Brookings Papers on Economic Activity*, 2015(2), 349–373.
<https://doi.org/10.1353/eca.2015.0004>
- Judeu, V. M., 2015. *Nowadays Aspects Regarding the Level of Regional Disparities Analysis, Business and Leadership*, Nr.1, p. 29-38
- Karoulia, S., Gaki, E., Kostopoulou, S., Lagos, D., 2015. *Greek tourism sector and signs of resilience*
- Kasimis, C., 2010. *Demographic trends in rural Europe and international migration to rural areas*
- Katsimi, M., & Moutos, T. (2010). EMU and the Greek crisis: The political-economy perspective. *European Journal of Political Economy*, 26(4), 568–576.
<https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2010.08.002>

- Kyrkilis, D., & Semasis, S. (2012). Agriculture and Regional Development in Greece. Στο *Proceedings of European Regional Society Association (ERSA) Congress 2012*. Bratislava.
- Lesser, I., 2009. *Παγκόσμιες Τάσεις, Περιφερειακές Συνέπειες*, Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση
- Maurer, A., 2016. *New Perspectives on Resilience in Socio-Economic Spheres*, Springer
- Monastiriotis, V., Kallioras, D., Petrakos, G., 2014. *The regional impact of EU association agreements: lessons for the ENP from the CEE experience*, LSE 'Europe in Question' Discussion Paper Series
- Peneder, M. (2016). Competitiveness and industrial policy: from rationalities of failure towards the ability to evolve. *Cambridge Journal of Economics*, 829–858.
- Petrakos, G., & Artelaris, P. (2008). Regional Inequalities in Greece. Στο H. Coccossis & Y. Psycharis (Επιμ.), *Regional Analysis and Policy* (σσ. 121–139). Heidelberg: Physica-Verlag HD. https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2086-7_6
- Petrakos, G., Artelaris, P., Kallioras, D., 2015. *Debt-led convergence in the European Union*, Discussion Paper Series, 21(1), p.1-18
- Pieterse, J. N. (2011). Global Rebalancing: Crisis and the East-South Turn: *Global Rebalancing and the East-South Turn. Development and Change*, 42(1), 22–48.
- Polyzos, S., Arabatzis, G., 2005. *Labor Productivity of the Agricultural Sector in Greece: Determinant Factors and Interregional Differences Analysis*, Discussion Paper Series, 11(12) p. 209-226
- Polyzos, S., Tsiotas, D., & Sdrolias, L. (2013). Evaluating the Differences in the Greek Regional Productivity, by Applying Shift-Share analysis. Παρουσιάστηκε στο 7th Annual International Conference in Management of International Business and Economic Systems (MIBES), Technological Educational Institute (T.E.I) of Larissa, Larissa - Greece.
- Psycharis, Y., Kallioras, D., & Pantazis, P. (2014). Economic crisis and regional resilience: detecting the 'geographical footprint' of economic crisis in Greece. *Regional Science Policy & Practice*, 6(2), 121–141. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12032>
- Psycharis, Y., Kallioras, D., 2014. *Economic crisis and regional resilience: detecting the 'geographical footprint' of economic crisis in Greece*, Regional Science Policy & Practice , Volume 6 Number 2.
- Reggiani, A., de Graaff, T., Nijkamp, P., 2001. *Resilience: An Evolutionary Approach to Spatial Economic Systems*, Tinbergen Institute Discussion Paper, No. 01-100/3.
- Röhn, O. et al., 2015. *Economic resilience: A new set of vulnerability indicators for OECD countries*, OECD Economics Department Working Papers, No. 1249, OECD Publishing, Paris.
- Vlados, C., Deniozos, N., Chatzinikolaou, D., & Demertzis, M. (2018). Towards an Evolutionary Understanding of the Current Global Socio-economic Crisis and Restructuring: From a Conjunctural to a Structural and Evolutionary Perspective. *Research in World Economy*, 9(1), 15–33.

- Αποστολόπουλος, Κ., Καλδής, Π., Γαλάτουλας, Ι., 2010. *Αγροτική Οικονομική – Κόστος – Οικονομικό Αποτέλεσμα – Ανταγωνιστικότητα*, Αθήνα : Εκδόσεις Ελληνοεκδοτική
- Αργύρης, Α., 2009. *Οικονομική του Χώρου, Τόμος ΙΙ. Αστική Οικονομική, Θεσσαλονίκη* : Εκδόσεις Αφών Κυριακίδη
- Βαρσακέλης, Ν., Κουτσογιάννης, Χ., Ζήκου, Ε., 2010. *Αυτοδιοίκηση και Επιχειρηματικότητα*, Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Μάρκου και ΣΙΑ Ε.Ε.
- Γεωργακόπουλος, Θ., 2012. *Εισαγωγή στη Δημόσια Οικονομική*, Αθήνα : Εκδόσεις Μπένου
- Γιώτη – Παπαδάκη, Ο., 2011. *Εισαγωγή στην Οικονομική Γεωγραφία*, Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική
- Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Ανάπτυξης 2014 – 2020, 2017. (διαθέσιμο στο <https://www.espa.gr/el/Pages/default.aspx>)
- Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2011. *Απογραφή Πληθυσμού – Κατοικιών 2011* [διαθέσιμο στο: <http://www.statistics.gr/el/2011-census-pop-hous>].
- Ελληνικό Κοινοβούλιο, 2017. *Σύνταγμα, Άρθρο 102 : Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης* [διαθέσιμο στο: <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagma/article-106/>].
- Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.elgo.gr/>].
- Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Αλιείας και Θάλασσας 2014 – 2020, 2017 [διαθέσιμο στο : <http://www.pamth.gov.gr/index.php/2014-10-24-08-10-4/2012-12-20-11-20-27/2016-10-21-09-01-02/2013-01-08-08-12-45/105968-banner>].
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016. *Η Κοινή Γεωργική Πολιτική στην Ελλάδα*, [διαθέσιμο στο : https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/cap-in-your-country/pdf/el_el.pdf].
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017. *Η Κοινή Γεωργική Πολιτική στην Ελλάδα*, [διαθέσιμο στο : https://ec.europa.eu/agriculture/cap-in-your-country_el].
- Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, 2015. *Η Ελληνική Οικονομία, 2/15*, Τριμηνιαία Έκθεση, αρ. τεύχ. 80, [διαθέσιμο στο: http://iobe.gr/docs/economy/ECO_Q2_15_REP_GR.pdf].
- Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, 2015. *Η Ελληνική Οικονομία, 1/15*, Αρ. Τεύχους 79 [διαθέσιμο στο: <http://iobe.gr>].
- Ινστιτούτο Εξαγωγικών Ερευνών και Σπουδών Σύνδεσμος Εξαγωγέων Βορείου Ελλάδος [διαθέσιμο στο: https://www.seve.gr/wp-content/uploads/2016/10/%CE%A0%CE%95%CE%A1%CE%99%CE%A6%CE%95%CE%A1%CE%95%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%91_2011-15_short.pdf]
- Ινστιτούτο Εργασίας Γενικής Συνέλευσης Εργαζομένων Ελλάδος, 2014. *Οικονομική Κρίση και παραγωγική αναδιάρθρωση στην Ελλάδα*, [διαθέσιμο στο: <http://inegsee.gr/wp-content/uploads/2015/05/meleth-28.pdf>].
- Ινστιτούτο Συνδέσμου Ελληνικών Τουριστικών Επιχειρήσεων, 2017. *Στατιστικά Στοιχεία Περιφερειών* [διαθέσιμο στο: <http://www.insete.gr/el-gr/Dashboard/Στατιστικά/Στατιστικά-Στοιχεία>].
- Ιωσηφίδης, Θ., Τερκενλή, Θ., Χωριανόπουλος, Ι., 2007. *Ανθρωπογεωγραφία : Άνθρωπος, Κοινωνία και Χώρος*, Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική
- Κακδέρη, Χ., Τασοπούλου, Ν., 2015. *Περιφερειακή οικονομική ανθεκτικότητα: η περίπτωση της Δυτικής Μακεδονίας*, Εισήγηση στο Μεταπτυχιακό Φόρουμ για την ‘Κρίση και την Ανάπτυξη’ των ερευνητικών Μονάδων ΕΜΧΑ/ΑΠΘ και ΕΜΠΑΠ/ΠΑΜΑΚ.

- Καλαϊτζιδάκης, Π., Καλυβίτης, Σ., 2008. *Οικονομική Μεγέθυνση*, 2^η Έκδ., Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική
- Καλλιώρας, Δ., 2011. *Η Έννοια της Ανθεκτικότητας στην Περιφερειακή Επιστήμη*, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 17(4): 69-86.
- Καλλιώρας, Δ., 2018. *Στοιχεία για την ανθεκτικότητα του Πρωτογενή Τομέα κατά την περίοδο 1988 – 2017* (ανακτήθηκε με ηλεκτρονικό ταχυδρομείο)
- Καλλιώρας, Δ., Πανταζής, Π., Ψυχάρης, Ι., 2016. *Χωρική ανάπτυξη και ανθρώπινο δυναμικό: νέες θεωρητικές προσεγγίσεις και η εφαρμογή τους στην Ελλάδα*, Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική
- Καραγιάννης, Σ., Έξαρχος, Γ., 2015. *Τουριστική Ανάπτυξη*, Αθήνα : Εκδόσεις Δίαυλος
- Καραμούζης, Ν., Χαρδούβελης, Γ., 2011. *Από τη διεθνή κρίση στην κρίση της ευρωζώνης και της Ελλάδας*, Αθήνα : Εκδόσεις Λιβάνη
- Καρανικόλας, Π., Ζωγραφάκης, Στ., Μαρτίνο, Ν., 2008. *Εισοδηματικές αποκλίσεις και επίπεδα ευημερίας αγροτικών και μη αγροτικών νοικοκυριών*, Ελληνική Γεωργία και Αγροτική Πολιτική, σελ. 59 – 77, Αθήνα : Ακαδημία Αθηνών
- Κιτσομπανίδης, Γ., Καμενίδης, Χ., 2003. *Αγροτική οικονομική*, Θεσσαλονίκη : Εκδόσεις Ζήτη
- Κορλιούρος, Η., 2011. *Διαδρομές στις Θεωρίες του Χώρου*, Αθήνα : Εκδόσεις Προπομπός
- Κυβέλου, Σ., 2010. *Από τη Χωροταξία στη Χωροδιαχείριση*, Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική
- Λαγός, Δ., 2007. *Θεωρίες Περιφερειακής Οικονομικής Ανάπτυξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική
- Λαδιάς, Χ., 2013. *Το Σύγχρονο Θεσμικό Πλαίσιο της Περιφερειακής Ανάπτυξης στην Ελλάδα*, Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση
- Λαδιάς, Χ., 2015. *Οι Ευρωπαϊκές Περιφέρειες Σήμερα*, Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση
- Μακρυνδημήτρης, Α., Πραβίτα, Μ. – Η., 2012. *Δημόσια Διοίκηση. Στοιχεία Διοικητικής Οργάνωσης*, Τόμος Ι, Αθήνα : Εκδόσεις Σάκκουλας
- Νικολαΐδης, Ε., 2016. *Μύθοι και στερεότυπα για τον αγροτικό χώρο : η γεωγραφική διάσταση*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Τ. 125, σ. 21 – 40.
- Παϊταρίδης, Δ., 2015. *Η εξέλιξη της παραγωγικότητας και οι επιπτώσεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας*, Μελέτες (Studies) / 42, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Παρατηρητήριο και Κοινωνικών Εξελιξων
- Παπαδασκαλόπουλος, Α., 2009. 2^η Έκδ., *Πρότυπα και Πολιτικές Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Τσακουρίδου
- Παπαδασκαλόπουλος, Α., Χριστοφάκης, Μ., 2016. *Περιφερειακός Προγραμματισμός και Αναπτυξιακός Σχεδιασμός*, Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση
- Παπακωνσταντινίδης, Λ., 1993. *Αγροτουρισμός*, Αθήνα : Εκδόσεις Δωρικός
- Παπακωνσταντινίδης, Λ., 2002. *Ενυασητοποιημένη τοπική κοινωνία*, Αθήνα : Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Παπακωνσταντινίδης, Λ., 2005. *Ενυασητοποιημένη Τοπική Κοινωνία*, Αθήνα : Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Παπακωνσταντινίδης, Λ., 2005. *Στρατηγική Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης*, Αθήνα : Εκδόσεις Τυπωθήτω
- Παπακωνσταντινίδης, Λ., 2007. *Διαπραγμάτευση και Τοπική Ανάπτυξη*, Αθήνα : Εκδόσεις Gutenberg
- Παπακωνσταντινίδης, Λ., 2007. *Κοινωνική Ανάπτυξη και Κοινοτική Συνοχή*, Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση

- Παπακωνσταντινίδης, Λ., 2008. *Η ανάδυση της κοινωνικής οικονομίας*, Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση
- Παπακωνσταντινίδης, Λ., 2009. *Η ιδεολογία στο χρόνο μέσα από εκφάνσεις του πολιτιστικού φαινομένου*, Αθήνα : Εκδόσεις Σταμούλης
- Παπακωνσταντινίδης, Λ., 2010. *Κοινωνική Αειφόρος Ανάπτυξη*, Αθήνα : Εκδόσεις Ίων
- Παπασιώτη, Ζ., 2013. *Η Πολιτική Συνοχής της Ε.Ε.*
- Παρόλας, Β., 2018. *Πρακτικά 1^ο Συνεδρίου ΣΑΣΟΕΕ, ΚΑΠ και Συνεταιρισμοί* .
- Πασσάς, Α., 2012. *Η Εθνική Δημόσια Διοίκηση στην Ευρωπαϊκή Ενωσιακή Πολιτική Διαδικασία*, Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση
- Περιφέρεια Ανατολικής Μακεδονίας – Θράκης, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.pamth.gov.gr/>].
- Περιφέρεια Αττικής, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.patt.gov.gr/site/>].
- Περιφέρεια Βορείου Αιγαίου, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.pvaigaiou.gov.gr/web/guest/home>].
- Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.pde.gov.gr/gr/index.php>].
- Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.pdm.gov.gr/>].
- Περιφέρεια Ηπείρου, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.php.gov.gr/>].
- Περιφέρεια Θεσσαλίας, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.thessaly.gov.gr/>].
- Περιφέρεια Ιονίων Νήσων, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://pin.gov.gr/homepage.php>].
- Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, 2017. *Το Περιφερειακό Σύστημα της Περιφέρειας κατά Τομέα Παραγωγής* [διαθέσιμο στο: http://3kps.pepkm.gr/c/portal/layout?p_1_id=1.1&p_p_id=GN_CHAPTERS&p_p_action=0&p_p_state=maximized&p_p_mode=view&GN_CHAPTERS_struts_action=%2Fext%2Fchapters%2Fview_chapter&GN_CHAPTERS_chapter_id=20&GN_CHAPTERS_language=el_GR&GN_CHAPTERS_parent_chapter=16&GN_CHAPTERS_course_id=3&GN_CHAPTERS_].
- Περιφέρεια Κρήτης, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.crete.gov.gr/index.php?lang=el#.Wjf75dJl9dg>].
- Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.pnai.gov.gr/>].
- Περιφέρεια Πελοποννήσου, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://ppel.gov.gr/>].
- Περιφέρεια Στερεάς Ελλάδας, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.pste.gov.gr/>].
- Πετράκος, Γ., Ψυχάρης, Γ., 2004. *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική
- Πετράκος, Γ., Ψυχάρης, Γ., 2016. *Περιφερειακή Ανάπτυξη στην Ελλάδα*, Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική
- Πέτρου, Μ., 2008. *Μετανάστες, γεωργική εργασία και παραγωγοί. Πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και το οδοιπορικό των συμβιωτικών σχέσεων σε μια αγροτική κοινότητα*, στο Ζακοπούλου, Ε, Κασίμης, Χ., Λουλούδης, Λ., «Αγροτικότητα, κοινωνία και χώρος, Αθήνα : Εκδόσεις Πλέθρον, σ. 137 – 161
- Πολύζος, Σ., 2011. *Περιφερειακή Ανάπτυξη*, Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική
- Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας, 2017 [διαθέσιμο στο: http://www.patt.gov.gr/site/big_files/170717_programma_aa.pdf].
- Ράντου, Σ., - Αλ., 2012. *Η Συμβολή της Γεωργίας και της Αλιείας στην Έξοδο από την κρίση*, Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet.
- Ρέππας, Π., 2015. *Οικονομική Ανάπτυξη*, 3^η Έκδ., Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση
- Σέμος, Α., 2011. *Ευρωπαϊκή Ένωση και Κοινή Αγροτική Πολιτική*, Αθήνα : Εκδόσεις Ζήτη

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

- Τομεακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα *Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία*, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.antagonistikotita.gr/epanek/>].
- Τράπεζα της Ελλάδος, 2017 [διαθέσιμο στο: <http://www.bankofgreece.gr/Pages/default.aspx>].
- Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2012. *Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης της Ελλάδας 2007 – 2013* [διαθέσιμο στο: http://www.agrotikianaptixi.gr/Uploads/Files/rdp10_modif_29052012.pdf%20].
- Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, 2016. *Κοινή Αγροτική Πολιτική του ΥπΑΑΤ*, [διαθέσιμο στο: <http://www.minagric.gr/index.php/el/the-ministry-2/agricultural-policy/koinagrotropolitik>].
- Υπουργείο Εσωτερικών, 2017. *Περιφέρειες της Ελλάδος* [διαθέσιμο στο: <http://www.ypes.gr/el/Regions/Aytodioikhsh/Perifereies/>].
- Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης & Αποκέντρωσης, Κεντρική Ένωση Δήμων & Κοινοτήτων, Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης & Αυτοδιοίκησης, 2006. *Νόμος 3463 Κώδικας Δήμων & Κοινοτήτων*, Αθήνα : Εκδόσεις Ελληνικής Εταιρείας Ανάπτυξης & Αυτοδιοίκησης
- Φύλλο Ελληνικής Κυβερνήσεως 87, 2010. *Νόμος υπ' αριθμόν 3852, Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης* [διαθέσιμο στο: www.eetaa.gr].
- Χλέπας Ν., - Κ., 2005. *Ο Δήμαρχος ως αιρετός ηγέτης*, (Τόμος Α'), Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση
- Χριστοφάκης, Σ., Μ., 2001. *Τοπική Ανάπτυξη και Περιφερειακή Πολιτική*, Αθήνα : Εκδόσεις Παπαζήση

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Παράρτημα

1.Υπολογισμένη ανθεκτικότητα των περιφερειών και περιφερειακών ενοτήτων με βάση την απασχόληση

Έτος	Ανατολική Μακεδονία & Θράκη Πρωτογενής	Ανατολική Μακεδονία & Θράκη Δευτερογενής	Ανατολική Μακεδονία & Θράκη Τριτογενής	Αττική Πρωτογενής	Αττική Δευτερογενής	Αττική Τριτογενής	Βόρειο Αιγαίο Πρωτογενής	Βόρειο Αιγαίο Δευτερογενής
1988	107,3	46,5	74,9	19,5	388,5	828,0	19,2	12,0
1989	109,8	49,4	78,4	19,7	393,5	857,8	15,6	10,0
1990	102,6	48,2	82,8	18,2	394,9	890,6	13,0	10,7
1991	100,4	47,6	86,5	16,4	389,4	909,8	12,7	10,6
1992	101,0	48,6	85,3	17,4	395,0	938,1	17,3	10,6
1993	113,7	44,4	84,1	15,2	376,5	956,4	15,1	10,5
1994	103,7	41,2	88,6	14,4	376,6	985,1	12,3	11,5
1995	100,1	41,4	90,7	14,9	377,3	1.009,7	15,0	11,1
1996	102,6	43,0	95,0	14,9	359,7	1.027,1	15,5	12,0
1997	92,3	41,2	97,0	13,5	355,9	1.037,5	13,2	10,7
1998	89,8	46,4	99,3	14,2	353,5	1.032,0	11,9	12,5
1999	86,5	47,6	96,0	16,6	350,3	1.044,8	14,3	11,7
2000	80,3	52,5	103,3	19,1	350,1	1.075,7	12,7	14,5
2001	76,7	53,7	104,6	20,1	381,8	1.148,6	12,1	13,6
2002	80,4	48,3	107,3	17,3	391,4	1.191,9	13,5	12,1
2003	76,9	47,2	111,5	13,8	392,0	1.215,0	10,1	12,5
2004	64,2	48,2	120,9	11,2	397,7	1.275,0	12,0	10,6
2005	61,7	48,5	122,1	10,4	395,2	1.296,7	12,4	11,5
2006	61,6	46,9	125,4	11,5	388,0	1.332,3	12,6	12,4
2007	59,8	46,0	130,7	11,4	404,1	1.331,2	11,8	12,0
2008	57,8	48,7	128,5	15,7	398,3	1.366,6	9,4	11,5
2009	61,0	41,2	130,3	16,2	375,0	1.362,2	9,1	10,6
2010	58,7	38,3	128,6	17,9	325,2	1.329,2	9,6	11,2
2011	56,0	28,9	121,4	17,7	270,7	1.252,0	7,4	9,8
2012	57,4	28,3	112,4	13,7	224,8	1.145,8	8,2	10,3
2013	57,9	25,7	103,7	12,7	192,7	1.106,6	9,3	7,4
2014	59,6	28,6	106,8	9,7	191,0	1.125,2	9,6	6,8
2015	56,4	25,0	116,5	13,0	195,4	1.127,5	12,3	6,6
2016	53,4	25,6	121,7	14,5	204,0	1.141,7	11,2	7,3

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

2017	52,0	27,4	126,4	14,0	219,5	1.132,5	12,4	7,7
Min	52,0	25,0	74,9	9,7	191,0	828,0	7,4	6,6
Max	113,7	53,7	130,7	20,1	404,1	1.366,6	19,2	14,5
Max-Min	61,7	28,7	55,8	10,5	213,1	538,6	11,8	8,0
Δείκτες	Ανατολική Μακεδονία & Θράκη Πρωτογενής	Ανατολική Μακεδονία & Θράκη Δευτερογενής	Ανατολική Μακεδονία & Θράκη Τριτογενής	Αττική Πρωτογενής	Αττική Δευτερογενής	Αττική Τριτογενής	Βόρειο Αιγαίο Πρωτογενής	Βόρειο Αιγαίο Δευτερογενής
1988	0,90	0,75	0,00	0,94	0,93	0,00	1,00	0,68
1989	0,94	0,85	0,06	0,95	0,95	0,06	0,69	0,43
1990	0,82	0,81	0,14	0,81	0,96	0,12	0,47	0,52
1991	0,78	0,79	0,21	0,65	0,93	0,15	0,45	0,51
1992	0,79	0,82	0,19	0,74	0,96	0,20	0,84	0,51
1993	1,00	0,68	0,17	0,53	0,87	0,24	0,65	0,50
1994	0,84	0,56	0,25	0,45	0,87	0,29	0,42	0,62
1995	0,78	0,57	0,28	0,50	0,87	0,34	0,64	0,57
1996	0,82	0,63	0,36	0,50	0,79	0,37	0,69	0,69
1997	0,65	0,56	0,40	0,36	0,77	0,39	0,50	0,52
1998	0,61	0,75	0,44	0,44	0,76	0,38	0,38	0,74
1999	0,56	0,79	0,38	0,66	0,75	0,40	0,58	0,65
2000	0,46	0,96	0,51	0,90	0,75	0,46	0,45	1,00
2001	0,40	1,00	0,53	1,00	0,90	0,60	0,40	0,89
2002	0,46	0,81	0,58	0,73	0,94	0,68	0,52	0,70
2003	0,40	0,77	0,66	0,40	0,94	0,72	0,23	0,75
2004	0,20	0,81	0,82	0,15	0,97	0,83	0,39	0,51
2005	0,16	0,82	0,85	0,07	0,96	0,87	0,43	0,62
2006	0,16	0,76	0,91	0,18	0,92	0,94	0,44	0,74
2007	0,13	0,73	1,00	0,17	1,00	0,93	0,37	0,68
2008	0,09	0,83	0,96	0,58	0,97	1,00	0,17	0,62
2009	0,15	0,56	0,99	0,62	0,86	0,99	0,14	0,51
2010	0,11	0,46	0,96	0,79	0,63	0,93	0,19	0,59
2011	0,07	0,14	0,83	0,77	0,37	0,79	0,00	0,40
2012	0,09	0,12	0,67	0,38	0,16	0,59	0,07	0,47
2013	0,10	0,03	0,52	0,29	0,01	0,52	0,17	0,10
2014	0,12	0,13	0,57	0,00	0,00	0,55	0,19	0,02
2015	0,07	0,00	0,75	0,32	0,02	0,56	0,41	0,00
2016	0,02	0,02	0,84	0,46	0,06	0,58	0,32	0,09
2017	0,00	0,08	0,92	0,41	0,13	0,57	0,43	0,14
Resilience Index	0,423	0,586	0,558	0,525	0,700	0,534	0,421	0,526

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Έτος	Βόρειο Αιγαίο Τριτογενής	Θεσσαλία Πρωτογενής	Θεσσαλία Δευτερογενής	Θεσσαλία Τριτογενής	Κρήτη Πρωτογενής	Κρήτη Δευτερογενής	Κρήτη Τριτογενής	Δυτική Ελλάδα Πρωτογενής
1988	36,4	107,2	60,4	97,1	93,1	29,7	74,3	127,2
1989	36,2	97,8	61,7	93,9	93,6	29,5	74,4	121,8
1990	39,2	92,5	63,2	100,9	96,0	30,4	72,3	117,1
1991	38,0	90,8	61,5	99,0	87,2	30,9	76,0	84,7
1992	35,7	85,7	59,5	100,1	84,7	30,6	79,1	86,2
1993	29,2	95,6	48,4	104,0	78,7	31,3	104,5	95,4
1994	28,3	98,5	47,2	110,9	74,0	31,7	108,4	98,7
1995	28,6	100,1	44,1	112,7	73,4	30,6	106,9	92,1
1996	31,5	100,0	49,3	118,5	84,7	28,1	109,5	97,2
1997	30,6	105,9	47,6	120,4	82,7	27,3	109,0	96,7
1998	39,6	86,1	56,9	134,1	80,3	35,3	129,3	89,7
1999	38,4	83,7	54,9	129,4	81,0	35,4	135,7	90,4
2000	38,2	85,3	51,1	136,8	74,9	37,6	141,4	90,6
2001	42,5	81,4	48,3	146,4	78,0	40,5	141,9	84,8
2002	41,6	78,5	54,0	147,3	74,7	40,4	136,2	79,1
2003	44,9	85,8	55,1	149,3	72,5	42,8	142,6	73,3
2004	47,4	74,2	63,6	167,7	55,6	41,7	160,9	60,5
2005	46,7	74,6	63,1	164,3	55,5	45,4	162,9	60,1
2006	46,5	65,9	62,6	172,6	54,9	46,8	167,4	57,4
2007	48,7	66,7	64,5	170,9	48,4	49,7	174,0	54,2
2008	49,8	61,7	66,7	175,6	43,0	52,8	174,6	53,2
2009	51,1	62,4	63,6	178,2	46,6	53,6	168,5	58,0
2010	50,8	70,9	50,5	171,9	53,9	44,4	162,5	57,5
2011	49,9	67,5	41,1	158,8	51,5	35,2	161,7	51,5
2012	47,7	62,5	39,9	145,1	48,3	30,1	145,5	54,3
2013	48,9	59,4	40,5	135,6	44,8	30,4	139,6	52,9
2014	45,9	62,6	36,8	134,2	34,9	29,9	147,4	51,0
2015	46,1	55,6	34,4	139,8	34,2	28,1	146,9	48,9
2016	48,9	52,5	37,6	142,6	32,6	27,7	160,2	50,2
2017	49,2	52,7	38,4	159,7	38,5	29,0	167,3	54,4
Min	28,3	52,5	34,4	93,9	32,6	27,3	72,3	48,9
Max	51,1	107,2	66,7	178,2	96,0	53,6	174,6	127,2
Max-Min	22,8	54,7	32,3	84,3	63,4	26,3	102,3	78,4
Δείκτες	Βόρειο Αιγαίο Τριτογενής	Θεσσαλία Πρωτογενής	Θεσσαλία Δευτερογενής	Θεσσαλία Τριτογενής	Κρήτη Πρωτογενής	Κρήτη Δευτερογενής	Κρήτη Τριτογενής	Δυτική Ελλάδα Πρωτογενής
1988	0,36	1,00	0,81	0,04	0,96	0,09	0,02	1,00
1989	0,35	0,83	0,85	0,00	0,96	0,08	0,02	0,93
1990	0,48	0,73	0,89	0,08	1,00	0,12	0,00	0,87

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Έτος	Δυτική Ελλάδα Δευτερογενής	Δυτική Ελλάδα Τριτογενής	Δυτική Μακεδονία Πρωτογενής	Δυτική Μακεδονία Δευτερογενής	Δυτική Μακεδονία Τριτογενής	Ήπειρος Πρωτογενής	Ήπειρος Δευτερογενής	Ήπειρος Τριτογενής
------	----------------------------	--------------------------	-----------------------------	-------------------------------	-----------------------------	--------------------	----------------------	--------------------

1991	0,43	0,70	0,84	0,06	0,86	0,14	0,04	0,46
1992	0,33	0,61	0,78	0,07	0,82	0,13	0,07	0,48
1993	0,04	0,79	0,43	0,12	0,73	0,15	0,32	0,59
1994	0,00	0,84	0,40	0,20	0,65	0,17	0,35	0,64
1995	0,02	0,87	0,30	0,22	0,64	0,12	0,34	0,55
1996	0,14	0,87	0,46	0,29	0,82	0,03	0,36	0,62
1997	0,10	0,97	0,41	0,31	0,79	0,00	0,36	0,61
1998	0,50	0,61	0,70	0,48	0,75	0,31	0,56	0,52
1999	0,44	0,57	0,63	0,42	0,76	0,31	0,62	0,53
2000	0,44	0,60	0,52	0,51	0,67	0,39	0,68	0,53
2001	0,63	0,53	0,43	0,62	0,72	0,50	0,68	0,46
2002	0,59	0,47	0,61	0,63	0,66	0,50	0,62	0,39
2003	0,73	0,61	0,64	0,66	0,63	0,59	0,69	0,31
2004	0,84	0,40	0,90	0,88	0,36	0,55	0,87	0,15
2005	0,81	0,40	0,89	0,84	0,36	0,69	0,89	0,14
2006	0,80	0,25	0,87	0,93	0,35	0,74	0,93	0,11
2007	0,89	0,26	0,93	0,91	0,25	0,85	0,99	0,07
2008	0,95	0,17	1,00	0,97	0,16	0,97	1,00	0,06
2009	1,00	0,18	0,90	1,00	0,22	1,00	0,94	0,12
2010	0,99	0,34	0,50	0,93	0,34	0,65	0,88	0,11
2011	0,95	0,27	0,21	0,77	0,30	0,30	0,87	0,03
2012	0,85	0,18	0,17	0,61	0,25	0,11	0,72	0,07
2013	0,90	0,13	0,19	0,49	0,19	0,12	0,66	0,05
2014	0,77	0,18	0,07	0,48	0,04	0,10	0,73	0,03
2015	0,78	0,06	0,00	0,54	0,03	0,03	0,73	0,00
2016	0,90	0,00	0,10	0,58	0,00	0,01	0,86	0,02
2017	0,92	0,00	0,12	0,78	0,09	0,06	0,93	0,07
Resilience Index	0,597	0,480	0,551	0,515	0,512	0,326	0,591	0,350

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

1988	42,7	92,1	32,6	32,0	29,5	48,6	20,1	46,1
1989	45,9	91,9	34,4	30,2	34,1	48,7	21,1	44,8
1990	46,5	97,8	32,8	31,6	36,6	55,3	22,5	43,0
1991	41,9	90,3	28,7	31,2	37,3	33,7	21,8	41,4
1992	41,5	89,1	26,6	32,5	36,6	35,8	19,5	44,1
1993	34,7	87,3	27,6	35,2	41,4	32,2	20,0	47,1
1994	37,0	90,2	27,9	36,6	43,3	34,4	18,9	49,8
1995	37,2	90,1	26,0	32,2	43,0	34,6	18,9	51,8
1996	38,7	92,9	24,1	35,1	42,6	29,8	18,1	49,7
1997	40,9	95,2	24,2	33,9	45,0	29,6	19,7	48,5
1998	45,5	127,4	23,0	35,9	42,6	26,2	28,8	59,0
1999	47,5	125,8	21,9	32,8	47,7	27,6	25,7	64,4
2000	48,0	127,3	21,3	33,3	46,4	29,2	26,5	67,7
2001	47,2	129,8	19,0	35,8	48,5	25,7	27,5	67,5
2002	45,8	133,6	19,6	36,2	48,6	29,5	27,6	71,0
2003	47,0	143,3	20,8	34,7	46,3	25,8	28,7	73,9
2004	46,9	146,2	18,0	34,0	49,7	24,5	28,2	77,5
2005	49,0	149,3	16,6	31,1	50,2	23,9	29,6	73,9
2006	49,5	152,6	17,1	34,4	51,2	25,9	30,8	77,2
2007	48,0	161,7	17,6	31,8	53,6	25,6	28,6	78,6
2008	51,2	160,2	18,3	33,0	53,2	25,2	29,6	79,8
2009	50,1	158,1	20,7	32,2	53,7	26,8	28,8	79,6
2010	46,3	158,5	18,7	28,3	53,2	26,9	25,8	80,6
2011	38,1	149,3	16,0	23,9	50,7	22,9	23,8	74,4
2012	29,4	128,0	14,0	21,1	45,3	22,5	21,0	69,0
2013	24,6	125,2	14,3	19,3	43,5	22,3	15,2	66,4
2014	25,0	124,9	15,1	20,3	47,0	23,1	15,8	65,0
2015	23,4	133,9	15,4	18,5	47,3	21,3	16,6	67,4
2016	25,8	129,5	14,6	22,2	44,3	20,8	16,5	69,3
2017	29,6	132,7	17,9	20,7	45,9	16,5	16,4	71,7
Min	23,4	87,3	14,0	18,5	29,5	16,5	15,2	41,4
Max	51,2	161,7	34,4	36,6	53,7	55,3	30,8	80,6
Max-Min	27,8	74,4	20,4	18,0	24,1	38,8	15,5	39,2
Δείκτες	Δυτική Ελλάδα Δευτερογενής	Δυτική Ελλάδα Τριτογενής	Δυτική Μακεδονία Πρωτογενής	Δυτική Μακεδονία Δευτερογενής	Δυτική Μακεδονία Τριτογενής	Ήπειρος Πρωτογενής	Ήπειρος Δευτερογενής	Ήπειρος Τριτογενής
1988	0,69	0,06	0,91	0,75	0,00	0,83	0,32	0,12
1989	0,81	0,06	1,00	0,65	0,19	0,83	0,38	0,09
1990	0,83	0,14	0,92	0,73	0,29	1,00	0,47	0,04
1991	0,66	0,04	0,72	0,70	0,32	0,44	0,42	0,00
1992	0,65	0,02	0,62	0,77	0,29	0,50	0,28	0,07
1993	0,41	0,00	0,67	0,93	0,49	0,41	0,30	0,15
1994	0,49	0,04	0,68	1,00	0,57	0,46	0,24	0,22

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

1995	0,50	0,04	0,59	0,76	0,56	0,47	0,23	0,27
1996	0,55	0,08	0,49	0,92	0,54	0,34	0,19	0,21
1997	0,63	0,11	0,50	0,85	0,64	0,34	0,28	0,18
1998	0,79	0,54	0,44	0,96	0,54	0,25	0,87	0,45
1999	0,87	0,52	0,39	0,79	0,75	0,29	0,68	0,59
2000	0,89	0,54	0,36	0,82	0,70	0,33	0,72	0,67
2001	0,86	0,57	0,24	0,96	0,79	0,24	0,79	0,67
2002	0,81	0,62	0,27	0,98	0,79	0,33	0,79	0,76
2003	0,85	0,75	0,33	0,90	0,69	0,24	0,87	0,83
2004	0,85	0,79	0,19	0,86	0,83	0,21	0,84	0,92
2005	0,92	0,83	0,13	0,70	0,86	0,19	0,92	0,83
2006	0,94	0,88	0,15	0,88	0,90	0,24	1,00	0,91
2007	0,89	1,00	0,17	0,74	1,00	0,23	0,86	0,95
2008	1,00	0,98	0,21	0,80	0,98	0,22	0,93	0,98
2009	0,96	0,95	0,33	0,76	1,00	0,27	0,87	0,98
2010	0,82	0,96	0,23	0,54	0,98	0,27	0,68	1,00
2011	0,53	0,83	0,09	0,30	0,88	0,16	0,55	0,84
2012	0,21	0,55	0,00	0,14	0,65	0,16	0,37	0,70
2013	0,04	0,51	0,01	0,04	0,58	0,15	0,00	0,64
2014	0,06	0,51	0,05	0,10	0,72	0,17	0,04	0,60
2015	0,00	0,63	0,07	0,00	0,74	0,12	0,09	0,66
2016	0,09	0,57	0,03	0,20	0,61	0,11	0,08	0,71
2017	0,22	0,61	0,19	0,12	0,68	0,00	0,08	0,77
Resilience Index	0,626	0,490	0,366	0,655	0,652	0,326	0,505	0,560
Έτος	Ιόνια Νησιά Πρωτογενής	Ιόνια Νησιά Δευτερογενής	Ιόνια Νησιά Τριτογενής	Κεντρική Μακεδονία Πρωτογενής	Κεντρική Μακεδονία Δευτερογενής	Κεντρική ή Μακεδονία Τριτογενής	Νότιο Αιγαίο Πρωτογενής	Νότιο Αιγαίο Δευτερογενής
1988	35,4	10,3	32,7	187,3	175,0	263,3	10,9	19,4
1989	33,0	15,0	32,2	175,3	180,4	274,5	6,9	19,8
1990	30,0	15,0	36,0	154,3	187,7	281,3	7,3	18,2
1991	24,2	13,0	34,3	156,3	175,9	287,9	7,0	19,7
1992	29,5	12,8	35,6	158,9	181,6	301,1	7,6	20,3
1993	20,6	14,1	39,2	139,2	175,2	319,5	10,7	21,4
1994	20,6	13,2	42,2	137,4	175,4	342,3	10,8	22,3
1995	22,3	12,2	41,5	141,5	176,8	361,5	9,6	20,0
1996	22,7	11,4	42,9	129,6	183,1	367,7	9,8	20,5
1997	20,1	11,9	43,4	135,7	177,8	380,8	9,9	19,5
1998	21,7	13,8	49,2	127,0	177,5	381,5	8,7	26,1
1999	22,3	13,8	50,0	129,5	177,5	381,4	10,4	23,2
2000	22,0	12,5	49,5	126,1	179,6	390,9	9,2	25,0
2001	20,2	12,2	49,7	118,8	182,9	410,5	7,9	27,4
2002	17,0	10,6	53,0	110,5	177,8	416,0	7,3	26,9

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

2003	15,0	10,1	56,6	123,1	183,9	427,7	9,4	28,9
2004	13,0	11,8	55,8	97,5	173,4	449,0	10,8	26,3
2005	15,0	12,4	58,0	91,9	182,2	457,7	6,7	27,7
2006	15,2	13,7	52,7	87,4	183,9	486,9	6,9	24,3
2007	11,1	14,5	56,1	86,5	194,3	478,5	9,0	23,5
2008	14,4	13,6	59,7	90,5	187,3	482,7	8,6	26,3
2009	15,4	13,7	58,7	91,3	162,3	487,5	9,4	27,7
2010	13,2	13,2	55,7	92,5	145,9	476,5	10,7	29,2
2011	14,1	11,1	56,1	82,1	121,3	446,7	10,7	24,8
2012	15,6	10,3	54,7	80,1	94,1	416,2	11,6	25,5
2013	14,4	11,1	49,7	82,9	90,5	380,1	10,9	21,8
2014	11,8	9,9	49,4	87,7	85,6	390,1	10,4	17,8
2015	6,7	8,6	57,7	86,3	99,7	414,7	9,7	15,7
2016	5,9	8,9	61,0	93,1	98,1	427,6	9,7	20,0
2017	6,7	8,2	58,3	87,2	99,6	439,2	6,1	16,7
Min	5,9	8,2	32,2	80,1	85,6	263,3	6,1	15,7
Max	35,4	15,0	61,0	187,3	194,3	487,5	11,6	29,2
Max-Min	29,5	6,8	28,8	107,1	108,6	224,2	5,5	13,5
Δείκτες	Ιόνια Νησιά Πρωτογεν ής	Ιόνια Νησιά Δευτερογε νής	Ιόνια Νησιά Τριτογεν ής	Κεντρική Μακεδονί α Πρωτογεν ής	Κεντρική Μακεδονί α Δευτερογε νής	Κεντρικ ή Μακεδον ία Τριτογεν ής	Νότιο Αιγαίο Πρωτογεν ής	Νότιο Αιγαίο Δευτερογε νής
1988	1,00	0,30	0,02	1,00	0,82	0,00	0,87	0,27
1989	0,92	1,00	0,00	0,89	0,87	0,05	0,15	0,31
1990	0,82	1,00	0,13	0,69	0,94	0,08	0,21	0,18
1991	0,62	0,70	0,07	0,71	0,83	0,11	0,16	0,30
1992	0,80	0,67	0,12	0,74	0,88	0,17	0,28	0,34
1993	0,50	0,86	0,24	0,55	0,82	0,25	0,84	0,42
1994	0,50	0,73	0,35	0,53	0,83	0,35	0,86	0,49
1995	0,56	0,59	0,32	0,57	0,84	0,44	0,64	0,32
1996	0,57	0,46	0,37	0,46	0,90	0,47	0,68	0,36
1997	0,48	0,54	0,39	0,52	0,85	0,52	0,68	0,28
1998	0,54	0,82	0,59	0,44	0,85	0,53	0,47	0,77
1999	0,56	0,82	0,62	0,46	0,85	0,53	0,79	0,56
2000	0,55	0,63	0,60	0,43	0,87	0,57	0,57	0,69
2001	0,48	0,59	0,61	0,36	0,90	0,66	0,33	0,87
2002	0,38	0,35	0,72	0,28	0,85	0,68	0,22	0,83
2003	0,31	0,28	0,85	0,40	0,90	0,73	0,60	0,98
2004	0,24	0,53	0,82	0,16	0,81	0,83	0,86	0,79
2005	0,31	0,61	0,89	0,11	0,89	0,87	0,11	0,89
2006	0,32	0,81	0,71	0,07	0,90	1,00	0,15	0,64
2007	0,18	0,93	0,83	0,06	1,00	0,96	0,54	0,58
2008	0,29	0,79	0,95	0,10	0,94	0,98	0,46	0,79
2009	0,32	0,80	0,92	0,10	0,71	1,00	0,60	0,89

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

2010	0,25	0,74	0,82	0,12	0,55	0,95	0,83	1,00
2011	0,28	0,43	0,83	0,02	0,33	0,82	0,84	0,68
2012	0,33	0,30	0,78	0,00	0,08	0,68	1,00	0,73
2013	0,29	0,43	0,61	0,03	0,05	0,52	0,88	0,46
2014	0,20	0,25	0,60	0,07	0,00	0,57	0,79	0,16
2015	0,03	0,05	0,88	0,06	0,13	0,68	0,66	0,00
2016	0,00	0,10	1,00	0,12	0,11	0,73	0,65	0,32
2017	0,03	0,00	0,91	0,07	0,13	0,78	0,00	0,07
Resilience Index	0,421	0,570	0,584	0,337	0,680	0,583	0,557	0,532

Έτος	Νότιο Αιγαίο Τριτογενής	Πελοπόννησος Πρωτογενής	Πελοπόννησος Δευτερογενής	Πελοπόννησος Τριτογενής	Στερεά Ελλάδα Πρωτογενής	Στερεά Ελλάδα Δευτερογενής	Στερεά Ελλάδα Τριτογενής
1988	53,3	114,4	38,3	68,5	69,4	53,4	60,5
1989	51,4	100,4	34,2	64,6	72,9	54,5	61,6
1990	55,1	101,4	37,9	72,3	69,0	55,1	60,1
1991	56,5	95,7	41,1	73,7	68,7	48,8	61,9
1992	61,9	93,6	38,7	76,5	62,0	43,3	60,2
1993	67,9	98,2	36,1	79,8	51,6	52,1	66,1
1994	69,4	106,2	35,4	80,8	50,9	48,3	65,5
1995	69,1	100,7	36,1	83,6	51,7	49,2	65,6
1996	67,1	102,9	36,4	89,1	52,1	50,4	66,4
1997	68,1	89,9	34,9	82,2	51,2	44,4	65,7
1998	70,9	92,5	41,6	103,7	52,7	63,0	88,7
1999	74,0	88,5	39,7	106,3	49,8	61,1	93,8
2000	76,2	87,3	42,5	106,4	48,4	57,3	91,8
2001	83,4	78,0	35,5	105,2	43,6	61,7	89,0
2002	85,4	80,4	38,2	109,1	45,1	65,1	96,6
2003	88,2	82,3	39,6	104,5	48,2	62,2	107,5
2004	91,2	66,0	39,4	114,9	35,9	61,2	106,9
2005	96,2	76,0	38,5	112,1	35,5	60,8	118,3
2006	96,7	78,4	41,9	115,0	36,1	61,8	123,2
2007	100,4	72,9	43,8	121,5	42,2	63,4	116,7
2008	101,5	74,1	41,4	124,8	41,9	63,8	115,1
2009	99,7	75,1	42,0	121,7	41,0	61,9	111,0
2010	91,6	68,2	40,1	120,4	45,5	61,4	106,3
2011	95,3	64,4	35,6	114,1	39,1	52,9	106,1
2012	93,9	59,6	32,0	105,6	32,6	44,6	94,1
2013	90,0	62,7	26,1	102,5	36,4	41,2	93,7
2014	95,6	62,8	23,1	102,8	41,7	39,1	92,3
2015	106,9	60,7	24,9	107,6	45,3	42,5	93,2
2016	100,2	56,0	26,9	113,4	40,1	39,6	98,7

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

2017	105,0	52,9	27,8	124,3	42,1	37,1	108,8
Min	51,4	52,9	23,1	64,6	32,6	37,1	60,1
Max	106,9	114,4	43,8	124,8	72,9	65,1	123,2
Max-Min	55,5	61,6	20,8	60,2	40,3	28,0	63,1
Δείκτες	Νότιο Αιγαίο Τριτογενής	Πελοπόννησος Πρωτογενής	Πελοπόννησος Δευτερογενής	Πελοπόννησος Τριτογενής	Στερεά Ελλάδα Πρωτογενής	Στερεά Ελλάδα Δευτερογενής	Στερεά Ελλάδα Τριτογενής
1988	0,04	1,00	0,73	0,06	0,91	0,58	0,01
1989	0,00	0,77	0,54	0,00	1,00	0,62	0,02
1990	0,07	0,79	0,71	0,13	0,90	0,64	0,00
1991	0,09	0,70	0,87	0,15	0,90	0,42	0,03
1992	0,19	0,66	0,75	0,20	0,73	0,22	0,00
1993	0,30	0,74	0,63	0,25	0,47	0,53	0,10
1994	0,32	0,87	0,59	0,27	0,45	0,40	0,09
1995	0,32	0,78	0,63	0,31	0,47	0,43	0,09
1996	0,28	0,81	0,64	0,41	0,48	0,48	0,10
1997	0,30	0,60	0,57	0,29	0,46	0,26	0,09
1998	0,35	0,64	0,89	0,65	0,50	0,92	0,45
1999	0,41	0,58	0,80	0,69	0,43	0,86	0,53
2000	0,45	0,56	0,94	0,69	0,39	0,72	0,50
2001	0,58	0,41	0,60	0,67	0,27	0,88	0,46
2002	0,61	0,45	0,73	0,74	0,31	1,00	0,58
2003	0,66	0,48	0,79	0,66	0,39	0,90	0,75
2004	0,72	0,21	0,79	0,83	0,08	0,86	0,74
2005	0,81	0,38	0,74	0,79	0,07	0,85	0,92
2006	0,82	0,41	0,91	0,84	0,09	0,88	1,00
2007	0,88	0,32	1,00	0,94	0,24	0,94	0,90
2008	0,90	0,34	0,88	1,00	0,23	0,95	0,87
2009	0,87	0,36	0,91	0,95	0,21	0,89	0,81
2010	0,72	0,25	0,82	0,93	0,32	0,87	0,73
2011	0,79	0,19	0,60	0,82	0,16	0,56	0,73
2012	0,77	0,11	0,43	0,68	0,00	0,27	0,54
2013	0,70	0,16	0,15	0,63	0,09	0,15	0,53
2014	0,80	0,16	0,00	0,63	0,22	0,07	0,51
2015	1,00	0,13	0,09	0,71	0,31	0,19	0,52
2016	0,88	0,05	0,19	0,81	0,18	0,09	0,61
2017	0,97	0,00	0,23	0,99	0,23	0,00	0,77
Resilience Index	0,553	0,463	0,639	0,591	0,383	0,581	0,466

Έτος	Σύνολο Χώρας Πρωτογενής	Σύνολο Χώρας Δευτερογενής	Σύνολο Χώρας Τριτογενής
1988	972,4	928,3	1.756,6

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

1989	929,9	945,2	1.795,7
1990	889,8	961,8	1.867,5
1991	806,6	933,4	1.892,4
1992	806,5	934,5	1.943,5
1993	793,9	899,9	2.026,4
1994	789,7	895,2	2.104,7
1995	781,9	887,1	2.154,8
1996	786,1	885,9	2.199,9
1997	765,0	865,7	2.223,4
1998	723,9	936,7	2.357,2
1999	722,5	921,2	2.387,7
2000	706,3	930,4	2.451,7
2001	666,3	968,3	2.567,6
2002	652,8	974,4	2.637,8
2003	657,1	984,7	2.711,3
2004	543,5	983,1	2.863,0
2005	540,3	994,9	2.908,3
2006	530,8	996,9	2.999,7
2007	517,1	1.024,4	3.022,6
2008	513,8	1.024,4	3.072,3
2009	532,9	962,7	3.060,4
2010	544,2	859,8	2.985,8
2011	500,7	717,2	2.836,5
2012	480,5	611,3	2.603,2
2013	481,1	546,6	2.485,5
2014	479,9	529,7	2.526,7
2015	465,7	539,4	2.605,6
2016	454,5	560,0	2.659,0
2017	453,4	578,2	2.721,1
Min	453,4	529,7	1.756,6
Max	972,4	1.024,4	3.072,3
Max-Min	519,0	494,7	1.315,6
Δείκτες	Σύνολο Χώρας Πρωτογενής	Σύνολο Χώρας Δευτερογενής	Σύνολο Χώρας Τριτογενής
1988	1,00	0,81	0,00
1989	0,92	0,84	0,03
1990	0,84	0,87	0,08
1991	0,68	0,82	0,10
1992	0,68	0,82	0,14
1993	0,66	0,75	0,21
1994	0,65	0,74	0,26
1995	0,63	0,72	0,30
1996	0,64	0,72	0,34

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

1997	0,60	0,68	0,35
1998	0,52	0,82	0,46
1999	0,52	0,79	0,48
2000	0,49	0,81	0,53
2001	0,41	0,89	0,62
2002	0,38	0,90	0,67
2003	0,39	0,92	0,73
2004	0,17	0,92	0,84
2005	0,17	0,94	0,88
2006	0,15	0,94	0,94
2007	0,12	1,00	0,96
2008	0,12	1,00	1,00
2009	0,15	0,88	0,99
2010	0,17	0,67	0,93
2011	0,09	0,38	0,82
2012	0,05	0,16	0,64
2013	0,05	0,03	0,55
2014	0,05	0,00	0,59
2015	0,02	0,02	0,65
2016	0,00	0,06	0,69
2017	0,00	0,10	0,73
Resilience Index	0,378	0,666	0,551

Κρήτη Δευτερογενής	0,326
Ήπειρος Πρωτογενής	0,326
Κεντρική Μακεδονία Πρωτογενής	0,337
Δυτική Ελλάδα Πρωτογενής	0,350
Δυτική Μακεδονία Πρωτογενής	0,366
Στερεά Ελλάδα Πρωτογενής	0,383
Ιόνια Νησιά Πρωτογενής	0,421
Βόρειο Αιγαίο Πρωτογενής	0,421
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη Πρωτογενής	0,423
Πελοπόννησος Πρωτογενής	0,463
Στερεά Ελλάδα Τριτογενής	0,466
Θεσσαλία Πρωτογενής	0,480
Δυτική Ελλάδα Τριτογενής	0,490
Ήπειρος Δευτερογενής	0,505
Κρήτη Πρωτογενής	0,512
Θεσσαλία Τριτογενής	0,515
Αττική Πρωτογενής	0,525
Βόρειο Αιγαίο Δευτερογενής	0,526
Νότιο Αιγαίο Δευτερογενής	0,532
Αττική Τριτογενής	0,534

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Θεσσαλία Δευτερογενής	0,551
Νότιο Αιγαίο Τριτογενής	0,553
Νότιο Αιγαίο Πρωτογενής	0,557
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη Τριτογενής	0,558
Ήπειρος Τριτογενής	0,560
Ιόνια Νησιά Δευτερογενής	0,570
Στερεά Ελλάδα Δευτερογενής	0,581
Κεντρική Μακεδονία Τριτογενής	0,583
Ιόνια Νησιά Τριτογενής	0,584
Ανατολική Μακεδονία & Θράκη Δευτερογενής	0,586
Κρήτη Τριτογενής	0,591
Πελοπόννησος Τριτογενής	0,591
Βόρειο Αιγαίο Τριτογενής	0,597
Δυτική Ελλάδα Δευτερογενής	0,626
Πελοπόννησος Δευτερογενής	0,639
Δυτική Μακεδονία Τριτογενής	0,652
Δυτική Μακεδονία Δευτερογενής	0,655
Κεντρική Μακεδονία Δευτερογενής	0,680
Αττική Δευτερογενής	0,700

2. Στοιχεία τομεακής απασχόλησης περιφερειών

Πίνακας 2.1: Απασχολούμενος πληθυσμός στην γεωργία, δασοκομία και αλιεία
(σε χιλιάδες)

ΕΛΛΑΔΑ															
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ	690,54	641,24	630,68	614,36	545,30	550,58	542,47	531,61	529,44	542,97	535,01	499,48	490,76	488,52	488,41
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ															
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	80,85	77,01	80,33	74,27	63,52	61,71	62,45	62,63	59,30	59,16	61,07	55,41	58,51	60,19	60,09
ΕΒΡΟΣ	18,75	16,18	18,44	17,20	14,97	12,41	12,23	12,83	11,98	10,47	11,44	90,26	90,10	11,80	11,06
ΞΑΝΘΗ	13,67	13,52	14,76	12,88	12,66	12,92	12,68	12,52	10,47	10,50	13,22	12,40	12,37	11,26	12,29
ΡΟΔΟΠΗ	33,62	31,17	31,37	29,17	23,33	24,07	25,13	24,94	24,01	24,68	22,81	22,65	24,96	26,27	25,93
ΔΡΑΜΑ	60,58	60,42	60,19	50,69	40,17	40,00	30,63	30,38	30,90	40,55	40,77	40,64	40,99	40,45	40,59
ΘΑΣΟΣ, ΚΑΒΑΛΑ	80,23	90,73	90,57	90,33	80,38	80,31	80,77	80,96	80,93	80,97	80,84	60,47	70,09	60,42	60,22
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ															
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	127,61	113,78	106,80	113,77	97,63	92,31	89,15	89,52	92,97	94,09	90,99	82,89	82,97	83,22	87,75
ΗΜΑΘΙΑ	18,48	16,16	12,01	13,10	11,31	12,53	13,36	13,09	15,09	18,49	17,73	17,63	17,93	15,82	15,75
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	19,92	17,30	15,75	17,42	19,54	18,58	12,69	13,20	16,21	16,05	13,65	11,73	11,90	11,38	15,06
ΚΙΛΚΙΣ	12,67	12,75	9,99	12,13	8,94	7,81	5,89	4,65	3,56	4,58	6,74	5,80	3,87	3,85	4,75

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

ΠΕΛΛΑ	28,86	22,81	24,67	25,75	19,72	15,04	16,30	17,70	19,13	19,64	19,67	19,39	19,06	19,41	20,48
ΠΕΡΙΑ	20,27	19,55	18,52	18,31	16,32	17,42	17,71	17,29	16,11	10,71	9,19	8,15	8,01	8,01	8,71
ΣΕΡΡΕΣ	20,86	18,34	17,04	19,64	16,20	15,18	17,30	18,50	18,55	19,03	18,26	15,96	15,45	16,82	15,93
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ	6,55	6,87	8,82	7,42	5,59	5,75	5,91	5,07	4,33	5,59	5,74	4,23	6,75	7,93	7,07

ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	19,03	18,28	18,89	19,55	18,03	16,90	17,35	18,07	18,86	21,07	18,35	15,81	14,30	14,55	15,69
ΓΡΕΒΕΝΑ, ΚΟΖΑΝΗ	12,02	11,75	13,01	12,97	10,91	11,01	10,73	10,48	10,74	12,30	10,52	8,96	8,57	9,26	10,12
ΚΑΣΤΟΡΙΑ	3,21	2,18	2,10	3,23	2,64	2,51	2,48	4,02	3,33	4,18	4,43	4,49	3,11	2,79	2,86
ΦΛΩΡΙΝΑ	3,81	4,35	3,78	3,35	4,49	3,37	4,15	3,57	4,79	4,59	3,39	2,36	2,61	2,50	2,72

ΗΠΕΙΡΟΣ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	26,90	25,34	28,46	24,12	24,57	24,32	26,43	26,31	25,93	27,28	23,06	22,81	23,25	22,64	23,08
ΑΡΤΑ, ΠΡΕΒΕΖΑ	13,90	13,48	13,97	12,13	13,45	12,59	14,16	15,62	15,34	17,35	14,70	13,75	13,67	13,68	13,50
ΘΕΣΣΠΡΩΤΙΑ	6,37	5,55	6,80	5,41	4,20	5,03	5,22	4,53	4,37	3,00	3,00	3,19	3,79	3,81	4,00
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	6,64	6,31	7,69	6,58	6,93	6,70	7,05	6,16	6,21	6,93	5,36	5,87	5,79	5,15	5,57

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	84,70	77,29	75,89	82,16	74,51	75,71	67,46	68,52	63,71	63,63	69,71	64,80	61,84	62,21	62,64
ΚΑΡΑΙΤΣΑ, ΤΡΙΚΑΛΑ	39,66	37,11	42,07	46,12	36,85	33,42	29,02	31,68	28,62	28,31	29,80	31,65	32,26	31,78	30,58
ΛΑΡΙΣΑ	34,02	29,49	24,63	25,99	27,00	30,55	29,97	27,34	27,41	27,74	31,56	24,59	23,34	24,39	24,90
ΜΑΓΝΗΣΙΑ	11,02	10,69	9,19	10,05	10,66	11,74	8,47	9,50	7,67	7,58	8,34	8,56	6,24	6,03	7,16

ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	20,90	19,40	16,53	15,05	14,00	15,96	15,97	13,38	15,11	15,69	13,46	14,46	15,69	14,37	12,47
ΖΑΚΥΝΘΟΣ	4,86	4,54	4,84	4,44	5,08	5,70	5,42	4,84	6,64	6,82	6,19	6,47	7,19	7,70	6,32
ΚΕΡΚΥΡΑ	13,12	12,07	9,02	7,49	5,33	5,95	6,88	4,72	4,70	5,11	4,70	5,81	6,00	4,29	4,05
ΙΘΑΚΗ	1,92	1,76	1,43	1,83	2,44	2,89	2,09	2,05	2,04	2,06	1,17	1,10	1,43	1,43	1,39
ΛΕΥΚΑΔΑ	1,01	1,03	1,25	1,29	1,14	1,43	1,59	1,78	1,73	1,69	1,40	1,09	1,07	0,95	0,71

ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	84,45	81,18	76,47	68,83	60,81	59,28	58,90	55,67	54,86	59,11	56,61	51,50	55,23	52,87	50,93
ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ	33,41	31,18	31,92	30,72	25,44	24,46	21,86	22,69	22,89	21,30	18,56	16,75	19,87	19,99	19,01
ΑΧΑΪΑ	20,12	18,86	14,84	13,58	14,98	13,04	12,00	12,40	12,77	13,94	15,27	14,86	14,02	10,78	9,83
ΗΛΕΪΑ	30,92	31,14	29,71	24,53	20,39	21,78	25,04	20,58	19,21	23,87	22,79	19,90	21,34	22,09	22,09

ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	43,85	41,42	42,20	36,47	36,16	35,71	36,87	40,40	43,04	41,11	42,19	38,00	34,28	36,94	39,83
ΒΟΙΩΤΙΑ	9,84	8,81	11,40	9,32	9,01	7,32	9,48	10,80	10,76	9,71	9,94	9,50	8,09	9,07	10,64
ΕΥΒΟΙΑ	12,81	11,96	10,38	10,12	11,02	12,65	13,04	15,31	15,16	11,72	10,10	7,15	5,85	5,82	6,50
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ	1,75	1,64	1,61	1,57	1,41	1,99	2,09	1,65	1,55	1,57	1,55	1,96	1,92	1,69	1,63

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

ΦΘΙΩΤΙΔΑ	17,86	17,66	17,37	14,29	12,85	11,92	10,43	10,87	13,82	16,31	18,63	17,48	16,54	18,66	18,83
ΦΩΚΙΔΑ	1,59	1,36	1,44	1,17	1,88	1,83	1,84	1,76	1,75	1,79	1,97	1,92	1,89	1,71	2,22

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	82,08	75,20	77,63	76,94	66,21	81,32	80,06	74,89	76,36	76,75	69,41	66,51	62,49	63,69	62,13
ΑΡΓΟΛΙΔΑ, ΑΡΚΑΔΙΑ	25,31	24,04	23,39	20,55	18,88	21,94	21,64	21,28	21,35	18,68	17,36	17,85	16,16	18,10	17,38
ΚΟΡΙΝΘΙΑ	22,06	16,97	17,59	18,00	13,79	20,08	19,79	17,51	17,18	16,76	12,77	13,00	12,67	11,79	11,12
ΛΑΚΩΝΙΑ, ΜΕΣΣΗΝΙΑ	34,71	34,19	36,66	38,39	33,54	39,30	38,64	36,10	37,83	41,31	39,27	35,66	33,66	33,81	33,63

ΑΤΤΙΚΗ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	24,17	19,20	16,67	13,58	12,95	11,34	11,77	10,80	15,71	16,31	17,45	16,49	14,63	13,88	13,07
Β. ΤΟΜΕΑΣ	1,56	1,24	1,04	0,82	0,76	0,64	0,64	0,56	0,78	0,78	0,79	0,72	0,63	0,60	0,59
Δ. ΤΟΜΕΑΣ	0,76	0,61	0,52	0,42	0,40	0,35	0,36	0,32	0,47	0,48	0,51	0,47	0,42	0,40	0,39
Κ. ΤΟΜΕΑΣ	2,80	2,22	1,88	1,50	1,39	1,19	1,20	1,07	1,51	1,52	1,58	1,45	1,29	1,22	1,20
Ν. ΤΟΜΕΑΣ	0,95	0,75	0,64	0,51	0,47	0,40	0,41	0,37	0,52	0,52	0,55	0,50	0,44	0,42	0,42
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΤΤΙΚΗ	9,66	7,67	6,83	5,70	5,56	4,98	5,28	4,95	7,36	7,80	8,52	8,22	7,29	6,92	6,83
ΔΥΤΙΚΗ ΑΤΤΙΚΗ	4,02	3,20	2,78	2,27	2,17	1,90	1,97	1,81	2,64	2,75	2,94	2,78	2,47	2,34	2,31
ΠΕΙΡΑΙΑΣ, ΝΗΣΟΙ	4,42	3,51	2,98	2,37	2,21	1,89	1,92	1,71	2,43	2,46	2,56	2,35	2,09	1,98	1,95

ΒΟΡΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ		12,33	10,48	12,44	13,00	12,08	12,68	12,90	12,10	9,73	9,10	9,29	8,54	8,37	8,43
ΛΕΣΒΟΣ, ΔΗΜΝΟΣ	7,98	7,18	9,45	8,75	7,86	8,18	8,57	7,94	6,41	5,58	5,25	5,17	5,08	5,40	5,47
ΙΚΑΤΙΑ, ΣΑΜΟΣ	2,10	1,65	1,36	2,67	2,70	2,77	2,75	2,64	2,14	1,80	2,34	1,78	1,75	1,80	1,81
ΧΙΟΣ	2,25	1,65	1,63	1,59	1,51	1,74	1,58	1,52	1,18	1,72	1,69	1,59	1,54	1,23	1,27

ΝΟΤΙΟ ΑΙΓΑΙΟ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	9,39	7,60	7,03	8,79	7,24	6,80	7,08	9,30	8,89	9,55	10,48	10,67	10,54	10,09	10,46
ΚΑΛΥΜΝΟΣ, ΚΑΡΠΑΘΟΣ, ΚΩΣ, ΡΟΔΟΣ	3,58	2,93	2,93	3,63	3,31	3,34	3,01	4,75	4,96	6,26	5,57	4,98	4,76	4,43	5,12
ΑΝΑΡΟΣ, ΘΗΡΑ, ΚΕΑ, ΜΗΛΟΣ, ΜΥΚΟΝΟΣ, ΝΑΞΟΣ, ΠΑΡΟΣ, ΣΥΡΟΣ, ΤΙΝΟΣ	5,82	4,67	4,10	5,16	3,94	3,46	4,07	4,55	3,93	3,29	4,91	5,69	5,78	5,65	5,34

ΚΡΗΤΗ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ΣΥΝΟΛΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ	74,27	75,04	71,33	67,81	57,58	56,55	56,07	50,01	44,97	50,14	52,94	51,59	48,67	45,46	41,10
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	35,11	36,71	37,36	36,45	29,43	29,18	32,32	30,34	25,24	26,55	26,06	24,06	21,47	20,40	19,00

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

ΛΑΣΙΟΙ	14,92	14,16	12,62	9,59	9,97	9,89	8,32	6,89	6,86	7,04	10,64	10,72	9,96	7,28	6,11
ΡΕΘΥΜΝΟ	9,91	11,06	11,07	10,79	6,57	6,64	6,66	5,61	5,34	7,38	7,21	7,97	8,30	7,82	6,49
ΧΑΝΙΑ	14,33	13,12	10,28	10,98	11,61	10,84	8,77	7,17	7,52	9,16	9,03	8,84	8,94	9,96	9,49

Πηγή: Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ και επεξεργασία

Πίνακας 2.2: Υπολογισμός δεικτών με βάση τον απασχολούμενο πληθυσμό στην γεωργία, δασοκομία και αλιεία

	Μέσος όρος (average) σε χιλ. εργαζόμενους	Min	Max	max- min	Τυπική απόκλιση	Μέσος όρος απασχόλησης 2000-2014, σε εκατ. Ευρώ	Παραγωγικότητα %
ΕΛΛΑΔΑ	489,23	488,41	490,76	2,35	1,33	7.164	14,64
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ	59,60	58,51	60,19	1,68	0,94	564	9,46
ΕΒΡΟΣ	10,65	9,10	11,80	2,70	1,40	139	13,05
ΞΑΝΘΗ	11,97	11,26	12,37	1,11	0,62	90	7,52
ΡΟΔΟΠΗ	25,72	24,96	26,27	1,31	0,68	114	4,43
ΔΡΑΜΑ	4,68	4,45	4,99	0,54	0,28	105	22,45
ΘΑΣΟΣ, ΚΑΒΑΛΑ	6,58	6,22	7,09	0,87	0,46	116	17,64
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	84,65	82,97	87,75	4,78	2,69	1.435	16,95
ΗΜΑΘΙΑ	16,50	15,75	17,93	2,18	1,24	277	16,79
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	12,78	11,38	15,06	3,68	1,99	297	23,24
ΚΙΛΚΙΣ	4,16	3,85	4,75	0,90	0,51	113	27,19
ΠΕΛΛΑ	19,65	19,06	20,48	1,42	0,74	292	14,86
ΠΙΕΡΙΑ	8,24	8,01	8,71	0,70	0,40	119	14,44
ΣΕΡΡΕΣ	16,07	15,45	16,82	1,37	0,70	235	14,63
ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ	7,25	6,75	7,93	1,18	0,61	103	14,21
ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	14,85	14,30	15,69	1,39	0,74	264	17,78
ΓΡΕΒΕΝΑ, ΚΟΖΑΝΗ	9,32	8,57	10,12	1,55	0,78	128	13,74
ΚΑΣΤΟΡΙΑ	2,92	2,79	3,11	0,32	0,17	56	19,18
ΦΛΩΡΙΝΑ	2,61	2,50	2,72	0,22	0,11	80	30,65
ΗΠΕΙΡΟΣ	22,99	22,64	23,25	0,61	0,31	320	13,92
ΑΡΤΑ, ΠΙΕΡΕΖΑ	13,62	13,50	13,68	0,18	0,10	172	12,63
ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ	3,87	3,79	4,00	0,21	0,12	49	12,67
ΙΩΑΝΝΙΝΑ	5,50	5,15	5,79	0,64	0,33	99	17,99
ΑΡΤΑ, ΠΙΕΡΕΖΑ	229,20	228,00	230,07	2,07	1,07	3.287	14,34
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	62,23	61,84	62,64	0,80	0,40	941	15,12
ΚΑΡΔΙΤΣΑ, ΤΡΙΚΑΛΑ	31,54	30,58	32,26	1,68	0,87	270	8,56
ΛΑΡΙΣΑ	24,21	23,34	24,90	1,56	0,80	533	22,02
ΜΑΓΝΗΣΙΑ	6,48	6,03	7,16	1,13	0,60	138	21,31
ΙΟΝΙΑ ΝΗΣΙΑ	14,18	12,47	15,69	3,22	1,62	125	8,82
ΖΑΚΥΝΘΟΣ	7,07	6,32	7,70	1,38	0,70	36	5,09
ΚΕΡΚΥΡΑ	4,78	4,05	6,00	1,95	1,06	40	8,37
ΙΘΑΚΗ	1,42	1,39	1,43	0,04	0,02	41	28,94
ΔΕΥΚΑΔΑ	0,91	0,71	1,07	0,36	0,18	7	7,69
ΔΥΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	53,01	50,93	55,23	4,30	2,15	814	15,36
ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ	19,62	19,01	19,99	0,98	0,53	267	13,61
ΑΧΑΪΑ	11,54	9,83	14,02	4,19	2,20	221	19,15
ΗΛΕΪΑ	21,84	21,34	22,09	0,75	0,43	326	14,93
ΣΤΕΡΕΑ ΕΛΛΑΔΑ	37,02	34,28	39,83	5,55	2,78	729	19,69
ΒΟΙΩΤΙΑ	9,27	8,09	10,64	2,55	1,29	238	25,68

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

ΕΥΒΟΙΑ	6,06	5,82	6,50	0,68	0,38	176	29,06
ΕΥΡΥΤΑΝΙΑ	1,75	1,63	1,92	0,29	0,15	11	6,30
ΦΘΙΩΤΙΔΑ	18,01	16,54	18,83	2,29	1,28	267	14,83
ΦΩΚΙΔΑ	1,94	1,71	2,22	0,51	0,26	37	19,07
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ	62,77	62,13	63,69	1,56	0,82	678	10,80
ΑΡΓΟΛΙΔΑ, ΑΡΚΑΔΙΑ	17,21	16,16	18,10	1,94	0,98	257	14,93
ΚΟΡΙΝΘΙΑ	11,86	11,12	12,67	1,55	0,78	121	10,20
ΛΑΚΩΝΙΑ, ΜΕΣΣΗΝΙΑ	33,70	33,63	33,81	0,18	0,10	299	8,87
ΑΤΤΙΚΗ	13,86	13,07	14,63	1,56	0,78	341	24,60
Β. ΤΟΜΕΑΣ	0,61	0,59	0,63	0,04	0,02	18	29,67
Δ. ΤΟΜΕΑΣ	0,40	0,39	0,42	0,03	0,02	10	24,79
Κ. ΤΟΜΕΑΣ	1,24	1,20	1,29	0,09	0,05	34	27,49
Ν. ΤΟΜΕΑΣ	0,43	0,42	0,44	0,02	0,01	12	28,13
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΤΤΙΚΗ	7,01	6,83	7,29	0,46	0,24	156	22,24
ΔΥΤΙΚΗ ΑΤΤΙΚΗ	2,37	2,31	2,47	0,16	0,09	57	24,02
ΠΕΙΡΑΙΑΣ, ΝΗΣΟΙ	2,01	1,95	2,09	0,14	0,07	54	26,91
Β. ΤΟΜΕΑΣ	63,88	60,10	67,58	7,48	3,74	953	14,92
ΒΟΡΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	8,45	8,37	8,55	0,18	0,09	149	17,63
ΛΕΣΒΟΣ, ΔΗΜΝΟΣ	5,32	5,08	5,47	0,39	0,21	86	16,18
ΙΚΑΤΙΑ, ΣΑΜΟΣ	1,79	1,75	1,81	0,06	0,03	19	10,63
ΧΙΟΣ	1,35	1,23	1,54	0,31	0,17	45	33,42
ΝΟΤΙΟ ΑΙΓΑΙΟ	10,36	10,09	10,54	0,45	0,24	157	15,15
ΚΑΛΥΜΝΟΣ, ΚΑΡΠΑΘΟΣ, ΚΩΣ, ΡΟΔΟΣ	4,77	4,43	5,12	0,69	0,35	79	16,56
ΑΝΔΡΟΣ, ΘΗΡΑ, ΚΕΑ, ΜΗΛΟΣ, ΜΥΚΟΝΟΣ, ΝΑΞΟΣ, ΠΑΡΟΣ, ΣΥΡΟΣ, ΤΙΝΟΣ	5,59	5,34	5,78	0,44	0,23	77	13,77
ΚΡΗΤΗ	45,08	41,10	48,67	7,57	3,80	647	14,35
ΗΡΑΚΛΕΙΟ	20,29	19,00	21,47	2,47	1,24	271	13,36
ΛΑΣΙΘΙ	7,78	6,11	9,96	3,85	1,97	116	14,90
ΡΕΘΥΜΝΟ	7,54	6,49	8,30	1,81	0,94	113	14,99
ΧΑΝΙΑ	9,46	8,94	9,96	1,02	0,51	147	15,53

Πηγή: Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ και επεξεργασία

3. Στοιχεία ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (ΑΠΑ) περιφερειών

Πίνακας 3.1: Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία στον κλάδο γεωργίας, δασοκομίας και αλιείας (σε εκατ. Ευρώ, τρέχουσες τιμές)

Περιφέρειες και νομοί	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012*	2013*	2014*	ΑΠΑ
ΕΛΛΑΔΑ	7.677	7.918	8.152	8.945	8.282	8.536	6.974	7.068	6.793	6.663	6.519	6.109	6.191	5.794	5.843	6.372
ΑΤΤΙΚΗ	329	304	328	331	307	335	368	398	373	368	377	358	340	297	307	352
Αττική	329	304	328	331	307	335	368	398	373	368	377	358	340	297	307	352
Βόρειος Τομέας Αθηνών	21	20	21	20	18	19	20	21	19	18	17	16	15	13	13	16
Δυτικός Τομέας Αθηνών	10	10	10	10	9	10	11	12	11	11	11	10	10	9	9	10
Κεντρικός Τομέας Αθηνών	38	35	37	36	33	35	37	39	36	34	34	31	30	26	27	32
Νότιος Τομέας Αθηνών	13	12	13	12	11	12	13	13	12	12	12	11	10	9	9	11

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Ανατολική Αττική	132	121	134	139	132	147	165	182	175	176	184	178	169	148	153	171
Δυτική Αττική	55	51	55	55	51	56	62	67	63	62	64	60	57	50	52	59
Πειραιάς, Νήσοι	60	55	59	58	52	56	60	63	58	55	55	51	48	42	44	52
ΝΗΣΙΑ ΑΙΓΑΙΟΥ, ΚΡΗΤΗ	993	1.005	1.120	1.177	1.200	1.120	1.041	983	940	895	854	784	777	697	703	829
Βόρειο Αιγαίο	163	197	159	234	171	160	172	127	125	134	131	122	120	116	110	123
Λέσβος, Λήμνος	77	114	74	141	86	104	109	71	75	78	73	72	68	72	70	72
Ικαρία, Σάμος	19	18	18	22	21	22	24	19	17	19	19	16	18	14	13	17
Χίος	67	64	67	71	64	33	38	37	33	38	39	34	34	30	27	34
Νότιο Αιγαίο	147	152	153	165	154	169	169	171	168	165	156	153	150	145	132	155
Κάλυμνος, Κάρπαθος, Κως, Ρόδος	82	82	79	86	76	84	81	84	84	75	77	78	80	74	68	78
Άνδρος, Θήρα, Κέα, Μήλος, Μύκονος, Νάξος, Πάρος, Σύρος, Τήνος	65	70	75	79	78	85	88	86	84	89	78	75	70	71	64	77
Κρήτη	684	656	808	777	875	792	700	686	648	597	566	509	508	436	461	551
Ηράκλειο	281	262	333	297	359	262	292	294	262	275	277	234	253	182	198	247
Λασιθί	109	108	111	137	119	145	137	142	152	108	107	94	89	91	98	110
Ρεθύμνο	132	130	172	166	207	214	97	89	81	82	71	67	64	62	57	72
Χανιά	162	155	191	177	191	171	174	160	153	131	111	114	103	102	109	123
ΒΟΡΕΙΑ ΕΛΛΑΔΑ	2.806	2.950	2.949	3.149	3.008	3.130	2.388	2.575	2.434	2.364	2.273	2.252	2.212	2.153	2.115	2.297
Ανατολική Μακεδονία, Θράκη	644	678	629	751	665	690	497	570	499	490	501	480	475	464	433	489
Εβρος	175	178	159	199	169	185	113	129	121	112	117	113	106	112	103	114
Ξάνθη	102	126	89	116	108	108	88	88	79	77	76	72	76	72	69	76
Ροδόπη	148	139	138	165	146	146	79	101	91	96	92	99	92	90	85	93
Δράμα	101	110	116	129	118	120	99	114	98	99	102	93	95	93	87	98
Θάσος, Καβάλα	119	125	127	141	124	132	118	137	110	105	113	103	106	98	89	108
Κεντρική Μακεδονία	1.544	1.612	1.631	1.688	1.690	1.757	1.330	1.440	1.404	1.327	1.247	1.262	1.236	1.196	1.163	1.284
Ημαθία	267	303	298	273	291	301	263	288	300	268	255	265	259	264	254	269
Θεσσαλονίκη	318	331	329	376	371	382	286	300	284	277	246	246	239	236	231	257
Κιλκίς	134	147	135	152	147	163	101	117	111	100	86	84	78	74	67	90
Πέλλα	284	312	345	277	305	324	291	312	334	274	268	275	275	254	252	280
Πιερία	125	128	136	153	139	157	106	104	94	118	109	118	102	99	91	105
Σέρρες	301	286	279	321	287	294	188	223	202	201	196	189	187	188	178	195
Χαλκιδική	114	106	108	136	149	135	94	97	80	89	87	85	96	80	90	88
Δυτική Μακεδονία	274	288	314	305	290	307	249	269	251	246	230	238	227	229	238	241
Γρεβενά	45	45	44	44	39	39	27	33	31	26	28	27	26	25	27	28
Κοζάνη	99	104	116	107	104	113	83	92	89	87	80	80	83	83	89	85

Η οικονομική κατάσταση των περιφερειών της Ελλάδας και η σχέση τους με τον πρωτογενή

τομέα: Μία προσέγγιση της περιφερειακής ανθεκτικότητας

Καστοριά	49	52	64	67	55	57	58	59	57	55	52	57	54	54	56	56
Φλώρινα	81	87	91	88	93	98	81	86	75	77	70	75	63	67	66	72
Ηπείρος	344	371	375	405	361	376	312	295	280	300	295	272	274	264	281	283
Αρτα	90	103	115	121	84	98	85	82	67	77	74	77	73	77	81	76
Πρέβεζα	100	96	94	96	104	90	87	83	79	81	82	76	74	67	71	76
Θεσπρωτία	44	52	49	52	53	59	45	46	53	55	61	44	43	40	42	48
Ιωάννινα	109	120	117	136	120	129	95	84	81	87	78	75	83	81	86	82
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	3.549	3.660	3.755	4.288	3.768	3.950	3.178	3.112	3.046	3.036	3.015	2.715	2.862	2.647	2.719	2.894
Θεσσαλία	1.039	974	1.067	1.279	1.118	1.144	807	814	875	881	869	792	826	809	825	836
Καρδίτσα	202	197	229	252	210	210	108	115	107	115	124	112	112	134	133	119
Τρίκαλα	131	134	140	136	140	146	98	103	94	96	90	91	95	98	104	96
Λάρισα	535	516	547	706	621	627	456	479	540	538	526	471	496	465	478	499
Μαγνησία	171	127	152	186	147	161	145	117	134	133	128	119	122	114	110	122
Ιόνια Νησιά	128	137	146	163	131	161	121	127	107	114	117	111	113	100	95	110
Ζάκυνθος	45	46	51	57	40	49	36	30	33	27	31	26	29	22	20	27
Κέρκυρα	49	44	54	53	45	69	32	47	28	33	30	27	30	28	28	31
Ιθάκη, Κεφαλληνία	27	37	34	41	37	35	44	44	40	46	49	51	48	45	43	46
Λευκάδα	7	10	8	12	9	8	8	7	5	7	7	6	6	6	5	6
Δυτική Ελλάδα	852	922	943	1.006	929	948	781	810	760	760	771	688	712	663	660	728
Αιτωλοακαρνανία	307	315	357	357	343	367	239	236	207	219	227	217	209	193	207	214
Αχαΐα	212	227	222	264	224	231	229	228	228	230	237	198	209	194	184	213
Ηλεία	333	380	364	385	362	350	313	346	324	312	307	273	294	276	268	300
Στερεά Ελλάδα	890	864	855	969	836	913	711	679	641	645	638	574	609	542	566	612
Βοιωτία	285	254	263	312	258	306	247	238	212	222	229	191	204	181	172	206
Εύβοια	207	199	187	216	189	208	192	173	171	172	160	140	148	133	144	155
Ευρυτανία	16	15	16	16	15	16	10	10	9	10	8	7	7	7	7	8
Φθιώτιδα	349	357	356	380	332	338	223	226	216	208	208	202	215	185	206	208
Φοκίδα	34	38	33	44	43	46	39	33	32	34	33	34	35	36	38	34
Πελοπόννησος	640	763	744	872	753	784	759	682	664	635	621	550	603	533	572	607
Αργολίδα	135	162	190	205	169	188	176	157	186	178	170	139	145	134	132	155
Αρκαδία	96	98	98	123	92	99	103	95	95	97	88	80	85	77	76	87
Κορινθία	138	150	134	182	150	147	127	123	106	101	92	93	95	93	88	99
Λακονία	110	142	152	154	152	133	159	129	139	123	116	105	119	104	118	119
Μεσσηνία	160	211	170	208	189	218	193	177	137	136	155	134	159	125	158	148

Πηγή: Στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ και επεξεργασία